

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİ

9. MADDE REHBERİ

DÜŞÜNCE, VİCDAN VE DİN ÖZGÜRLÜĞÜ

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Bu raporun bir kısmını veya tamamını basılı veya elektronik olarak tercüme etmek ve/veya çoğaltmak isteyen yayınevleri veya kuruluşların, izin koşullarını öğrenmek üzere publishing@echr.coe.int adresine başvurmaları rica olunur.

© Avrupa Konseyi / Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 2015

Bu belgeye www.echr.coe.int (Jurisprudence - Analyse jurisprudentielle - Guide sur la jurisprudence) adresinden indirilebilir.

Bu belge, Hukuk Müdürlüğü Araştırma Bölümü ve kütüphanesi tarafından hazırlanmış olup, Mahkeme açısından bağlayıcı değildir. Bu metin 1 Eylül 2015 tarihinde tamamlanmıştır; şekli düzeltmelere tabi tutulabilir.

İşbu çeviri, Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin onayı üzerine yayımlanmakta olup; Adalet Bakanlığı, İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı'nın yegâne sorumluluğundadır.

İÇİNDEKİLER TABLOSU

OKUYUCUNUN DİKKATİNE	5
GİRİŞ:	6
I. GENEL İLKELER VE UYGULANABİLİRLİK.....	7
1. <i>Sözleşme'nin 9. maddesinin demokratik bir toplumda önemi ve dini bir kuruluşun duruşmaya katılma hakkı (locus standi)</i>	<i>7</i>
2. <i>Sözleşme'nin 9. maddesiyle güvence altına alınan inançlar</i>	<i>8</i>
a) Binlerce yıldır ya da birkaç yüzyıl boyunca dünyada var olan "büyük" veya "eski" dinlere, örneğin:	8
b) Yeni veya nispeten yeni inançlara, örneğin:.....	9
c) Tutarlı ve samimi olarak karşılanan çeşitli felsefi inançlar , örneğin:	9
3. <i>Bir inanca sahip olma ve inancı açıklama hakkı</i>	<i>11</i>
4. <i>Devletin pozitif ve negatif yükümlülükleri.....</i>	<i>15</i>
a) Güvence altına alınan hakların kullanımına müdahale ve bunların haklılığı	15
b) Sözleşme'ye taraf devletlerin pozitif yükümlülükleri	18
5. <i>Sözleşme'nin 9. maddesinin ve diğer hükümlerinin güvencelerinin örtüşmesi.....</i>	<i>19</i>
II. 9. MADDEYLE GÜVENCE ALTINA ALINAN SOMUT DAVRANIŞLAR.....	21
1. <i>Negatif Boyut</i>	<i>21</i>
a) Dini uygulamama ve inançlarını açıklamama hakkı.....	21
b) Vicdani ret: vicdanına ve inançlarına aykırı davranmama hakkı	22
2. <i>Pozitif boyut</i>	<i>25</i>
a) Genel ilkeler.....	25
b) Din özgürlüğü ve sağlık sorunları.....	26
c) Beslenme kurallarına uyulması.....	27
d) Dini kıyafetler ve semboller.....	28
e) Din özgürlüğü, aile ve çocukların eğitimi.....	32
f) Dini telkinlerde bulunma ve başka bir dine geçmeye teşvik (proselitizm)	36
g) İbadet özgürlüğü.....	36
h) İbadet yerleri ve binaları	39
3. <i>Din Özgürlüğü ve Göç.....</i>	<i>42</i>
a) Ulusal topraklarda yabancıların ikamet etmesi ve istihdamı ve din özgürlüğü.....	42
b) Din özgürlüğünü ihlal eden başka bir ülkeye sınır dışı etme	43

III. DİN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TEMİNATI OLARAK DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ	45
<i>1. Negatif Yükümlülükler: Dini Organizasyonların Olağan İşleyişini Aksatmama Yükümlülüğü</i>	<i>45</i>
a) Sözleşme'ye taraf devletlerde dini organizasyonların yasal statüsü	45
b) Dini organizasyonların tanınması, tescili ve dağılımı	46
c) Devlet tarafından dini topluluklar hakkında aşağılayıcı ifadeler kullanılması	52
d) Mali düzene ve vergiye ilişkin tedbirler.....	53
e) Dini siyasi partiler hakkında alınan tedbirler.....	59
<i>2. Negatif Yükümlülükler: Dini Organizasyonların Özerkliğine Saygı Gösterme.....</i>	<i>61</i>
a) Dini organizasyonların özerkliği ilkesi.....	61
b) Mezhepler içi veya mezhepler arası çatışmalarda devletin müdahalesi.....	62
c) Dini organizasyonlar ve mensupları (müritler ve din görevlileri) arasındaki anlaşmazlıklar .	66
d) Dini organizasyonlar ve çalışanları arasındaki anlaşmazlıklar	67
<i>3. Pozitif Yükümlülükler.....</i>	<i>71</i>
a) Üçüncü şahısların fiziksel, sözlü veya sembolik saldırılarına karşı koruma	71
b) İş yerinde, orduda ve mahkemede din.....	74
c) Ceza infaz kurumlarında bulunan tutukluların din özgürlüğü	77
KARAR VE HÜKÜMLER İNDEKSİ	80

Madde 9

"1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, kamuya açık veya kapalı ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir."

OKUYUCUNUN DİKKATİNE

Bu rehber, Sözleşme'nin organlarının, Sözleşme'nin 9. maddesiyle ilgili içtihadının (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları ve hükümleri, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu kararları ve raporları) bir açıklamasını oluşturmaktadır. 1957 yılından 1 Eylül 2015 tarihine dek uzanan dönemi kapsamaktadır.

Bunun yanı sıra, raporda aşağıdakilerden bahsedilmemektedir:

- 9. madde ile ilgili olan ve formel gerekçelerle (iç hukuk yollarının tüketilmemesi, altı aylık süre kuralına uyulmaması veya *ratione temporis* yönünden uyumsuzluk gibi) kayıttan düşürülme veya kabul edilemezlik kararıyla kapanan davalar;
- Basit yinelenen davalar (örneğin, [Kalaç](#) gibi davalarda Türkiye hakkında verilen kararlar;
- Belirgin ve muğlak olmayacak şekildeki içtihat değişikliği ardından içtihadın durumla ilgisiz hale gelmesi ve (örneğin, [Bayatyan/Ermenistan](#) kararından önce askerlik hizmeti bakımından vicdani ret ile ilgili incelenmiş davalar).

Aşağıdaki kısaltmalar kullanılmıştır:

- "Komisyon" - Avrupa İnsan Hakları Komisyonu, 1 Ekim 1998 tarihinde Sözleşme'ye Ek 11 No.lu Protokol'le kaldırılmıştır;
- "Yıllık" - Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllığı;
- "KR" - Komisyon Kararları ve Raporlarının Derlemesi.

GİRİŞ:

1. Düşünce, vicdan ve din özgürlüğü temel bir hak olup, bu temel hak yalnızca Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile (Bundan böyle metinde "Sözleşme" olarak anılacaktır.) değil, aynı zamanda birçok ulusal, uluslararası ve Avrupa metinleriyle de koruma altına alınmıştır.

2. Sözleşme'nin 9. maddesi bağlamında,

- "1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.
2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir."

3. Sözleşme'ye Ek 1 No.lu Protokol'ün 2. maddesi din özgürlüğü konusunda özel bir hususiyeti içermektedir. Yani çocukların eğitimleri konusunda ebeveynlerin dini inançlarına saygı gösterilmesine dair haklarının temin edilmesi:

"Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dini ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir."

4. 9. madde genellikle din ve inanç temeline dayalı ayrımcılık yasağı hakkındaki 14. madde ile birlikte zikredilmektedir:

"Bu Sözleşme'de tanınan hak ve özgürlüklerden yararlanma, cinsiyet, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, ulusal veya toplumsal köken, ulusal bir azınlığa aidiyet, servet, doğum başta olmak üzere herhangi başka bir duruma dayalı hiçbir ayrımcılık gözetilmeksizin sağlanmalıdır."

5. Sözleşme'ye ek olarak, düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğü, Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından korunan temel hakların doğal bir parçasıdır. Aynı şekilde, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'nin 18. maddesi uyarınca, herkes düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kendi tercihiyle bir dini kabul etme veya bir inanca sahip olma özgürlüğü ile, tek başına veya başkalarıyla birlikte toplu bir biçimde, kamuya açık veya kapalı olarak, ibadet, öğretim uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açığa vurma özgürlüğünü de içerir. Hiç kimse, kendi tercihi olan bir dini kabul etme veya inanca sahip olma özgürlüğünü zayıflatacak bir zorlamaya tabi tutulamaz. Bir kimsenin dinini veya inancını açığa vurma özgürlüğü ancak kamu güvenliği, kamu düzeni, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla, hukuken öngörülen ve demokratik bir toplumda gerekli olan sınırlamalara tabi tutulabilir. Diğer yandan, 18. maddenin son cümlesinde (*in fine*) mevcut Sözleşme'ye Taraf Devletlerin, anne-babalar ile gerektiği takdirde vasilerin kendi inançlarına uygun biçimde çocuklarına din ve ahlak eğitimi verilmesini isteme özgürlüğüne saygı göstereceklerini taahhüt ettiklerini belirtilmektedir. Sözleşme'nin 26. maddesi, dini de ilgilendiren ayrımcılık yapılmaması ile ilgili genel bir prensibi ortaya koymaktadır.

6. Dini özgürlük prensibi, 14. maddesinde açık bir şekilde buna dair prensibini ortaya koyan Çocuk Haklarına Dair Uluslararası Sözleşme de dâhil birçok diğer metin içerisinde de görülmektedir. Benzer şekilde, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 12. maddesinde, herkesin vicdan ve din özgürlüğü hakkında sahip olduğu bildirilmektedir. Bu hak beraberinde tek başına veya başkalarıyla birlikte,

kamusal alanda veya özel olarak, kişinin dinini veya inançlarını açıklama ve değiştirme özgürlüğünü, kişinin dinini veya inançlarını açıklama ve yayma özgürlüğünü içermektedir. Hiç kimse dinini veya inançlarını muhafaza etmesi veya dinini ya da inançlarını değiştirmeye dair zorlayıcı tedbirlere maruz bırakılamaz. Dinini veya inançlarını ifade etme özgürlüğü, sadece yasayla öngörülen ve kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için gerekli sınırlamalara tabi tutulabilir. Neticede, Amerikan Sözleşmesi'nin 12. maddesinde, ebeveynlerin ve gerektiği takdirde vasilerin, çocuklarının veya vesayet altındaki çocuklarının kendi inançları doğrultusunda eğitim aldırma hakkına sahip oldukları belirtilmektedir.

7. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı da Sözleşme ile aynı şekilde düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğünü korumaktadır (Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nın 10. maddesi). Kendisi de ebeveynlere "dinsel, felsefi ve pedagojik beklentilerine karşılık verecek biçimde çocuklarının eğitim ve öğreniminin sağlanması hakkını, bu hakların kullanılmasını düzenleyen ulusal yasalara uygun olarak tanınır." (14. maddenin 3. fıkrası).

8. Düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğünün önemi Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (bundan böyle metinde "Mahkeme" olarak anılacaktır.) tarafından defalarca vurgulanmıştır. Genel anlamda, düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğü, demokratik bir toplumun temellerinden birisi olarak kabul edilmekte olup; daha spesifik olarak, hâkimler, din özgürlüğünü, inananların kimliklerini ve hayatlarını oluşturmada hayati bir faktör olarak görmektedirler. Gerçekte, Mahkeme, din özgürlüğünü Sözleşme kapsamında maddi bir hak olarak Sözleşme'nin önemli saflarına yükseltmiş ve bunu öncelikle dolaylı olarak ve daha sonrasında da direkt olarak gerçekleştirmiştir.

9. Not edilmesi gerekir ki, son on beş yıl içerisinde, Mahkeme tarafından 9. madde çerçevesinde incelenen dava sayısı sürekli olarak artmaktadır; bu eğilim, sosyo-politik alanda dinin ve buna bağlı soruların artması ile açıklanmaktadır.

I. GENEL İLKELER VE UYGULANABİLİRLİK

1. Sözleşme'nin 9. maddesinin demokratik bir toplumda önemi ve dini bir kuruluşun duruşmaya katılma hakkı (locus standi)

10. Sözleşme'nin 9. maddesi ile muhafaza altına alınmış olan düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, Sözleşme uyarınca "demokratik bir toplumun" temellerinden birisini oluşturmaktadır. Bu özgürlük, dini boyutu açısından, inananların kimliğini ve hayat algılarını oluşturan en hayati nitelikteki unsurlardan biridir, ancak ateistler, agnostikler, septikler ve kayıtsızlar açısından da son derece değerli bir anlamı bulunmaktadır. Demokratik bir toplumun olmazsa olmaz unsurlarından ve yüzyıllar içerisinde çok büyük bedeller ödenerek kazanılan bir değer olan çoğulculuk bu özgürlüğe dayanmaktadır. Bu özgürlük aynı zamanda bir dini kabul edip etmemeyi ve dini vecibeleri uygulayıp uygulamamayı da kapsamaktadır ([Kokkinakis/Yunanistan](#), § 31; [Buscarini and Others ve diğerleri/San Marino](#) [BD], § 34).

11. Bir dini kuruluş veya onun dini organı, kendisine inanan şahıslar adına Sözleşme'nin 9. maddesiyle güvence altına alınmış olan haklarını kullanabilirler ([Cha'are Shalom Ve Tsedek/Fransa](#) [BD], § 72; [Leela Förderkreis e.V. ve diğerleri/Almanya](#), § 79). Bir dini kuruluş veya onun dini organı tarafından dile getirilen ve kendisine inanan şahısların din özgürlüğünün kolektif yönünün ihlal edildiğinin iddia

edildiği bir şikâyet, Sözleşme ile *ratione personae* (kişi yönünden) uyumlu olup, kuruluş veya organ, Sözleşme'nin 34. maddesi anlamında bu ihlal nedeniyle "mağdur" oldukları iddiasında bulunabilirler.

12. Buna karşın, daha önce tanınmış olan dini bir kuruluşun tekrardan tescil edilmesinin reddedilmesi söz konusu olduğunda ve bu örgütün kendi adına Strazburg'da dava açabilme hukuki sıfatını muhafaza ettiği için; mensupları şahsi durumları dolayısıyla mağdur olduklarını ileri süremezler. İhtilaf konusu tedbir, dini kuruluşu, tüzel kişilik olarak hedef almakta ve mensuplarını da şahsen hedef almamaktadır. 9. madde uyarınca yaptıkları şikâyetleri Sözleşme ile kişi yönünden (*ratione personae*) bağdaşmamaktadır ([Moskova Yehova Şahitleri ve diğeri/Rusya](#), § 168).

13. Şayet bir **tüzel kişi**, düşünce ve din özgürlüğünün ihlal edilmesi nedeniyle mağdur olduğu iddiasında bulunabilse de, vicdan özgürlüğünü olduğu gibi kullanamaz ([Kontakt-Information-Therapie \(KIT\) ve Hagen Avusturya davası](#)).

2. Sözleşme'nin 9. maddesiyle güvence altına alınan inançlar

14. Ne 9. madde metninde, ne de Mahkeme içtihatlarında "din" kelimesinin tanımı yer almamaktadır. Bu unutmaya tamamen mantıklıdır, çünkü bu nevi bir açıklama dünyadaki tüm dinlerin farklılıklarını kapsamak durumunda kalacaktır (büyük ve küçük, eski ve yeni, deistler ve deist olmayanlar), ve somut olaylara uygulanabilmesi için yeterince açıktır, – hatta gerçekleştirilmesi mümkün olmayan oldukça zor bir görev. Bir yandan, 9. maddenin uygulanma alanı çok geniştir: Söz konusu madde dini inançları ve görüşleri koruduğu gibi, dini olmayan inançları ve görüşleri de korumaktadır. Diğer yandan, **tüm görüş veya inançlar, zorunlu olarak bu uygulama alanına girmemektedir ve 9. maddenin 1. fıkrasında kullanılan "uygulamalar" ifadesi, gerekçelendirilmiş veya bir din ya da inançla etkilenmemiş olan tüm eylemleri kapsamamaktadır** ([Pretty/Birleşik Krallık](#), § 82).

15. Gerçekte, şahsi veya kolektif bir inancın "düşünce, vicdan ve din özgürlüğü" hakkı kapsamına girebilmesi için, **yeterince güçlü, ciddi, tutarlı ve önemli bir dereceye** ulaşması gerekir. Bu durumun yerine getirilmiş olarak kabul edilmesi halinde, Devletin nötr ve tarafsız olma görevi, kendisi tarafından söz konusu inançların meşruiyetinin değerlendirilmesini veya bu inançların ifade edilme biçimlerinin meşruiyetini değerlendirilmesi ile bağdaşmaz ([Eweida ve diğeri/Birleşik Krallık](#), § 81). Burada, Mahkeme tamamen teolojik sorular hakkında karar vermek veya herhangi bir dinin inançlarını, prensiplerini ve gereksinimlerini belirlemek için yetkili durumda değildir ([Kovalkovs/Letonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), § 60).

16. Sözleşme'nin organları, Sözleşme'nin 9. maddesinin 1. fıkranın güvencelerinin aşağıdaki durumlar için uygulandığını açıkça veya örtülü bir şekilde kabul etmişlerdir:

A) BİNLERCE YILDIR YA DA BİRKAÇ YÜZYIL BOYUNCA DÜNYADA VAR OLAN "BÜYÜK" VEYA "ESKİ" DİNLERE, ÖRNEĞİN:

- Alevilik ([Sinan Işık/Turkey; Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye](#));
- Budizm ([Jakóbski/Polonya](#));
- Farklı Hristiyan mezhepleri (bunlardan birçoğu içerisinde, [Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna; Savez crkava "Riječ života" ve Diğeri/Hırvatistan](#));
- Değişik şekilleri altında Hinduizm ([Kovalkovs/Letonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- İslam ([Hassan ve Tchaouch/Bulgaristan](#) [BD]; [Leyla Şahin/Türkiye](#) [BD]);

- Yahudilik ([Cha'are Shalom Ve Tsedek/Fransa](#) [BD]; [Francesco Sessa/İtalya](#));
- Sihizm ([Phull/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Jasvir Singh/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Taoizm ([X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));

B) YENİ VEYA NISPETEN YENİ İNANÇLARA, ÖRNEĞİN:

- Mandarom omizm ([Association des Chevaliers du Lotus d'Or/Fransa](#));
- Osho olarak bilinen Bhagwan Shree Rajneesh hareketi ([Leela Förderkreis e.V. ve diğerleri/Almanya](#));
- Din Adamı Sun Myung Moon Birleştirme Kilisesi ([Nolan ve K./Rusya](#); [Boychev ve diğerleri/Bulgaristan](#));
- Mormonizm veya İsa Mesih'in Ahir Zaman Azizler Kilisesi ([The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints/Birleşik Krallık](#));
- Raelien akımı ([F.L./Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Neo-paganizm ([Ásatrúarfélagið/İzlanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Ayinleri sırasında "ayahuasca" isimli halüsinojen bir maddenin kullanıldığı "Santo Daime" dini ([Fränklin-Beentjes ve CEFLU-Luz da Floresta/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Yahova Şahitleri ([Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas ve diğerleri/Avusturya](#); [Jehovah's Witnesses of Moscow ve diğerleri/Rusya](#));

C) TUTARLI VE SAMİMİ OLARAK KARŞILANAN ÇEŞİTLİ FELSEFİ İNANÇLAR , ÖRNEĞİN:

- Pasifizim ([Arrowsmith/Birleşik Krallık](#), § 69);
- Askerlik hizmetine ilke olarak karşı çıkma ([Bayatyan/Ermenistan](#) [BD]);
- Veganizm ve hayvan kökenli veya hayvanlar üzerinde test edilmiş ürünler üretilmesine karşı çıkma ([W./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Kürtaja karşı çıkma ([Knudsen/Norveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar) No.11045/84, Komisyon'un 8 Mart 1985 tarihli kararı, DR 42, p. 258; [Van Schijndel ve Hollanda](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Bir doktorun alternatif tıp ile ilgili olarak, tıbbi filozofi şeklinde bir karşı çıkma oluşturan görüşleri, ([Nyssönen/Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Evliliğin, kadın ve erkek arasında ve ömür boyu olması inancı, ve eşcinsel evliliklerinin reddedilmesi ([Eweida and Others/Birleşik Krallık](#)).

17. Aynı şekilde, kısmen veya tamamen bir inanç veya felsefi görüşten ilham almış olan, ama **tamamen faydalı** olan bir faaliyetin, 9. maddenin güvencesi altında bulunup bulunmadığı tam olarak açıklığa kavuşmuş değildir. Komisyon ticari bir limited şirketin, tüzel kişilik olarak ve tamamen kazanç amaçlı olarak -hatta felsefi bir kurul tarafından yönetiliyor olması halinde- 9. maddede belirtilmiş olan güvencelerden istifade edemeyeceği gibi bu haklardan da faydalanamayacağına karar vermiştir ([Société X./İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Kustannus OY Vapaa Ajattelija AB ve diğerleri/Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Aynı şekilde, Komisyon 9. maddenin, dini gruplar tarafından, dini inanç görünümü olan, tamamen ticari özellikli satış "argümanları" kullanan meslekleri korumadığına karar vermiştir. Burada, tek amacı bilgilendirme veya betimleme olan reklamlarla, bazı mamullerin satışını teklif eden reklamların ayrılması gerekir. Herhangi bir reklam bu

sonuncu kategoride yer aldığı – her ne kadar özel bir ihtiyaç bakımından temel dini konular ile ilgili olabildiğinde–, dini içeriğe sahip açıklamalar, kar amaçlı malları ticarileştirme isteği, dini bir uygulamadan önce gelmektedir. Konu ile ilgili olarak, komisyon, tüketici koruma makamları tarafından cezalandırılmış olan, "e-metre" veya "elektrometre Hubbard" lehine olan reklam bildirimlerini 9. madde hükümleri uyarınca korumaya almasını kabul etmemiştir ([Church of Scientology ve diğerleri/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

18. Bununla birlikte, daha yakın zamana ait olan davalar için, Komisyon ve Mahkeme, dini bir cemaat tarafından gerçekleştirilen ticari faaliyetlere 9. maddenin uygulanıp uygulanmamasına dair soruyu tartışmaya açık bıraktığı görülmektedir ([Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye davası ile ortaya çıkan soru](#); Ücretli Yoga dersleri ile ilgili, bk. [Association Sivananda de Yoga Vedanta/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

19. Bu bağlamda "sientolojiyi" bir "din" olarak nitelendirmek, Sözleşme'ye taraf devletlerde tartışmaya konu olmuştur. Komisyon bu hususu acil olarak değerlendirmeye almamıştır; zira söz konusu dava dilekçeleri, başka nedenlerden dolayı kabul edilebilir değillerdi ([X. ve Church of Scientology/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Church of Scientology ve diğerleri/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Scientology Kirche Deutschland e.V./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Bununla birlikte, Komisyon, en azından yukarıda bahsedilmiş olan üç davanın birinci ve üçüncüsünde, Sientoloji Kilisesi'nin "dini bir grup" olduğunun zımnen kabul edildiği görünmüştür.

20. Sientoloji sorunu ile doğrudan karşı karşıya kalan Mahkeme, davalı devletin makamlarının tutumlarına eğilmiştir. Rus makamlarının, Sientoloji Kilisesi'ni tüzel kişi olarak tescil etmeyi reddetmesi konusundaki dava ile ilgili olarak, Mahkeme inançların ve pratiklerin bütünü, 9. madde anlamında "din" olarak değerlendirilmesinin ona ait bir görev olmadığını beyan etmiştir. Bu davada, başlangıçta dini olmayan örgüt olarak kaydedilen Sientoloji yerel merkezi netice olarak faaliyetlerinin "dini özellikli" olmasından dolayı feshedilmiştir. Sientoloji Kilisesi ile ilgili olarak, ulusal makamlar (buna mahkemeler de dâhil), her daim onu dini bir cemaat olarak değerlendirmiştir. Bunların neticesinde, Mahkeme Sözleşme'nin 9. maddesini, kendisine tevdi edilmiş olan davaya uygulamayı uygun görmüştür ([Kimlya ve diğerleri/Rusya](#), §§ 79-81; aynı zamanda bk. [Moskova Sientoloji Kilisesi/Rusya](#), § 64). Başka bir dava da, aynı neviden girişim kısmi olarak bir uzmanlık raporuna dayanıyordu ki buna göre davalık grubunun faaliyetleri dini faaliyet değildi. Bununla birlikte, Mahkeme söz konusu bu müdahalenin yalnızca dini kuruluşlara özel yasal bir uygulama neticesinde gerçekleştirilmiş olduğunu; netice olarak ise 9. maddenin doğru olarak uygulandığını kaydetmiştir ([Church of Scientology of St Petersburg ve diğerleri/Rusya](#), § 32).

21. **Ateizme** gelince, Mahkeme "ateistler" tarafından iletilmiş olan şikâyetleri, 9. madde çerçevesinde incelemiştir ([Angeleni/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Biraz farklı bir bağlam içerisinde, bu düşünce akımının, "sadece insana ait metafizik bir durumunu bildirmekte olduğunu, bunun dünyayı algılama koşullarını ortaya koyduğunu ve faaliyetini haklı gösterdiğini ", belirtip, bu şekli ile klasik bir dini inanç olarak değerlendirilemeyeceğini; bundan dolayı Devletin, dini ibadetleri hakkındaki statüden farklı bir statü veremeyeceğine hükmetmiştir ([Union des Athées/Fransa](#), § 79). Hali hazırda, Mahkeme açık olarak düşünce, vicdan ve din özgürlüğünün "ateistler, agnostikler, septikler veya tarafsızlar için önemli bir değer olduğunu " bildirmiştir ([Kokkinakis/Yunanistan](#), § 31).

22. Mahkeme, "**farmasonluk (masonluk)**" konusunda 9. maddenin uygulanması konusunda kararını henüz vermemiş olup; bu sorun zımnen açık bırakılmıştır ([N.F./İtalya](#), §§ 35-40).

3. Bir inanca sahip olma ve inancı açıklama hakkı

23. Sözleşmenin 9. maddesinin 1. fıkrası iki yön içermekte, bunlardan birisi bir inanca *sahip olma* hakkı ve bunu *açıklama* hakkıdır:

- a) Vicdanında herhangi bir inanca (dini veya değil) **sahip olma** ve din ya da inanç değiştirme hakkı. Bu hak **mutlak ve koşulsuzdur**; Devlet – örneğin, şahsa inanması gerekenler dikte edilerek veya zorla inançlarını değiştirmeye yönelik tedbirleri almak suretiyle- buna karışamaz ([Ivanova/Bulgaristan](#));
- b) İnancının gereklerini tek başına ve özel olarak **açıklama** ama aynı zamanda da toplum içinde başkalarıyla birlikte ve kamuya açık olarak uygulama hakkı, Bu hak **mutlak değildir**, çünkü bir şahsın kendi dini inancını açıklamasının başkaları üzerinde etkileri olabilir. Sözleşme'yi kaleme alanlar, din özgürlüğünün bu yönüne 9. maddenin ikinci fıkrasında değinmişlerdir. Bu hükümlere göre, din veya inancını açıklama özgürlüğüne yönelik her türlü sınırlama, kanunla öngörülmuş ve demokratik bir toplumda gerekli olmalıdır; bunun yanı sıra, bu fıkra da belirtilen meşru amaçlardan birini ya da birkaçını izlemelidir ([Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), § 80). Başka bir deyişle, 9. maddenin ikinci fıkrasında belirlenmiş olan sınırlandırmalar, sadece bir dini görüşü veya inancı *açıklama* hakkı ile ilgili olup, buna *sahip olma* hakkı ile ilgili değildir ([Ivanova/Bulgaristan](#), § 79).

24. 9. maddenin 1. fıkrası "kamuya açık veya kapalı (...) dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü" güvence altına almaktadır. Ancak, burada bu iki ifade, birbirinin alternatifi olarak değerlendirilemez; - "kamuya açık veya özel"- ifadeleri, sanki birbirini dışlar veya kamu yetkililerine bir seçenek sunar gibi algılanabilir ise de; burada sözü edilen husus, dinin her iki şekilde de uygulanabileceğidir ([X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

25. Söz konusu inancın gerekli güç ve önem seviyesine ulaştığı varsayıldığında bile, bu inançtan esinlenen, gerekçelendirilen veya etkilenen herhangi eylem bunun bir "dışavurumu" değerlendirilemez. **Bu nedenle bir inancın doğrudan bir ifadesi olmayan ya da sadece inanç prensibi ile uzak bir ilişkisi olan bir eylem veya ihmal 9. maddenin 1. fıkrasının koruma kapsamının dışında kalmaktadır 9. madde anlamında "dışavurum" olarak nitelendirilmesi için, söz konusu eylemin dine veya inanca sıkı bir şekilde bağlı olması gerekir.** Dine veya inanca bağlı ibadet veya özverili eylemlere ait pratikler genel olarak buna örnek teşkil edebilir. Bununla birlikte, bir dinin veya inancın uygulanması bu nevi eylemlerle sınırlandırılmaz. Eylem ve inanç arasında yeterince sıkı ve doğrudan bir bağın bulunması her davanın kendine özgü koşulları göz önünde bulundurularak değerlendirilmelidir. Bir eylemin, kendi dinini veya inancını açıklama özgürlüğü hakkından kaynaklandığını ileri süren bir kimsenin, söz konusu dinin emirlerine uygun hareket ettiğini ortaya koyması gerekmemektedir ([Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), § 82; [S.A.S./Fransa](#) [BD], § 55).

26. Bu nedenle, genel bir kural olarak, ulusal makamlar, bir kişinin tutumlarını gerçek ve inandırıcı delillerle desteklemeden iddia ettiği **inançlarının samimiyeti** üzerinde şüphe duyma konusunda haklı değildirler. Dolayısıyla Mahkeme, davalı Hükümetler tarafından ileri sürülen aşağıdaki görüşleri reddetmiştir:

- Fransız Hükümetinin, ibadetlerini yapan bir Müslüman olduğunu ve kamuya açık alanlarda burka ve nikap (yüzü kapatan kıyafetler) giymek istediğini ifade eden başvuranın, kendisinin Müslüman olduğunu ve söz konusu giysileri dini gerekçelerden ötürü giymek istediğini kanıtlamadığı yönündeki görüşü. Diğer yandan, Mahkeme nezdinde, bu uygulamanın,

Müslüman kadınlar arasında azınlıkta olması, durumun hukuki değerlendirilmesinde etkili değildi ([S.A.S./Fransa](#) [BD], § 56).

- Letonya Hükümetinin, tutuklu olan başvuranın İncille ilgili bir derse girmeyi istediği ve kesin olarak Uluslararası Krishna Bilinci Topluluğu'nun yerel koluna mensup olmadığı gerekçesiyle bir *Vaişnava* (Hinduizmin Vişnuit varyantı) olmadığını iddia ettiği görüşü ([Kovalkovs/Letonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), § 57), ve bunun yanı sıra, başvuranın cezaevinde daha iyi beslenmek amacıyla kendisini Budist olarak tanıttığını iddia eden Romanya Hükümetinin neredeyse aynı olan görüşü, ([Vartic/Romanya](#) (n° 2), § 46).

27. Bununla birlikte, istisnai durumlarda, Sözleşme'nin organları, **bir şahsın beyan ettiği dini ile ilgili samimiyeti konusunda şüphelenilmesinin mümkün olduğunu kabul etmiştir.** Daha önce de ifade edildiği üzere, şüphesiz, bu nevi bir dini iddiaların meşruluğunu değerlendirmek veya bu nevi inançların ya da dini uygulamaların yorumlanmasının esasından şüphe etmek Mahkeme'nin görevi değildir. Bir kişinin kutsal olarak değerlendirdiği bir husus başka bir insan için absürt veya itici gelebileceği için Mahkeme'nin, kişisel inançların niteliği ve önemi hakkında bir tartışmaya dahil olmaması gerekmektedir; bir inananın, somut bir uygulamanın, dini vecibelerinin önemli bir unsurunu teşkil ettiği yönündeki görüşüne karşı çıkmak için hiçbir hukuki veya mantıklı argüman ileri sürülemez. Bununla birlikte, bu durum Mahkeme'nin, bir başvuranın dini iddialarının gerçekten ciddi ve samimi olup olmadığını değerlendirmek amacıyla bazı olgusal tespitlerde bulunmasına mani değildir ([Skuqar ve diğerleri/Rusya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

28. Böylece, Sözleşme'nin organları, başvuranların sözde dini inançları ile ilgili samimiyetlerini değerlendirmeyi reddetmişlerdir:

- Cezaevi kayıtlarına "*Wicca*" dinine mensup olarak kaydedilmek isteyen bir tutuklunun davasında. Komisyon, bu nevi bir açıklamanın dini uygulamaları yerine getirmesi konusunda ilgiliye bazı ayrıcalık ve kolaylıklar sağladığı kanaatine varmıştır. Burada beyan edilen dinin tanımlanabilir bir din olmasını istemek mantıklı olmakla birlikte, başvuran bu nevi bir dinin varlığını ortaya koyacak hiçbir olgu sunmamıştır ([X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).
- Ulusal elektrik şirketinin çalışanı olan ve Müslüman olduğunu ifade eden başvuranın, aynı yıl içerisinde Müslümanların dini bayramı olması nedeniyle iki defa işe gitmemesinden ötürü disiplin cezasına çarptırıldığı davada. Ulusal adli makamlar, yasaların, Müslüman olan vatandaşlara dini bayramlarında ücretli izinli olma hakkı tanıdığını kabul etmiş; fakat başvuranın özel durumu ile ilgili olarak, ilgilinin İslam dinine mensup olduğuna dair samimiyetinin şüpheli olduğunu zira İslam'ın temel hükümlerini bilmediğini ve daha öncesinde her zaman Hristiyan bayramlarını kutladığını tespit etmiştir. Ulusal mahkemeler netice olarak, başvuranın, ek tatil günlerinden faydalanabilmek amacıyla Müslüman olduğunu beyan ettiği sonucuna varmışlardır. Mahkeme, kanunların dini bir gruba mensup olanlara -özellikle iş konusunda- özel istisna ve ayrıcalıklar tanıdığına, ilgili şahsın mensup olduğu dine aidiyeti hakkında asgari inandırıcı veriler sunma yükümlülüğünün 9. madde hükümlerine aykırı olmadığını kabul etmiştir ([Kosteski/Makedonya Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya Republic of Macedonia](#), § 39).

29. Sözleşme'nin organları aşağıdaki durumlarda **9. maddenin 1. fıkrasının sağlanmış olduğu güvenceyi vermeyi reddetmişlerdir.** (Bu husus, aynı şikâyetlerin, gerektiği takdirde, Sözleşme'nin başka hükümleri kapsamında incelenemeyeceği anlamına gelmemektedir.):

- Dil özgürlüğü, özellikle eğitim ve idarede istediği dili kullanma hakkı (Alseberg ve de Beersel'de mukim yirmi üç kişi [Vingt-trois habitants d'Alseberg et de Beersel/Belçika](#) (kabul

edilebilirlik hakkında karar); Leeuw-St.Pierre Sakinleri/Belçika¹ (kabul edilebilirlik hakkında karar), No. 2333/64, Komisyon'un 15 Temmuz 1965 tarihli kararı, *Yıllık 8*, p. 105);

- Oy kullanmanın zorunlu olduğu bir ülkede genel seçimlerde veya Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oy kullanmanın reddedilmesi (*X./Avusturya*(kabul edilebilirlik hakkında karar), No.1718/62, Komisyon'un 22 Nisan 1965 tarihli kararı, *Yıllık 8*, p. 169²; *X./Avusturya* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Başvuranın, vaftizi ve onayının "iptal" edilme talebi (*X./İzlanda* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Birlikte olduğu kişi ile medeni kanunun öngördüğü şekilde evlilik yapmayı reddeden bir adamın, aynı zamanda ilişkilerinin Devlet tarafından geçerli bir evlilik olarak kabul edilmesini talep etmesi (*X./Almanya* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Budist bir tutuklunun, Budist bir dergide yayımlanmak üzere makale gönderme isteği, ancak ilgili şahıs dininin uygulamalarının, ne şekilde bu nevi makalelerin dergide yayımlanmasını gerektirdiğini ortaya koyamamıştır (*X./Birleşik Krallık* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Barışçıl fikirlerden esinlenen, askerleri askeri disipline karşı çıkmayı veya izinsiz olarak gitmeyi teşvik eden broşürlerin dağıtımı (*Arrowsmith/Birleşik Krallık*, §§ 74-75; *Le Cour Grandmaison ve Fritz/Fransa* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Hristyan sembolleri taşıyan bir mezarlığa gömülmek için küllerinin kendi mülküne dağıtılması isteği (*X./Almanya* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Bir tutuklunun "siyasi mahkûm" olarak kabul edilme isteği aynı zamanda cezaevinde çalışmayı, cezaevi üniformasını giymeyi ve hücrelerini temizlemeyi reddetmesi (*McFeeley ve diğerleri/Birleşik Krallık* (kabul edilebilirlik hakkında karar); *X./Birleşik Krallık* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Bir Yahudinin, medeni hukuka göre boşandıktan sonra eski eşine, dinen yeniden evlenmesine imkân veren *guett* (talak mektubu) vermeyi reddetmesi (*D./Fransa* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Bir doktorun yaşlılık sigortası mevzuatına tabii olmayı reddetmesi (*V./Hollanda* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Bir derneğin, tutuklulara hukuk danışmanları sağlama ve idealist gerekçelerden ötürü ilgililerin çıkarlarını savunma isteği (*Vereniging Rechtswinkels Utrecht/Hollanda* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Bir din görevlisinin kürtaçı serbest bırakan yasayı protesto etmek yerine Devlet Kilisesindeki idari görevlerini yerine getirmeyi reddetmesi nedeniyle görevinden alınması (*Knudsen/Norveç* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Bir adamın, İslam hukukunda geçerli olduğunu ileri sürerek yasal yaşı doldurmamış ve cinsel rıza yaşına erişmemiş olan bir kızla evlenmek ve cinsel ilişki kurma isteği (*Khan/Birleşik Krallık* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Başvuranın boşanma isteği (*Johnston ve diğerleri/İrlanda*, § 63);
- Elektrik tüketicilerinin serbestçe kabul ettikleri kontrattan doğan yükümlülüklerden kaçınma isteği ve elektrik faturalarındaki tutarların belli bir yüzdesinin nükleer santral finansmanında

¹ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

² Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

- kullanacağı gerekçesiyle elektrik faturasının tamamını ödemeyi reddetmeleri ([K. ve V./Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Bir babanın, çocuğuna fiziksel ceza uygulama isteği ([Abrahamsson/İsveç](#));
 - İki mimarın, yasalara aykırı olarak, Mimarlar Odasına kaydolma isteklerinin red edilmesi ([Revert ve Legallais/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Üzerinde siyasi ifadeler bulunan bir pankartı tren garında açma isteği ([K./Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Özel bir gecede tarihi-siyasi içerikli sözler söylenmesi ([F.P./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Başvuranın, özgürce hekimini seçme isteği ve sağlık sigortasından sözleşme dışındaki bir hekiminin masraflarını ödemesini talep etmesi ([B.C./İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Marty/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Başvuranın, Hristiyan inancının motivasyonu neticesinde, kürtaj yapan bir kliniğin yakınlarında kürtaja karşı ilanlar dağıtma isteği ([Van den Dungen/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Bir adamın, eşine ve çocuklarına ödemesi gereken nafaka miktarından dolayı, evine yüzlerce kilometre ötede bulunan en yakın Budist tapınağına gidemiyor olması ile ilgili şikâyeti ([Logan/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Bir babanın küçük kızına din değiştirdiği gerekçesiyle nafaka ödemeyi reddetmesi ([Karakuzey/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Türk Hava Kuvvetlerinde Albay olan askeri bir hâkimin, "tutum ve davranışlarının, yasadışı bölücü düşüncelere sahip olduğu" gerekçesi ile res'en emekli edilmesi; somut olayda, itiraz edilmiş olan tedbir, dini düşünce ve inanç temelli değil ya da dini vecibelerini yerine getirme şekliyle ilgili olmayıp, davranış ve tutumları ile ilgili idi ve askeri disiplin ile laiklik ilkesine aykırıydı ([Kalaç/Türkiye](#));
 - Ebeveynlerin, herhangi bir dini gerekçe olmaksızın çocuklarına özel bir isim verme isteği ([Salonen/Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Ebeveynlerin, iç hukukla öngörülen, çocuklarına aşı yaptıрма sorumluluklarını yerine getirmeme isteği ([Boffa ve diğerleri/San Marino](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Bir avukatın, gözaltında bulunan kişileri temsil etmek üzere re'sen atandığı görevlere katılmayı genel ve mutlak şekilde reddetmesi ([Mignot/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Bir sürücünün, fiziksel ve ruhsal bütünlüğünü koruma yöntemlerini seçmenin kendisine ait olduğu gerekçesiyle, araba kullanırken emniyet kemerini takmayı reddetmesi ([Viel/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - İslami Selamet Cephesi aktivisti olan bir Cezayir vatandaşının, siyasi propaganda yapmak amacıyla kullandığı gerekçesiyle iletişim araçlarına el konulması yönünde İsviçre makamlarınca verilen karara karşı şikâyette bulunması ([Zaoui/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Eczane sahiplerinin, gebeliği önleyici hap satmayı reddetmeleri ([Pichon ve Sajous/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
 - Kişisel özerklik prensibine dayanarak intihar etme isteği ([Pretty/Birleşik Krallık](#), § 82);

- Başvuranların, bir müftünün tayinine karşı çıkan ve süreç içerisinde vefat eden eşleri/babaları tarafından açılmış olan davayı devam ettirme isteği ([Sadik Amet ve diğerleri/Yunanistan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Bir öğrencinin, özel, dini veya başkaca düşünce ya da inançlardan esinlenerek bıraktığını iddia etmemiş olmasına rağmen, sakallı olduğu gerekçesiyle üniversite kampüsünden içeri alınmaması ([Tiğ/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Ailenin bir ferdinin mezarına üzerinde vefat etmiş olan şahsın fotoğrafının bulunduğu bir mezar taşı dikme isteği ([Jones/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Terör örgütü olarak kabul edilen örgütlere mensup oldukları gerekçesiyle kişilerin cezaya mahkûm edilmeleri (bk. diğer birçok karar arasından, [Gündüz/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Kenar/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Kendisini tarafsız hissetmemesi nedeniyle davaları incelemeyi reddeden bir hâkimin kınama cezası alması [Cserjés/Macaristan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)), ve bir kamu sağlığı sigorta servisi tarafından işe alınmış olan bir doktorun, bir pratisyeni muayene etmeyi reddettiği için - gelecekte bu pratisyenle çalışması halinde "önyargı" riskiyle karşılaşabileceği gerekçesiyle- işten çıkartılması ([Blumberg/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Dini bir tören sırasında yapılan ibadet esnasında yüksek sesle beyanlarda bulunmuş olmaktan dolayı, kamu düzenini bozduğu gerekçesiyle bir din adamının para cezasına mahkûm edilmesi ([Bulgaru/Romanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- İşsizlik maaşı ile geçimini sağlayan ve Belediye makamların, Noel ağacının ve Advent çelenginin bedelini geri ödemeyi reddetmelerinden şikâyet eden bir aile babası ([Jenik/Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); başvuru, Sözleşme'nin 35. maddesinin 3. fıkrasının a) bendi açıkça usulsüz olduğu gerekçesi ile reddedilmiştir);
- Ayrı yaşamasına karar verilmiş olan bir babanın, (velayeti anneye verilmiş olan) reşit olmayan kızının Katolik inancına göre yetiştirilmesine karşı çıkması; ulusal mahkemelere göre, anne bu tercihi kızına bırakmıştır ([Rupprecht/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- İki Yahudi kuruluşun, Ukrayna mahkemelerinden Ukrayna'da faklı şehirlerde bulunan çok sayıdaki eski Yahudi mezarlıklarının (yetmiş yıldan fazla bir süredir terk edilmiş olan) eski sınırlarını yeniden belirlemelerini ve buradaki inşaat çalışmalarının yasaklanmasını talep etmeleri ([Eski Sovyetler Birliği Yahudi Konseyler Birliğinin Temsili ve Ukrayna Yahudi Dini Örgütler Birliği/Ukrayna](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Başvuranın, bu tür bir davranışın toplumsal olarak kabul edilebilir olduğu inancına dayanarak, kamuya açık alanlarda çıplak gezmeye isteği ([Gough/Birleşik Krallık](#), §§ 185-188).

4. Devletin pozitif ve negatif yükümlülükleri

A) GÜVENCE ALTINA ALINAN HAKLARIN KULLANIMINA MÜDAHALE VE BUNLARIN HAKLILIĞI

30. Sözleşme'nin 9. maddesinin 2. fıkra hükümlerine göre, bir kişinin dinini veya inançlarını açıklaması konusunda yapılan bir müdahaleyi haklı gösterebilecek meşru amaçlar, **kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlık veya ahlakının ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır.** Meşru amaçların bu sıralaması oldukça ayrıntılı olmakla beraber, bu istisnai durumların tanımı kısıtlayıcıdır; bu özgürlüğe yönelik bir kısıtlamanın Sözleşme ile uyumlu olması için bilhassa bu maddede sıralanan amaçlardan biriyle ilgili olabilecek bir amaçtan esinlenmiş olması gerekmektedir ([Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna](#), §§ 132 ve 137; [S.A.S./Fransa](#) [BD], § 113).

31. Sözleşme'nin 8. maddesinin 2. fıkrası, 10. maddesinin 2. fıkrası ve 11. maddesinin 2. fıkrası ile 4 No.lu Protokol'ün 2. maddesinin 3. fıkrası hükümlerinden önemli ölçüde farklı olarak "**ulusal güvenlik**" 9. maddenin 2. fıkrasında sıralanan amaçlar arasında yer almamaktadır. Bu ihmal, kazara bir durum olmaktan uzaktır; aksine, Sözleşme metnini kaleme alanların, meşru müdahale gerekçeleri içerisinde bu özel gerekçeyi dâhil etmeyi reddetmeleri, "demokratik bir toplumun temellerinden biri" olarak ve Devletin, bir kişiye, baskıyla inançlarını değiştirmesini amaçlayan tedbirler alması veya inanması gerektiğini dikte edememesi sebebiyle dini çoğulculuğun temel önemini yansıtmaktadır ([Nolan ve K./Rusya](#), § 73). Dolayısıyla Devlet, bir kişinin veya bir grup kişinin dinini açıklama haklarını kullanmalarına sınırlama getirmek için, tek başına, ulusal güvenliği koruma gerekliliğine dayanamaz.

32. Diğer yandan, Sözleşme'nin **15. maddesinin**, Devletlerin, "durumun kesinlikle gerektirdiği ölçüde ve uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerle ters düşmemek koşuluyla" 15. maddenin 3. fıkrasında öngörülen usuli formalitelere riayet edilmesi koşuluyla 9. maddede öngörülen yükümlülüklerle aykırı davranmalarına müsaade ettiğini kaydetmek gerekmektedir.

33. Sözleşme'nin 9. maddesiyle güvence altına alınmış olan hakların kullanımına aşağıdaki durumlarda **müdahalede bulunulabilir**:

- Söz konusu hakların kullanılmasından dolayı cezai veya idari bir yaptırımla karşı karşıya kalınması veya işine son verilmesi, ([Kokkinakis/Yunanistan](#); [Ivanova/Bulgaristan](#); [Masaev/Moldova](#));
- Kişilerin 9. madde bağlamındaki haklarını kullanmalarında, bir toplantının polis tarafından engellenmesi gibi fiziki bir engelin bulunması ([Boychev ve diğerleri/Bulgaristan](#));
- Dini bir örgütün feshedilmesi ([Moskova Yehova Şahitleri ve diğerleri/Rusya](#), §§ 99-103; [Çuvaş Cumhuriyeti İncil Merkezi/Rusya](#), § 52; Komisyon'un dini amaçlı bir derneği feshedilmesi veya yasaklanmasının, kişinin din özgürlüğüne zarar vermediğine ilişkin çok eski bir içtihadı ile tezat oluşturmaktadır, [X./Avusturya](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Söz konusu hakların kullanılmasını kolaylaştırmaya yönelik bir izin, tanımının veya uygunluğun reddedilmesi ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#); [Vergos/Yunanistan](#));
- Devletin, mezhep içi bir anlaşmazlığa doğrudan müdahale etmesine imkân veren görünürde tarafsız olan bir yasanın yürürlüğe konması ([Saint-Synode Ortodoks Bulgar Kilisesi \(Métropolitte Innocent\) ve diğerleri/Bulgaristan](#), § 157);
- Dini bir topluluk aleyhinde, resmi belgelerde, din özgürlüğünün kullanılması konusunda olumsuz sonuçlara yol açabilecek derecede aşağılayıcı ifadelerin kullanılması ([Leela Förderkreis e.V. ve diğerleri/Almanya](#), § 84).

34. Buna karşın, genel kaide olarak, -bilhassa, Sözleşme bizzat bu mevzuatta uygulanması öngörülmesi- ve genel anlamda ve tarafsız bir şekilde, 9. maddeyle güvence altına alınan özgürlüklere dokunmaması durumunda, kamu alanında uygulanan bir mevzuat, 9. madde bağlamındaki hakların kullanılmasına bir müdahale teşkil etmemektedir ([C./Birleşik Krallık davası](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Skuqar ve diğerleri/Rusya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

35. İlgili şahıs, **iç hukukta, yapmak istediği bir davranışı engelleyen bir cezanın varlığından şikâyet ettiği**nde ve bunun 9. maddeyle korunduğu kanaatine vardığında, şahsi bir davranış olmaması halinde bile, hakkında soruşturma açılması tehdidi ile davranış değişikliğine zorlandığında veya yasaların neticelerine doğrudan maruz kalabilecek olan bir gruba mensup olduğunda, Sözleşme'nin 34.

maddesi anlamında, bir müdahale nedeniyle "mağdur " olduğu iddiasında bulunabilir. Böylece, örneğin, Mahkeme, dini nedenlerden ötürü kamuya açık yerlerde türban takmak isteyen Müslüman bir kadının, yasanın bu tür bir davranışı, ilgiliyi para cezasına çarptırarak ya da zorunlu vatandaşlık stajıyla cezalandırması sebebiyle "mağdur" olduğu iddiasında bulunabileceğini kabul etmiştir. Nitekim başvuran bir ikileme karşı karşıya bulunmakta idi: Ya yasağa boyun eğecekti ve dini inancının gerektirdiği seçime uygun olarak giyinmekten vazgeçecekti; ya da buna boyun eğmeyip cezalarla karşı karşıya kalacaktı ([S.A.S./Fransa](#) [BD], § 57).

36. Devletler, sözde dini amaçlar taşıyan bir hareketin veya derneğin, halka veya kamu düzenine zarar verecek faaliyetlerde bulunup bulunmadıklarını denetleme yetkisine sahiplerdir ([Manoussakis ve diğerleri/Yunanistan](#), § 40; [Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), § 105). Devletler, bazı durumlarda, başkalarının temel haklarını korumak amacıyla önleyici tedbirler alabilirler; bu nevi bir yetki, Sözleşme'nin 1. maddesinde yer alan, "kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin, (...) Sözleşme'[de] (...) açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar." şeklindeki pozitif yükümlülükle tamamen örtüşmektedir Sözleşme'ye Taraf Devletlerin ([Leela Förderkreis e.V. ve diğerleri/Almanya](#), § 99).

37. Birçok din ve bu dinlere bağlı çok sayıda mezhebin birlikte bulunduğu demokratik bir toplum içerisinde, çeşitli grupların çıkarları doğrultusunda ve herkesin inancına saygı gösterilmesini sağlamak için bu özgürlüğe sınırlandırmalar getirilmesi gerekli olabilir. Bununla birlikte, konu ile ilgili düzenleme yetkisinin kullanılmasında ve çeşitli dinler, ibadetler ve inançlarla ilişkisinde Devlet, tarafsız ve nötr olmak durumundadır; burada üzerinde durulması gereken husus, çoğulculuğun korunması ve demokrasinin düzgün çalışmasıdır ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), §§ 115-116).

38. Mahkeme'nin görevi, ulusal düzeyde alınmış olan tedbirlerin prensip olarak haklı ve orantılı olup olmadığını kontrol etmekten ibarettir ([Leyla Şahin/Türkiye](#) [BD], § 110). Bu durum, ilke olarak, **aranan yasal amaca, başkaca herhangi bir daha az zorlayıcı ve söz konusu temel haklara daha saygın bir tedbir ile ulaşılamayacağı** anlamına gelmektedir; bu noktada, ispat yükü ulusal makamlara düşmektedir ([Çuvaş Cumhuriyeti İncil Merkezi/Rusya](#), § 58). Sözleşme'nin 9. maddesinin 2. fıkrası, din özgürlüğü hakkının kullanılmasına yönelik her türlü müdahalenin , "zorunlu sosyal ihtiyaca " cevap vermesini gerektirmektedir; nitekim "gerekli" kelimesi, "faydalı" veya "uygun" gibi ifadelerin esnekliğine sahip değildir ([Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna](#), § 116).

39. Mahkeme, bir müdahalenin orantılı olup olmadığını değerlendirirken, Sözleşme'ye Taraf Devletlere, bu müdahalenin gerekliliğinin varlığı ve kapsamına karar vermek için belirli **bir takdir yetkisi** tanımaktadır. Bu bağlamda, Sözleşme mekanizmasının tamamen ikincil rolünü hatırlatmak gerekmektedir. Ulusal makamlar, doğrudan demokratik meşruiyete sahiplerdir ve ilke olarak, yerel ihtiyaç ve koşullar hakkında karar vermek için uluslararası mahkemeden daha iyi konumdadırlar. Demokratik bir Devlette, görüşlerin makul olarak farklılıklar gösterebileceği genel siyasi sorunlar ortaya çıktığında, -özellikle, bu sorunların, Devlet ve dinler arasındaki ilişkiler ile ilgili olduğu durumlarda- ulusal karar vericiye özel bir önem verilmesi uygun olacaktır. Sözleşme'nin 9. maddesiyle ilgili olarak, ilke olarak, din veya inançlarını açıklama hakkına yönelik bir sınırlamanın "gerekli" olup olmadığı ve ne derecede gerekli olup olmadığı konusunda karar vermesi için Devletlere geniş bir takdir yetkisi tanımaktadır. Bu nedenle, belirli bir konuda takdir yetkisinin genişliğini belirlemek için, Mahkeme, somut olaya özgü meselenin yanı sıra 9. maddenin kapsamına giren genel meseleyi, yani,

demokratik bir toplumun hayatta kalması için hayati önem taşıyan gerçek dinsel çoğulculuğu korumanın gerekliliğini de göz önünde bulundurmalıdır. Müdahalenin, 9. maddenin 1. fıkrasının gerektirdiği üzere, "zorunlu bir sosyal ihtiyaca" karşılık verip vermediğini ve "izlenen meşru amaçla orantılı" olup olmadığını tespit etmek söz konusu olduğunda, bu gerekliliğe büyük önem verilmesi uygun olacaktır. Elbette ki, bu takdir yetkisi bağımsız bir yerel mahkeme tarafından verildiyse bile, gerek yasayı gerekse onu uygulayan kararları benimseyen Avrupa denetimi ile uyumludur. Bu bağlamda Mahkeme, gerektiği takdirde, Sözleşme'ye Taraf Devletlerin uygulamalarından ortaya çıkan ortak değerleri ve fikir birliğini dikkate alabilir ([Bayatyan/Ermenistan](#) [BD], §§ 121-122; [S.A.S./Fransa](#) [BD], § 129).

40. Öte yandan, ulusal bir tedbirin, Sözleşme'nin 9. maddesinin 2. fıkrasıyla uygunluğunu incelediğinde, Mahkeme'nin söz konusu dinin özelliklerini -dogmatik, ritüel, örgütsel veya başka planda- ve tarihi içeriğini dikkate alması gerekmektedir (bu yaklaşıma ilişkin iki uygulama örneği için, bk. [Cha'are Shalom Ve Tsedek/Fransa](#) [BD], §§ 13-19, ve [Mirojubovs ve diğerleri/Letonya](#), §§ 8-16). Gerçekte, bu, Sözleşme'nin 9. maddesinin altında yatan genel ilkelerin, yani bir dini kamuya açık veya kapalı olarak uygulama özgürlüğü, dini toplulukların iç özerkliği ve dini çoğulculuğa saygı gösterilmesinin mantıksal bir sonucudur. Sözleşme ile belirlenen kişisel hakları korunma mekanizmasının ikincil niteliği göz önüne alındığında, aynı yükümlülük, farklı dinlerle olan ilişkilerinde zorlayıcı kararlar aldıklarında ulusal makamları da etkileyebilir ([Mirojubovs ve diğerleri/Letonya](#), § 81). Bu meyanda, Mahkeme genellikle Sözleşme'nin 14. maddesine (ayrımıcılık yasağı) dayanan içtihadına atıfta bulunmaktadır bazı koşullar altında, önemli ölçüde farklı durumlarda bulunan kişilere farklı muamelede bulunulmaması, bu maddenin ihlal edilmesini beraberinde getirebilir ([Thlimmenos/Yunanistan](#) [BD], § 44).

41. İç hukuk, din özgürlüğü hakkının veya yönlerinden birisinin kullanılması için önceden izin alınmasını öngördüğünde, -özellikle başka bir mezhebe, hiyerarşiye veya tabii olunan birisine ait olan- tanınmış bir kilise otoritesinden izin alınmasına ilişkin prosedüre yönelik müdahale Sözleşme'nin 9. maddesinin 2. fıkrasının gereklilikleriyle uzlaşmaz ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), § 117; [Vergos/Yunanistan](#), § 34 ve *mutatis mutandis* (gerekli değişiklikler yapılmak üzere) [Pentidis ve diğerleri/Yunanistan](#)).

42. Son olarak, denetim yetkisini yerine getirirken, Mahkeme her zaman, ihtilaf konusu müdahaleyi dosyanın tamamına dayanarak değerlendirmelidir ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), § 119). Mahkeme, gerektiği takdirde, dava konusu olay ve olguların yanı sıra olayların seyrini, ayrı ve farklı hadiseler olarak incelemektense bir bütün olarak incelemelidir ([Ivanova/Bulgaristan](#), § 83). Ayrıca, Mahkeme her zaman, Devlet makamları tarafından din özgürlüğü alanında verilen kararların, ilgili olay ve olguların kabul edilebilir bir değerlendirmesine dayanmasını sağlamalıdır ([Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna](#), § 138).

B) SÖZLEŞME'YE TARAF DEVLETLERİN POZİTİF YÜKÜMLÜLÜKLERİ

43. Sözleşme'nin 1. maddesi gereğince, Sözleşme'ye Taraf Devletler " kendi yetki alanları içinde bulunan herkesin (...) Sözleşme[de] (...) açıklanan hak ve özgürlüklerden yararlanmalarını sağlarlar.". Bu nedenle, bir Devletin 9. maddeyle güvence altına alınmış olan haklara her türlü müdahalede bulunmaktan imtina etmesi yönündeki daha ziyade olumsuz yükümlülüğüne, -şikâyet edilen eylemler, özel aktörler tarafından işlendiğinde ve doğrudan davalı Devlete atfedilemediğinde- bu haklara bağlı **pozitif yükümlülükler** eklenebilir. Dolayısıyla, bu yükümlülükler, kimi zaman, **şahısların**

kendi aralarındaki ilişkilerde din özgürlüğüne saygı gösterilmesini amaçlayan tedbirler alınmasını gerektirebilir ([Siebenhaar/Almanya](#), § 38). Sözleşme bakımından, Devletin, pozitif yükümlülükleri ile negatif yükümlülükleri arasındaki sınırın kesin olarak belirlenmemiş olması halinde; uygulanabilir ilkeler yine karşılaştırılabilir durumdadırlar. Her iki varsayımda da, genel menfaat ile kişinin menfaatleri arasında âdil bir denge sağlanmış olmalıdır, Devlet her zaman bir **takdir yetkisine** sahiptir. Öte yandan, Devletin pozitif yükümlülükleri bağlamında dahi, 9. maddenin 2. fıkrasında sıralanan meşru amaçlar alakalı olabilirler ([Jakóbski/Polonya](#), § 47, ve [Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), § 84).

44. 9. madde, din özgürlüğünü korumak amacıyla **geçici tedbirlerden** yararlanma hakkını garanti etmemektedir ([Hernandez Sanchez/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

5. Sözleşme'nin 9. maddesinin ve diğer hükümlerinin güvencelerinin örtüşmesi

45. Doğası itibarıyla, Sözleşme'nin 9. maddesinin maddi mahiyeti, kimi zaman Sözleşme'nin başka hükümlerinin içeriği ile çakışabilir; diğer bir ifadeyle, Mahkeme'ye taşınan bir tek ve aynı şikâyet bazen birden fazla maddenin kapsamına girebilmektedir. Bu gibi durumlarda, Mahkeme söz konusu şikâyeti genellikle, somut olayın kendine özgü koşullarını dikkate alarak en uygun olduğuna kanaat getirdiği tek bir madde açısından incelemeyi tercih etmektedir, ancak bu karara varırken, diğer maddeleri de göz önünde bulundurmakta ve incelemeyi seçtiği maddeyi, bu maddenin ışığında yorumlamaktadır. Aynı olay ve olgular ile şikâyetler hususunda 9. maddenin yanında etkili olabilmeye en elverişli maddeler aşağıda yer almaktadır:

- a) **Sözleşme'nin 6. maddesinin 1. fıkrası 1 maddesi** (Adil yargılanma hakkı ve bilhassa mahkemeye erişim hakkı). Yunanistan Yargıtayı'nın, Girit Katolik Piskoposluk Katedralinin tüzel kişiliğini tanımayı reddetmesi ile ilgili olan ve mülklerini korumak için dava ehliyetini bizzat reddettiği bir davada, Mahkeme, başvuranın şikâyetlerini Sözleşme'nin 9. maddesi açısından değil, sadece Sözleşme'nin 6. maddesinin 1. fıkrası açısından incelemeye karar vermiştir ([Hanya Katolik Kilisesi/Yunanistan](#), §§ 33 ve 50). Aynı şekilde, Mahkeme, bir papazın din bölgesinin ve üyelerinin, ölümlerini özel ayınlarına göre yerel mezarlığa gömme hakkı tanıyan ve kesinleşmiş bir mahkeme kararının uygulanmadığı iddiasıyla ilgili bir davayı Sözleşme'nin sadece 6. maddesinin 1. fıkrası kapsamında değerlendirmiştir ([Pesceana Yunan Katolik Kilisesi/Romanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), § 43);
- b) **Sözleşme'nin 8. maddesi** (Özel hayata ve/veya aile hayatına saygı hakkı). Mahkeme, başvuruları aşağıda belirtilen maddeler açısından incelemiştir:
 - Tek başına veya 14. madde ile birlikte, yalnızca 8. madde kapsamında, - örneğin, ulusal adli makamların, reşit olmayan çocukların ikametgâhını, ebeveynlerden birisinin Yehova şahidi olması nedeniyle, diğer ebeveynin evi olarak belirlenmesi yönündeki kararları ile ilgili davada ([Hoffmann/Avusturya](#); [Palau-Martinez/Fransa](#); [İsmailova/Rusya](#)). Mahkeme, ulusal mahkemelerce belirlenmiş olan reşit olmayan çocuklar üzerindeki velayet hakkının uygulanma şekillerinin bir başvuranın, dinini açıklama özgürlüğüne zarar verecek nitelikte olamayacağını belirtmiştir. ([Deschomets/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- c) **10. madde** (ifade özgürlüğü). Mahkeme, başvuruları yalnızca 10. madde açısından incelemiştir, – örneğin, dini nitelikteki ücretli bir ilanın özel bir radyo kanalında yayınlanmasının yetkili devlet organı tarafından yasaklanması ([Murphy/İrlanda](#)), veya yetkili organın, Hristiyan bir radyo kanalına radyo yayını lisansı vermeyi reddetmesi ([Glas Nadejda EOOD ve Anatoli Elenkov/Bulgaristan](#)). Esasen, ilgili, bilgiler yayımlayarak inanç ve fikirlerini ifade etmesine müdahale edildiğine dair şikâyetinde, 10. maddenin, 9. maddeye nazaran *lex*

specialis (özel nitelikli hüküm) oluşturmaktadır; bu nedenle 9. madde açısından ayrı bir inceleme yapılması gerekmemektedir. ([Balsytė-Lideikienė/Litvanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));

d) **11. madde** (Toplantı ve dernek kurma özgürlüğü). Mahkeme, başvuruları aşağıda belirtilen maddeler açısından incelemiştir:

- 11. maddenin ışığında yorumlanan 9. madde kapsamında - örneğin, aynı dini topluluk içerisindeki iki rakip grup arasındaki anlaşmazlığa Devletin müdahalede bulunması ile ilgili davada ([Hassan ve Tchaouch/Bulgaristan](#) [BD], § 65), bir dini örgütün dağılması ([Moskova Yehova Şahitleri ve diğerleri/Rusya](#), §§ 102-103), veya dini bir topluluğa tüzel kişilik hakkı tanınmasının devamlı surette reddedilmesi ([Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas ve diğerleri/Avusturya](#), § 60);
- 11. madde ile 6. maddenin 1. fıkrası ışığında yorumlanan 9. madde kapsamında, - örneğin, ulusal makamların, dini bir örgütün, söz konusu örgütün başka bir kiliseye itaat etmesini onaylamayı amaçlayan statü değişikliklerini kaydetmeyi reddetmeleri ile ilgili başvuru ([Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna](#), § 152);
- 9. madde ışığında yorumlanan 11. madde kapsamında (dernek kurma özgürlüğü), – örneğin, dini bir örgütün kaydını yinelenin reddedilmesi ([Selâmet Ordusunun Moskova Şubesi/Rusya](#), §§ 74-75);
- 9. madde ışığında yorumlanan 11. madde kapsamında (toplantı özgürlüğü), - örneğin, yaz gündönümünü kutlamak amacıyla, bir grup Neo-druid'in Stonehenge tarihi bölgesine girmesinin yasaklanması ([Pendragon/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); bk. [Chappell/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));

e) **1 No.lu Protokolün 1. maddesi** (Mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı). Mahkeme, davaları sadece 1 No.lu Protokolün 1. maddesi açısından incelemeyi tercih etmiştir, - örneğin, toprak sahiplerinin, kendi topraklarında avlanılmasına karşı çıkması yükümlülüğü ile ilgili başvuruda ([Chassagnou ve diğerleri/Fransa](#) [BD]; [Herrmann/Almanya](#) [BD]);

f) **1 No.lu Protokolün 2. maddesi** (Çocuklarının eğitimi kapsamında ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına saygı gösterilmesi hakkı). Mahkeme, davaları aşağıda belirtilen maddeler açısından incelemeyi tercih etmiştir:

- 1 No.lu Protokolün 2. maddesi açısından, - örneğin, devlet okullarında din kültürü ve ahlak bilgisinin zorunlu ders olması ile ilgili davada ([Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye](#)), veya çocukların, Hristiyanlık merkezli zorunlu bir dersten tamamen muaf tutulmasının okul yetkilileri tarafından reddedilmesi ([Folgerø ve diğerleri/Norveç](#) [BD]);
- 1 No.lu Protokolün 2. maddesi ve ayrı olarak Sözleşme'nin 9. maddesi açısından, 1 No.lu Protokolün 2. maddesinin gelişmiş muhakeme nedeniyle ihlalinin bulunmadığı ve bu muhakemeye basit bir atıfla Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlalinin bulunmadığı tespiti ([Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka](#));
- Sözleşme'nin 9. maddesinin ışığında okunan 1 No.lu Protokolün 2. maddesi kapsamında, – örneğin, devlet okullarındaki sınıflarda üzerinde İsa resmi bulunan haç bulundurulması zorunluluğu ile ilgili davada ([Lautsi ve diğerleri/İtalya](#) [BD]);
- Ebeveynler açısından 1 No.lu Protokolün 2. maddesi; çocuklar açısından Sözleşme'nin 9. maddesi kapsamında, – Okulun geçit törenine katılmayı reddeden bir öğrencinin müdür tarafından cezalandırılması ile ilgili davada ([Valsamis/Yunanistan davası](#)).

46. Nitekim eğitim ve öğretim alanında, 1 No.lu Protokolün 2. maddesi, ilke olarak Sözleşme'nin 9. maddesine nazaran *lex specialis* (özel nitelikli hüküm) durumundadır. Bu en azından somut olayda

olduğu gibi, Sözleşme'ye Taraf Devletlerin -söz konusu 2. maddenin ikinci cümlesinde belirtildiği üzere- bu alanda yüklendikleri görevlerin ifası kapsamında, söz konusu eğitim ve öğretimi ebeveynlerin dini ve felsefi inançlarına uygun olarak sağlama hakkına riayet etme yükümlülüğü söz konusu olduğunda da bu şekildedir ([Lautsi ve diğerleri/İtalya](#) [BD], § 59).

II. 9. MADDEYLE GÜVENCE ALTINA ALINAN SOMUT DAVRANIŞLAR

1. Negatif Boyut

A) DİNİ UYGULAMAMA VE İNANÇLARINI AÇIKLAMAMA HAKKI

47. Din özgürlüğü, dini uygulamama ve inançlarını açıklamama özgürlüğü başta olmak üzere bir takım negatif haklar da içermektedir ([Alexandridis/Yunanistan](#), § 32). **Dolayısıyla, Devlet, kişiyi, belirli bir dine mensup olma gibi makul olarak değerlendirilebilecek bir fiili yapmaya zorlayamaz.** Bu nedenle, Mahkeme, başvuruların, kanunla, parlamenter yetkilerini kullanabilmeleri için Evanjeller üzerine yemin etmeye zorlanmaları nedeniyle Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır ([Buscarini ve diğerleri/San Marino](#) [BD], §§ 34 ve 39).

48. Dini inançlarını açıklama özgürlüğünün negatif boyutu, **bireyin dini aidiyetini ya da inançlarını açıklamaya zorlanamayacağı** anlamına da gelmektedir; ayrıca bireyler, bu türden inançlara sahip olduğu -ya da olmadığı- sonucu çıkartılabilecek bir davranışı benimsemeye de zorlanamaz. Devlet makamları, dini inançlarını araştırarak veya dini inançlarını göstermeye zorlayarak, bireylerin vicdan özgürlüğüne müdahalede bulunamazlar ([Alexandridis/Yunanistan](#), § 38; [Dimitras ve diğerleri/Yunanistan](#), § 78).

49. Öte yandan, bu tür bir müdahale dolaylı bir şekilde de olabilir; örneğin, Devlet adına düzenlenen resmi bir belgede (kimlik kartı, okul karnesi, vb.) din kutucuğu bulunduğunda, bu kutucuğu boş bırakmak kaçınılmaz olarak spesifik bir çağrışım içermektedir. Bilhassa kimlik kartlarıyla ilgili olarak, Mahkeme, bu kartlarda dinin -zorunlu ya da isteğe bağlı olarak- belirtilmesinin, başlı başına Sözleşme'nin 9. maddesine aykırı olduğuna karar vermiştir ([Sinan Işık/Türkiye](#), § 51-52 ve 60). Öte yandan, 9. madde, kişinin kimlik belgesinde, isteğe bağlı bile olsa, dinini kaydettirme hakkını güvence altına almamaktadır ([Sofianopoulos ve diğerleri/Yunanistan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Mahkeme ayrıca, nüfus kütüklerinde veya kimlik kartlarında dinin demografik istatistik amaçlı olarak belirtilmesinin gerekli olduğunu kabul etmeyi de reddetmiştir; zira bu durum, kişinin dini inançlarını gönülsüz olarak beyan etmesini zorunlu hale getiren bir mevzuat içermektedir ([Sinan Işık/Türkiye](#), § 44). Buna karşılık, bir çalışanın, dininin, ayrıcalık tanınması talebiyle mazeret olarak göstermek istediği gerekliliklerini -örneğin camiye gitmek için her Cuma günü öğleden sonra iş yerinde bulunmama hakkı- işverenine önceden bildirmesi gerekliliği, "kişinin dini inançlarını açıklama yükümlülüğü" ile eş tutulamaz ([X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

50. Mahkeme, Sözleşme'nin 9. maddesinin (tek başına, ya da ayrımcılığı yasaklayan 14. madde ile birlikte) ihlâl edildiği sonucuna varmıştır:

- Avukatlık mesleğini icra etmenin ön şartı olarak mahkemede sadakat yemini etmek için düzenlenen prosedürün bir sonucu olarak, söz konusu kişinin, Ortodoks Hristiyan olduğu ve dini yemin etmek istediği karinesine dayanan davada; başvuran, dini yemin etmek yerine

resmi beyanda bulunabilmek amacıyla, Ortodoks Hristiyan olmadığını açıklamak zorunda kalmıştır ([Alexandridis/Yunanistan](#), §§ 36-41);

- Tanıklar, şikâyetçiler veya şüpheliler olarak ceza yargılamasına katılan bireylerle ilgili olarak da olsa, [Alexandridis](#) davasındakiyle aynı sorun ele alınmıştır ([Dimitras ve diğerleri/Yunanistan](#); [Dimitras ve diğerleri/Yunanistan \(n° 2\)](#); [Dimitras ve diğerleri/Yunanistan \(n° 3\)](#));
- Alabileceği seçmeli bir ahlâk dersi olmaması nedeniyle, öğrencinin din derslerinden muaf tutulması ancak sonrasında ilkokul karnelerinin tamamında ve diplomasında "Din/Ahlâk" için ayrılan kutucukta yalnızca bir çizgi ("-") bulunması; bu kutucukta bulunan notun, öğrencinin, din mi yoksa ahlâk dersini mi aldığı tespit edilmesine imkân vermemesine rağmen, kutucukta hiçbir not bulunmaması, damgalanma riskine maruz bırakarak, öğrencinin bu derslerden hiçbirisini almadığını açıkça göstermektedir ([Grzelak/Polonya](#)); Sözleşme'nin organlarının, açıkça dayanaktan yoksun oldukları gerekçesiyle benzer şikâyetlerin kabul edilemez olduklarına karar verdiği iki dava ile karşılaştırınız: [C.J., J.J. ve E.J./Polonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar) ve [Saniewski/Polonya](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

51. Buna karşın, Mahkeme, başvuranın gelir vergisi kartında ilgili kutucuğa "- -" (iki çizgi) işareti konulmasının, ilgilinin Devletin din vergisi aldığı kiliselerden veya dini kuruluşlardan hiçbirisine ait olmadığını gösterdiğine ilişkin varsayımında 9. maddenin ihlal edildiği tespitinde bulunmamıştır. Mahkeme, söz konusu belgenin, işverene ve vergi makamlarına mahsus olduğunu, kamunun kullanımı için düzenlenmediğini, dolayısıyla şikâyet edilen müdahalenin sınırlı bir kapsamı olduğu tespitinde bulunmuştur ([Wasmuth/Almanya](#), §§ 58-59).

B) VİCDANI RET: VİCDANINA VE İNANÇLARINA AYKIRI DAVRANMAMA HAKKI

52. 9. maddede, ne askeri ne de sivil alanda, vicdani ret hakkından açıkça bahsedilmemektedir. Ancak, Mahkeme, askerliğe karşı çıkma, orduda hizmet etme yükümlülüğü ile kişinin vicdanı ya da köklü ve samimi dini veya diğer inançları arasında ciddi veya başa çıkılmaz bir çatışmayla gerekçelendirildiğinde, 9. maddenin güvencelerinin, ilke olarak, **askerliğe** karşı koyma durumlarında uygulandığına karar vermiştir. Askerlik hizmetini yerine getirmek için yapılan itirazın, 9. madde kapsamında olup olmadığı ve bu madde kapsamında olması halinde ne ölçüde olduğu sorusunun cevabı, her davanın kendine özgü koşullarına göre değişiklik gösterecektir. Bu nedenle Mahkeme, bir Yehova Şahidi (İnançları arasında, silah taşıma zorunluluğundan ayrı olarak askerlik yapmaktan kaçmanın uygun olduğu inancı yer almaktadır) olan başvuranın, kanunda alternatif kamu hizmeti öngörülmediği için zorunlu askerlik hizmetinden kaçması sebebiyle mahkûm edilmesinden ötürü 9. maddenin ihlal edildiği sonucuna varmıştır ([Bayatyan/Ermenistan](#) [BD], § 110).

53. Mahkeme daha sonrasında, Ermenistan'a ([Bukharatyan/Ermenistan](#); [Tsaturyan/Ermenistan](#)) ve Türkiye'ye ([Erçep/Türkiye](#); [Feti Demirtaş/Türkiye](#); [Buldu ve diğerleri/Türkiye](#)) karşı açılan ve [Bayatyan](#) davasıyla çok fazla benzerlik gösteren bir dizi davada 9. maddenin ihlâl edildiğini tespit etmiştir. Mahkeme, bilhassa [Feti Demirtaş](#) davasında, birkaç kez mahkûm edilmiş olan başvuranın, nihayetinde, uyum bozukluğu yaşadığının belirtildiği tıbbi rapora dayanılarak terhis edilmesinin hiçbir şeyi değiştirmediğini ve "mağdur" statüsünü ortadan kaldırmadığına karar vermiştir; aksine, askerlik hizmeti yaptığı sırada ilgilinin psikolojik rahatsızlığı ortaya çıkmış ve bu durum davalı Devletin sorumluluğunu daha da artırmıştır ([Feti Demirtaş/Türkiye](#), §§ 73-77 ve 113-114).

54. Yukarıda anılan davaların tamamı, Yehova Şahitleri olan vicdani retçiler ile ilgilidir. Bunun yanı sıra, Mahkeme, herhangi bir dini inancın ileri sürülmediği iki pasifist davada 9. maddenin ihlâl edildiği

sonucuna varmıştır. Mahkeme, bu davalarda, Türk hukuk sisteminde, başvuruların vicdani retçi statüsünden yararlanma hakkına sahip olup olmadıklarının tespit edilmesine imkân veren etkin ve erişilebilir bir prosedürün bulunmaması nedeniyle ihlal tespitinde bulunarak, Devletin daha ziyade pozitif yükümlülükleri üzerine yoğunlaşmıştır ([Savda/Türkiye](#); [Tarhan/Türkiye](#)). Daha öncesinde, Romanya'ya karşı açılan bir davada, başvuran, ulusal makamların, kanunun, kendini vicdani retçi olarak kaydetmeye yönelik imkânı yalnızca, dini emir gerekçelerini ileri süren retçilere tanıdığı; ilgilinin ise yalnızca pasifist olduğu gerekçesiyle reddetmelerinden ötürü ayrımcılık mağduru olduğundan yakınmıştır. Ancak başvuran hiçbir zaman mahkûm edilmemiş ve hakkında ceza soruşturması da açılmamıştır; bu zaman zarfında, Romanya'da, zorunlu askerlik hizmeti barış zamanında kaldırıldığından Mahkeme, ilgilinin, iddia edilen ihlal nedeniyle artık "mağdur" olduğu iddiasında bulunamayacağı kanaatine varmıştır ([Butan/Romanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

55. Mahkeme, Avusturya'da Yehova Şahitlerinin din görevlileri, askerlik hizmetinden ve alternatif kamu hizmetinden tamamen muaf tutulmadıklarından şikâyetçi oldukları üç davada 9. madde ile birlikte 14. maddenin (ayrımcılık yasağı) ihlal edildiği sonucuna varmıştır; böyle bir muafiyet, o dönemde Yehova Şahitleri olarak "kaydedilen" dini örgütlere değil, -tümü tarafından yerine getirilen görevlerin benzer niteliğine rağmen- yalnızca "tanınmış dini cemiyetlerin" din görevlilerine mahsustur ([Löffelmann/Avusturya](#); [Gütl/Avusturya](#); [Lang/Avusturya](#)). Öte yandan, Mahkeme, askeri hizmetin yanı sıra kamu hizmetinden de tamamen muaf tutulmayı reddeden bir evanjelik vaizin davasında 9. madde ile birlikte 14. maddenin ihlal edilmediğine karar vermiştir. Somut olayda, Mahkeme, başvuranın hiçbir zaman "tanınmış bir dini cemiyet" statüsü isteme girişiminde bulunmadığını tespit etmiştir; dolayısıyla başvuran, bu tür cemiyetlerin din görevlilerinkine kıyaslanabilir bir durumda bulunmamaktaydı ([Koppi/Avusturya](#)).

56. Geçmişte vicdani ret hakkının ihlal edilmesi nedeniyle mağdur olan kişilerin zararlarının tazmini konusunda Mahkeme, komünist dönem sırasında orduya alınan ve bir cumartesi günü sembolik olarak silahını almayı ve yemin etmeyi reddettiği için "itaatsizlik" nedeniyle hapis cezasına çarptırılan Romanyalı bir Yedinci Gün Adventisti tarafından sunulan başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğunu ifade etmiştir. Komünizmin çöküşünden ve demokratik rejimin kurulmasından sonra, eski rejim altındaki siyasi zulüm mağdurlarının, kanunla tanınan diğer bazı avantajlardan yararlanmaları ve kendilerine yüksek emekli maaşı ödenmesi kabul edilmemiştir; ve bu, -gerekçesi ne olursa olsun- askeri itaatsizlik nedeniyle mahkûmiyetlerin "siyasi zulüme" bağlı olmadığı yönünde iç hukukta var olan içtihadı dayanarak yapılmıştır. Başvuran, Sözleşme'nin 9. maddesiyle birlikte 14. maddesi kapsamında, ulusal yargı organlarının, ilgililerin mahkûmiyetinin, dini inançlarıyla gerekçelendirildiği gerçeğini dikkate almamalarından şikâyetçi olmuştur. 14. maddeden kaynaklanan pozitif yükümlülükler, Devleti, vicdani retçilerin askeri itaatsizlik nedeniyle mahkûm edilmelerinin olumsuz neticelerini ortadan kaldırma konusunda zorlayabilse de, Mahkeme, bunların, vicdani retçinin söz konusu mahkûmiyetini, diğer kişi zümrelerine mahsus mali avantajlar sağlanması yoluyla hiçbir zaman olumlu şekilde değerlendirmeyi gerektirmediği sonucuna varmıştır. Mevcut durumda, ihtilaf konusu içtihat, Devletin takdir yetkisi kapsamında objektif ve makul bir gerekçe içermekteydi ([Baciu/Romanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

57. **Okul ortamıyla** ilgili olarak, Mahkeme, Yunanistan'da devlet lisesinde öğrenci olan ve faşist İtalya'nın Yunanistan'a savaş açtığı günü anma amaçlı olarak düzenlenen okul geçit törenine katılmayı reddetmeleri nedeniyle bir ya da iki gün "okuldan uzaklaştırma" cezasına çarptırılan iki genç Yehova Şahidi ile ilgili davalarda 9. maddenin ihlal edilmediğine karar vermiştir. İlgililer, öğrencisi oldukları

lisesin müdürüne, dini inançlarının, sivil, kilise ve askeri makamlar önünde, resmi bir töreni izleyecek olan ve askeri geçit töreniyle aynı gün yapılacak olan okul geçit törenine katılarak bir savaşı anmaya iştirak etmeyi yasakladığını bildirmişlerdir. Ebeveynler açısından ise, kızlarının felsefi inançlarına uygun olarak eğitim ve öğretim sağlama hakkının ihlal edilmediğine karar vermesi sonrasında (1 No.lu Protokolün 2. maddesi) Mahkeme, kızlarının din özgürlüğü hakkında ilgili olarak da aynı sonuca varmıştır. Mahkeme, ilgililerin, istekleri üzerine, Ortodoks ayininden ve dini eğitimden muaf tutulduklarını tespit etmiştir. Okul geçit törenine katılma zorunluluğuyla ilgili olarak ise, ne söz konusu gösterinin tarzının ne de amacının, bu iki kızın pasifist inançlarına zarar verecek nitelikte olmayıp, bu milli hadiseleri anma törenlerinin, tarzları itibarıyla, aynı zamanda pasifist amaçlara ve kamu menfaatine hizmet ettiğini ifade etmiştir ([Valsamis/Yunanistan](#); [Efstratiou/Yunanistan](#)).

58. **Sivil** alanda, başvuranın vicdanına aykırı davranmamaya yönelik menfaati, bilhassa aynı cinsiyetteki çiftlerin muamelesiyle ilgili olmak üzere, tüm kullanıcılara muamele eşitliği sağlama konusunda kamuoyunun menfaatiyle ciddi şekilde kısıtlanabilir ([Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), § 105). Komisyon aynı zamanda, dini hükümleri mesleki bir bağlamda uygulama kapsamında ifade edilen inançların -örneğin, avukatın vicdanı koşulu- ilke olarak, 9. maddenin uygulama alanına girebileceğini de kabul etmiştir. Nitekim avukatın mesleki niteliğine rağmen, özel niteliği göz önünde bulundurulduğunda, böyle bir yargı, adalet yardımcısı sıfatıyla değil özel kişi olarak avukatın şahsi inançlarıyla birbirine karışabilir ([Mignot/Fransa](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

59. Mahkeme, aşağıdaki davalarda, 9. maddenin (tek başına ya da Sözleşme'nin ayrımcılığı yasaklayan 14. maddesiyle birlikte) ihlal edilmediği sonucuna varmıştır:

- Eşcinsel sivil dernekleri kayıt altına almayı reddeden yerel bir topluluğun Hristiyan bir çalışanı hakkında disiplin yargılaması başlatılması ve bu yargılama sonunda görevden alınması ([Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), No. 48420/10, 59842/10, 51671/10 ve 36516/10, §§ 102-106, AiHM 2013 (özetler));
- Aynı cinsiyetteki çiftlere psiko-seksüel terapi tavsiyelerinde bulunmayı reddeden özel bir şirket çalışanı hakkında disiplin yargılaması başlatılması ve bu yargılama sonunda görevden alınması ([Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#)).

60. Sözleşme'nin organları, aşağıdaki davalarda, Sözleşme'nin 9. maddesi ihlal edilmediğinden, vicdani ret hakkını tanımayı da reddetmişlerdir:

- Pasifist bir Quaker'ın, askeri sektör finansmanına tahsis edilmeyeceğinden emin olmadığı sürece vergisinin belirli bir kısmını ödememe isteği ([C./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); bu yaklaşım [H. ve B./Birleşik Krallık](#) kararında (kabul edilebilirlik hakkında karar) onaylanmıştır ve kürtaja karşı olan bir Fransız vergi mükellefinin, kürtaj masraflarını finanse etmek üzere kullanılacak olan verginin belli bir kısmını ödememe isteği ([Bouessel du Bourg/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Tüm bu davalarda, Mahkeme, vergi ödeme genel yükümlülüğünün, vicdan açısından tek başına herhangi bir etkisi olmadığı kanaatine varmıştır; zira bu yükümlülüğün tarafsızlığı, hiçbir vergi mükellefinin vergilerin tahsilatını etkileyememesi ve vergi tahsis edildikten sonra tahsisat yapamamaları ile gösterilmiştir;
- Bir avukatın, gözaltında tutulan kişileri temsil etmesi için kanuna uygun olarak re'sen görevlendirildiği vazifeleri yerine getirmeyi açık biçimde reddetmesi nedeniyle disiplin cezasına çarptırılması ve bunun, söz konusu kanuna ilke olarak karşı çıkmasından ötürü yapılması. Komisyon, avukatın mesleki vicdan koşulunun 9. maddenin uygulama alanına girebileceğini kabul ederek, başvuranın yalnızca söz konusu yasal sisteme itiraz etmekte

yetindiğini; buna karşın, vicdanına zarar veren somut bir davada müdahil olma zorunluluğundan hiçbir zaman şikâyetçi olmadığını, oysa bu durumun kendisine bahse konu koşula itiraz etme imkânı verebildiğini tespit etmiştir ([Mignot/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

- Bir eczanenin ortak sahipleri olan başvuranların, dini inançları nedeniyle, doğum kontrol hapını eczanelerinde satmayı reddetmeleri nedeniyle mahkûm edilmeleri ([Pichon ve Sajous/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

61. Mahkeme aşağıdaki başvuruları da reddetmiştir:

- Yerel bir Protestan kiliseye ait konferans ve seminer merkezinde resepsiyon görevlisi olarak çalışmayı reddetmesi sonrasında işsizlik tazminatı hakkı geçici olarak askıya alınmış olan ve - herhangi bir dinle özdeşleşmediği ifade eden- işsiz bir kimsenin başvurusu. Mahkeme, söz konusu işin, kişileri karşılamakla sınırlı olduğunu, niteliği itibarıyla, herhangi bir dini inançla sıkı ilişkisi olmadığını ve bu işin, ilgilinin bir dine mensup olmama özgürlüğüne zarar vermediğini tespit etmiştir ([Dautaj/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).
- Kamu sağlık sigortası birimi tarafından istihdam edilen ve gelecekte kendisiyle çalışmasını tehlikeye atabilecek "önyargı" riskini ileri sürerek bir çırağı muayene etmeyi reddetmesi nedeniyle işten çıkartılan bir doktorun başvurusu. Mahkeme, başvuranın tutumunun, temel bir sorunla ilgili olarak tutarlı bir görüş sunmayı ve önlemek istediği ahlaki ikilemin neye dayandığına dair açıklamada bulunmayı gerektirmediğini tespit etmiştir. Bu nedenle, 9. madde anlamında "kişisel inançları açıklama" söz konusu olmamıştır ([Blumberg/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Vergi mükelleflerine, Deccal'in İşaretinin bir habercisi olarak gördükleri "vergi mükellefinin kişisel numarası" veren mevzuattan şikâyet eden çok sayıda Rus vatandaşının başvurusu. Mahkeme burada, kamusal alanda genel ve tarafsız bir şekilde uygulanan bir tedbirin söz konusu olduğunu; başvuranların, ihtilaf konusu numarayı talep etmek ve hatta kullanmak zorunda olmadıklarını; zira kanunla, vergi mükelleflerinin büyük bir kısmına açıkça, resmi belgelerde bu numarayı kullanmama izni verildiğini kaydetmiştir. Bunun yanı sıra, Mahkeme, resmi belgelerin veya veri tabanlarının içeriğinin, burada yer alan kişilerin bireysel istekleri doğrultusunda belirlenemeyeceğini hatırlatmaktadır. Sonuç olarak, 9. maddeyle güvence altına alınan haklara herhangi bir müdahale söz konusu değildir ([Skugar ve diğerleri/Rusya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

2. Pozitif boyut

A) GENEL İLKELER

62. Din özgürlüğü öncelikle vicdan meselesi olmakla birlikte, bu özgürlük aynı zamanda, bilhassa tek başına ve özel olarak ya da kamuda ve aynı inancı paylaşanların bulunduğu çevrede, topluca "dinini açıklama" özgürlüğünü de içermektedir. 9. maddede, ibadet, öğretim, uygulamalar ve ayin yapmak gibi, bir dinin ya inancın alabileceği çeşitli şekiller sıralanmaktadır ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), § 114).

63. Sözleşme ile güvence altına alınan din özgürlüğü hakkı, çok istisnai durumlar haricinde, Devletin, dini inançların meşruluğu ya da bunların ifade etme yollarıyla ilgili her türlü değerlendirmesini bertaraf etmektedir ([Hassan ve Tchaouch/Bulgaristan](#) [BD], § 76; [Leyla Şahin/Türkiye](#) [BD], § 107). Bu nedenle, bireylerin kendi kişisel otonomileri kapsamında aldıkları din güdümlü kararlarla ilgili olarak, Devlet, bu bireylerin seçimlerine müdahale etmek için yalnızca çok sınırlı takdir yetkisine sahiptir. Kişilerin seçimlerinin, Sözleşme'nin altında yatan temel değerler ve ilkelerle uyuşmadığı durumlarda,

bir müdahale, 9. maddenin 2. fıkrası anlamında haklı görülebilir: Örneğin, reşit olmayan biriyle sözleşmeli veya çok eşli bir evlilik, cinsiyet eşitliğinin aleni bir ihlali ya da baskı altında alınan bir karar söz konusu olduğunda ([Moskova Yehova Şahitleri ve diğerleri/Rusya](#)).

64. 9. madde, bir dine ya da inanca dayanan ya da bunlardan esinlenen her hareketi korumamakla birlikte, kişinin, kamusal alanda, dininin ya da inançlarının emrettiği veya bunlardan esinlenmiş bir şekilde davranma hakkını her zaman güvence altına almamaktadır ([Kalaç/Türkiye](#)). Aynı şekilde 9. madde, genel bir kural olarak, dini inançlar bahanesiyle Sözleşme'ye kendiliğinden uygun olan tarafsız bir kanunu, genel içeriğe uygulamaktan kaçınma hakkı tanımamaktadır ([Fränklin-Beentjes ve CEFLU-Luz da Floresta/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Bir dinden ya da inançlardan esinlenen, etkilenen ya da bunlara dayanan bir hareket, söz konusu din ya da inançlarla yakından bağlantılı olması halinde, Sözleşme'nin 9. maddesi anlamında bunların bir "dışavurumunu" teşkil etmektedir. Bu durum, örneğin, genel kabul görmüş biçimdeki bir din ya da inanç uygulamasından kaynaklanan ibadet ya da bağlılık eylemleri için de geçerlidir. Bunun yanı sıra, bir dinin ya da inancın "dışavurumu" bu tür eylemlerle sınırlı değildir: Bir eylem ile altta yatan inanç arasında yeterince yakın ve doğrudan bir bağın varlığı her davanın koşulları göz önünde bulundurularak belirlenmelidir. Bilhassa, bir eylemin, dinini ya da inançlarını gösterme özgürlüğü hakkından ileri geldiğini iddia eden kimsenin, söz konusu dinin emrine uygun olarak hareket ettiğini kanıtlaması gerekmemektedir ([S.A.S./Fransa](#) [BD], § 55).

65. Bazı durumlarda, dinini açıklama özgürlüğünü kullanırken, kişinin, ister mesleki isterse sözleşmeye dayalı olsun özel durumunu dikkate alması gerekebilir ([X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Kalaç/Türkiye](#), § 27). Bunun yanı sıra, Mahkeme, Mandarom Aumist Cemaati'ne mensup olduğunun iddia edildiği ve bu nedenle İsviçre yasaları uyarınca böyle bir izin almak için gerekli olan "şerefe liyakat" şartının karşılanmadığı gerekçesiyle, özel güvenlik acentesi işletme izni geri alınan bir başvuranın şikâyetinin açıkça dayanaktan yoksun olduğuna karar vermiştir. Bu bağlamda, ulusal yargı organları, söz konusu Cemaatin başkanının tehlikeli bir şahsiyet olduğunu; doktrininin, apokalipsenin gerçekleşmesi etrafında döndüğünü; müritlerini intihar etmeye ya da şiddete sürükleyebildiğini ve son olarak, bir güvenlik acentesinin işletmesinin bu tür bir örgütün ellerine bırakmanın kamu düzeni ve güvenliği için risk oluşturduğunu tespit etmişlerdir. Mahkeme, özet olarak, ulusal mahkemeler tarafından benimsenen gerekçelere katılarak, ihtilaf konusu müdahalenin Sözleşme'nin 9. maddesinin 2. fıkrasıyla uyumlu olduğu sonucuna varmıştır ([C.R./İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

66. Mahkeme'nin içtihadına ilişkin değerlendirme, en kişisel ve samimi formlardan (sağlık konularıyla ilgili) topluca ve kamuya açık ifadeler kadar (topluca ibadet etme özgürlüğü ve ibadet yeri açma imkânı) din özgürlüğünün farklı tezahürlerini kapsamaktadır.

B) DİN ÖZGÜRLÜĞÜ VE SAĞLIK SORUNLARI

67. Mahkeme, gönüllü **kan naklinin** Yehova Şahitleri tarafından kabul edilmemesiyle ilgili olarak, bunun ilke olarak kişinin kişisel otonomisine bağlı olduğuna ve bu itibarla Sözleşme'nin 8 ve 9. maddeleriyle korunduğuna karar vermiştir. Bu bağlamda, Mahkeme öncelikle, Yehova Şahitlerinin genel olarak tıbbi tedaviyi reddetmemeleri nedeniyle, nakil yapılmasını kabul etmemelerinin intiharla eş tutulamayacağı tespitinde bulunmuştur; Yehova Şahitlerinin dini gerekçelerden ötürü reddettikleri tek işlem nakildir. Hastanın, tıbbi karara göre, hayatını kurtarmak veya sağlığının onarılmaz bir zarar görmesini engellemek için mutlak gerekli olan bir nakli reddetmesi halinde bile, Mahkeme, kişi için, hayatını özgür seçimine göre yaşama olanağının, başkaları tarafından, kendisi için fiziksel olarak

zararlı olacağı düşünölen davranışları benimseme olanağını da içerdiği değeriendirmesinde bulunmuştur. Belli bir tıbbi tedaviyi almayı reddetmenin ölümcöl sonuçlara neden olabileceği durumlarda dahi, zihinsel olarak yetkin bir yetişkinin rızası olmaksızın bu tedavinin uygulanması 8. madde bağlamındaki haklarının ihlalini teşkil edecektir. Ancak, bu özgürlüğün gerçek olabilmesi için, hastalar kendi görüş ve değerlerine uygun seçimler -bu seçimler, başka kişilerin nazarında mantığa aykırı, yersiz ya da ihtiyatsız olarak görölse bile- yapabilmelidirler. Konuyla ilgili ulusal içtihadın incelenmesi sonrasında, Mahkeme, hem yetişkin hastaların seçim özgürlüğünü hem de reşit olmayanların objektif menfaatlerini (mahkemelere, ebeveynlerin, çocuğun hayatını kurtarabilecek tıbbi tedaviye karşı çıkmalarını hükümsüz kılma yetkisi vererek) yeterli şekilde korunduğunu tespit etmiştir. Bu nedenle, Yehova Şahitlerinin doktriniyle kan naklinin yasaklanması, örgütün dağılması ve faaliyetlerinin yasaklanması konusunda temel teşkil edemez ([Moskova Yehova Şahitleri ve diğerleri/Rusya](#), §§ 131-144).

C) BESLENME KURALLARINA UYULMASI

68. Bir din ya da felsefi sistemle benimsetilen beslenme kurallarına (diyet) uyulması, Sözleşme'nin 9. maddesinin 1. fıkrasıyla güvence altına alınan bir "uygulamayı" teşkil etmektedir ([Cha'are Shalom Ve Tsedek/Fransa](#) [BD], §§ 73-74; [Jakóbski/Polonya](#)). Bu nedenle, iki davada, Mahkeme, cezaevi idaresinin, Budist dinine mensup olan tutuklu başvurulara, etsiz yemek vermeyi -bu tür bir düzenleme, cezaevleri için aşırı bir yük oluşturmamasına rağmen- reddetmesi nedeniyle 9. maddenin ihlal edildiği sonucuna varmıştır ([Jakóbski/Polonya](#); [Vartic/Romanya](#) (n° 2)). Bilhassa, anılan ikinci davada, başvuran, hasta tutuklular için et içeren bir beslenme programı alabilmiştir. Mahkeme, başvuranın, bilhassa tutuklulara kargo yoluyla besin maddesi gönderilmesinin Adalet Bakanı tarafından yasaklanması sonrasında, mensup olduğu dine uygun besinleri alma konusunda çok sınırlı bir imkâna sahip olduğunu tespit etmiştir ([Vartic/Romanya](#) (n° 2), §§ 47-50).

69. Buna karşılık, Komisyon, Ortodoks Yahudi olan ve çarptırıldığı hapis cezasını çeken başvuranın, koşer beslenmeden düzenli şekilde yararlanmadığından şikâyetçi olduğu bir başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Komisyon, ilgiliye, vejetaryen koşer gıda rejiminin önerildiğini, baş hahama konuyla ilgili olarak danışıldığını ve başvuranın dini haklarının güvence altına alınması amacıyla yetkililer tarafından alınan tedbirlere onay verdiğini tespit etmiştir ([X/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

70. Mahkeme aynı zamanda, üyelerinin, olağan kaşruttan daha katı talimatlara göre kesilen "glatt" et yemek isteğinde bulunduğu bir Fransız ultra-ortodoks yahudi dini derneği olan başvuranın, kurban kesme ritüelini gerçekleştirmek amacıyla kendi hayvan kesicilerini yetkilendirme konusunda gerekli izin taraflarına verilmesinin ulusal makamlarca reddedilmesinden ve söz konusu izin, Fransa'da Yahudilerin büyük çoğunluğunun oluşturduğu Paris İsrail Konsistorial Derneğine verilmesinden şikâyetçi olduğu bir davada Sözleşme'nin 9. maddesinin tek başına veya 14. maddesiyle (ayrımcılık yasağı) birlikte ihlal edilmediği sonucuna varmıştır. Mahkeme, başvuran derneğin, Belçika'da "glatt" etin kolayca tedarik edebileceğini ve Konsistorial Derneğinin denetimi altında faaliyet gösteren çok sayıda kasap dükkânında "glatt" sertifikalı eti, inanan kişilerin kullanımına sunulduğunu tespit ederek, ihtilaf konusu izin verilmemesinin, başvuranın dinini açıklama özgürlüğü hakkına müdahale teşkil etmediği kanaatine varmıştır. Mahkeme, başvuran dernek ve üyelerinin söz konusu eti temin edebilmeleri nedeniyle, Sözleşme'nin 9. maddesi anlamında din özgürlüğü hakkının, kişisel olarak

kurban kesme ritüelini gerçekleştirme ve bundan ileri gelen sertifikalandırma sürecine katılma hakkını kapsamadığını belirtmiştir ([Cha'are Shalom Ve Tsedek/Fransa](#) [BD], § 82).

D) DiİNİ KIYAFETLER VE SEMBOLLER

71. Sağlıklı bir demokratik toplumun, dini alanda çeşitliliği ve çoğulculuğu destekleme ve bunlara müsamaha gösterme gereksinimi vardır. Ayrıca, dini, hayatının başlıca bir ilkesi haline getiren bir kişi, kural olarak, bu inancı -diğerlerinin yanı sıra, dini semboller ve kıyafetler giyerek de- başkalarına iletebilir ([Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), § 94). Kişinin, inancının ve bu inanca tanık gösterme düşüncesinin gerektirdiği böyle bir kıyafet veya sembol giymesi, dini inancının "ibadet", "uygulama" ve "ayin yapma" suretiyle açıklanmasını teşkil etmektedir; dolayısıyla bu, 9. maddenin 1. fıkrasıyla güvence altına alınan bir davranıştır ([Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), § 89). Bunun yanı sıra, dini kıyafetler ve semboller giyme hakkı mutlak olmayıp, diğer tüzel ve özel kişilerin meşru menfaatleriyle denge içinde olmalıdır. Mahkeme'nin bu konuyla ilgili güncel içtihadı, üç farklı alanı kapsamaktadır: a) kamusal alan, b) iş yeri ve c) okullar ve üniversiteler.

72. Öncelikle, birinci hipotezle yani dini kıyafet ve sembollerin **kamusal alanda** giyilmesiyle ilgili olarak, Mahkeme, "*Aczimendi tarikati*" olarak adlandırılan dini bir grubun üyeleri olan başvuranların, Türk hukukunda, dini törenler dışında kamuya açık alanlarda bazı dini kıyafetlerin giyilmesini yasaklayan bir kanuna dayanılarak mahkûm edilmeleri nedeniyle 9. maddenin ihlal edildiğini tespit etmiştir. Somut olayda, söz konusu kıyafet, tamamen siyah renkte sarık, şalvar, tuniğin yanı sıra bastondan oluşmaktaydı. Mahkeme, davanın koşullarını ve iç hukukta verilen kararları göz önünde bulundurarak ve bilhassa Türkiye'de demokratik sistem için laiklik ilkesinin önemini dikkate alarak, söz konusu müdahalenin, laik ve demokratik ilkelere uyulmasını sağlamaya yönelik olması nedeniyle, 9. maddenin 2. fıkrasında sıralanan meşru amaçlardan birçoğunu amaçladığını kabul etmiştir: Kamu güvenliğinin, kamu düzeninin ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması. Ancak Mahkeme, söz konusu müdahalenin, bu amaçlar bakımından gerekliliğinin tespit edilmediği kanaatine varmıştır. Nitekim Mahkeme, söz konusu yasağın, görevlerini yerine getirmeleri konusunda belli bir takdir yetkisi verilmesine ihtiyaç duyan kamu görevlilerini değil, sıradan vatandaşları etkilediğini ve belirli kamu kurumlarında değil, kamusal alanın tamamında giyilen kıyafetleri hedef aldığını tespit etmiştir. Ayrıca dosyadan, -söz konusu kıyafetle, yalnızca dini bir törene katılma amacıyla bir caminin önünde toplanan- başvuranların, inançlarını özel bir kıyafetle gösterme şeklinin kamu düzeninde ya da başkası üzerinde baskı oluşturduğu ya da oluşturma riski taşıdığı sonucuna varılmamıştır. Netice itibarıyla, Türk Hükümetinin, başvuranların olası bir proselitizmi bağlamındaki iddiasına yanıt olarak, Mahkeme, dosyada yer alan hiçbir unsurun, başvuranların, dini inançlarını geliştirme isteğiyle yollarda ve kamusal alanlarda geçenlere haksız baskılarda bulunmaya teşebbüs ettiklerini göstermediğini saptamıştır ([Ahmet Arslan ve diğerleri/Türkiye](#)).

73. Buna karşın Mahkeme, Fransa aleyhine açılan ve kamusal alanda yüzü gizlemeye yönelik bir kıyafet (dolayısıyla burka ve nikap da dâhil olmak üzere) giymeyi cezalandıran bir kanunun kabul edilmesi ile ilgili bir davada 9. maddenin ihlal edilmediğine karar vermiştir; böyle bir eylem para cezası ve/veya vatandaşlıkta zorunlu bir kurs ile cezalandırılabilir. Mahkeme, bu davanın, tam yüz İslami peçenin, gözler haricinde mümkün olduğunca yüzün tamamını gizleyen özel bir giysi olması nedeniyle [Ahmet Arslan ve diğerleri/Türkiye](#) davasından kayda değer ölçüde farklılık gösterdiği kanaatine varmıştır. Aynı şekilde, somut olaydaki yasağın, açıkça, söz konusu kıyafetlerin dini çağrışımına dayandırılmamasıdır. Mahkeme, davalı Hükümetin, yüzün görülmesinin, sosyal etkileşimde önemli bir rol oynadığına dair argümanının meşruluğunu ve herkese açık yerlerde bulunan kişilerin,

kurulmuş bir fikir birliği gereğince, toplum bünyesindeki müşterek hayatın vazgeçilmez bir unsuru olan kişilerarası açık ilişki olanağını tamamen sorgulayıcı nitelikteki uygulamaların veya tutumların gelişmemesini arzu ettiklerini kabul etmiştir. Dolayısıyla Mahkeme, yüzü gizleyen bir peçeyle başkalarına karşı oluşturulan bariyerin, davalı Devlet tarafından, başkalarının, birlikte yaşamayı kolaylaştıran sosyalleşme alanına girme hakkını ihlal ettiği şeklinde değerlendirildiğini kabul etmiştir; başka bir ifadeyle, Devlet, bireyler arasındaki etkileşime belli bir önem vermeyi gerekli bulabilir ve bunun, bazılarının kamusal alanda yüzlerini gizlemelerinden olumsuz etkilenebileceğini düşünebilir. Mahkeme, kapsamlı bir yasaklama kanunuyla, söz konusu karşı çıkmaya cevap vermenin gerekliliği konusunda bazı şüphelerini (ilgili kadın sayısının azlığı göz önüne alındığında) ve kendilerini izole edebilecek söz konusu kadınların sosyal durumu üzerinde olumsuz bir etki yaratma riskiyle ilgili endişelerini dile getirerek, davalı Devletin, bilhassa öngörülen cezaların hafifliği nedeniyle, takdir yetkisini aşmadığı sonucuna varmıştır ([S.A.S./Fransa](#) [BD]).

74. Sözleşme'nin organları, din çağrışımı bir giysiyi geçici olarak kaldırma yükümlülüğü ile ilgili şikâyetlerin esasını, bu yükümlülük **güvenlik nedenleriyle** gerekçelendirildiğinde, incelemeyi reddetmişlerdir. Bu nedenle, aşağıdaki konularla ilgili başvuruları reddetmişlerdir:

- Motosiklet sürücülerinin koruma kaskı takma zorunluluğunu ihlal etmesi nedeniyle bir Sih'in mahkûm edilmesi; başvuran, dininin sürekli olarak sarık takmayı gerektirdiğini, bu durumun kask takmasını imkânsız kıldığını ileri sürmüştür ([X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Bir Sih'in havalimanının çıkış salonuna geçmek için güvenlik kordonundan geçtiği sırada sarığını çıkarması zorunluluğu ([Phull/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Vize talebinde bulunmak üzere Fas'taki Fransa Başkonsolosluğuna gelen başvurana, kimlik kontrolü yapıldığı sırada örtüsünü çıkarması konusunda yükümlülük yüklenmesi; ilgilinin, bunu yapmayı reddetmesi nedeniyle Konsolosluk binasına girmesine izin verilmemiştir ve vize alamamıştır. Mahkeme bilhassa, başvuranın, örtüsünü ancak bir kadının yanında çıkarmaya razı olacağı yönündeki iddiasını reddetmiştir; Mahkeme, Fransız Konsolosluğu yetkililerinin, başvuranın kimliğinin tespit edilmesi için bir kadın görevli görevlendirmemiş olmasının, Devletin konuyla ilgili takdir yetkisini aşmadığı kanaatine varmıştır ([El Morsli/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Resmi belgelerde kullanılacak kimlik fotoğraflarında başın açık olması zorunluluğu ve daha spesifik olarak, Müslüman bir öğrencinin, üniversite diplomasını almak için başının açık olduğu bir fotoğraf vermesi yükümlülüğü ([Karaduman/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Araç/Türkiye](#) ((kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Resmi belgelerde kullanılacak kimlik fotoğraflarında başın açık olması zorunluluğu ve daha spesifik olarak, resmi makamların, bir Sih olan başvuranın sarıklı olduğu fotoğraflarını kabul etmemeleri ([Mann Singh/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

75. İkinci hipotezle **-iş yeri-** ilgili olarak, ticari bir şirket, belirli bir ticari imaj yansıtmak amacıyla, meşru olarak, çalışanlarına kıyafet kodu koyabilir; bu kodun uygulanması kimi zaman dini semboller bulundurulması hususunda kısıtlamalara yol açabilir ([Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), § 94). Aynı şekilde, hastaneler de, hastaların ve sağlık personelinin sağlığını ve güvenliğini korumak amacıyla kıyafetler ile ilgili kuralları belirleme konusunda geniş bir takdir yetkisine sahiptir ([Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), § 99). Bunun yanı sıra, bu menfaatler ne kadar meşru olsa da mutlak değildir ve her zaman, ilgilinin dinini açıklama hakkıyla birlikte dengede olmalıdır.

76. Bunun yanı sıra Mahkeme, diğer dinlere ait bazı sembollerin (türban ve hicap) bulundurulmasına izin verildiği halde, bir çalışanın, taktığı Hristiyan haçını gizlemeyi kabul etmemesi nedeniyle özel bir şirket tarafından geçici olarak işten uzaklaştırıldığı bir davada 9. maddenin ihlal edildiği sonucuna varmıştır ([Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), § 94-95).

77. Buna karşın, Mahkeme, geriatri servisinde çalışan bir hemşirenin zincire taktığı haç işaretini çıkarmayı ya da broş olarak takmayı veyahut yakasının altına saklamayı kabul etmemesi nedeniyle işten çıkarıldığı davada 9. maddenin ihlal edilmediğine karar vermiştir; başvuruların amirleri, ulusal hâkim önünde, sıkıntılı bir hastanın zinciri yakalayıp çekerek kendisini ve ilgiliyi yaralama veya haç işaretinin sallanarak örneğin açık bir yarayla temas etme riski bulunduğunu ifade etmişlerdir ([Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), § 98-100).

78. Dini kıyafet ve sembollerin **devlet eğitim kurumlarında** giyilmesine ilişkin üçüncü hipotezle ilgili olarak, Mahkeme, Devletlerin bu alanda çok geniş takdir yetkisine sahip olduklarını her zaman vurgulamıştır. Nitekim Avrupa'da, toplumda dinin anlamlandırılmasının tek bir modelini görmek mümkün değildir ve dini bir inancın kamuya açıklanmasıyla ilgili fiillerin etkisi ya da anlamı zaman ve bağlama göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle, konuyla ilgili düzenlemeler, milli geleneklerin ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin yanı sıra kamu düzeninin korunmasının gerektirdiği gereklilikler açısından bir ülkeden diğerine farklılık gösterebilir. Dolayısıyla, bu tür bir düzenlemenin kapsamı ve biçiminin seçimi, söz konusu ulusal bağlamla ilişkili olacağı için, zorunlu olarak, belli bir dereceye kadar ilgili Devlete bırakılmalıdır ([Leyla Şahin/Türkiye](#) [BD], § 109). Bu açıdan, Mahkeme tarafından incelenen tüm davalar, dini kıyafet giyme hakkı talep eden kişinin bir öğretmen ya da üniversite öğrencisi (ya da ilköğretim öğrencisi) olup olmadığına bağlı olarak iki sınıfa ayrılabilir.

79. **Öğretmenlerle** ilgili olarak, Mahkeme, öğretmenin dinini açıklama hakkı ile devlet eğitiminin tarafsızlığına saygı gösterilmesi ve dini barışın korunması yoluyla ilköğretim öğrencilerinin meşru menfaatlerinin korunmasını dengelemiştir. Nitekim Devletin, kamu görevlilerini, statüleri nedeniyle, dini inançlarını kamuya açıklama konusunda ihtiyatlı davranmakla yükümlü kılması meşru olsa da, kamu görevlileri de birer birey olup, bu bağlamda Sözleşme'nin 9. maddesinin korumasından yararlanmaktadırlar. Bu nedenle, her davanın koşullarını göz önünde bulundurarak, bireyin temel hakkı olan din özgürlüğü ile kamu görevinin 9. maddenin 2. fıkrasında belirtilen amaçları izlemesi için demokratik bir Devletin meşru amacı arasında adil bir dengeye riayet edilip edilmediğini araştırmak Mahkeme'ye düşmektedir ([Kurtulmuş/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Bu bağlamda, öğrenciler önünde Devletin temsilcisi ve okul otoritesinin sahibi durumunda olan devlet okulundaki öğretmenlerin mesleğinin niteliğini ve ihtilaf konusu kıyafet veya semboller giymenin öğrenciler üzerinde neden olabileceği muhtemel din değiştirme etkilerini göz önünde bulundurmak yerinde olacaktır. Öte yandan, küçük yaştaki çocukların birçok konuyu merak ediyor olmaları ve daha büyük çocuklara nazaran daha kolay etkilenebiliyor olmaları nedeniyle öğrencilerin yaşları da dikkate alınması gereken bir başka önemli faktördür ([Dahlab/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

80. Bu mantığa uygun olarak, Mahkeme, Devletin geniş bir takdir yetkisine sahip olduğunu kabul etmiş ve aşağıdaki konularla ilgili başvuruların açıkça dayanaktan yoksun olduğuna karar vermiştir:

- Bir devlet ilkokulunda öğretmenlik yapan ve küçük yaştaki çocukların (dört ve sekiz yaş arasında) sınıfından sorumlu olan bir öğretmenin, öğretim görevini yerine getirirken İslami başörtüsü takmasının yasaklanması. Mahkeme, "güçlü bir dış işaret" olan İslami başörtüsü takmayı, demokratik bir toplumda tüm öğretmenlerin öğrencilerine aktarması gereken

hoşgörü, başkalarına saygı gösterme ve bilhassa cinsiyetler arası eşitlik ve ayırım gözetmeme mesajıyla bağdaştırmanın zor oluşuna özel bir önem vermiştir. Öte yandan Mahkeme, başvuranın, ihtilaf konusu tedbirin cinsiyete dayalı bir ayrımcılık (Sözleşme'nin 14. maddesi) teşkil ettiğine ilişkin iddiasını, ihtilaf konusu tedbirin, aynı koşullarda, başka bir mezhebe özgü kıyafetler giyen bir erkeğe de uygulanabileceği için reddetmiştir ([Dahlab/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

- Türkiye'de bir devlet üniversitesinde yardımcı doçent olan başvurana, öğretim görevini yerine getirirken Kamu Görevlileri Kıyafet Yönetmeliğine aykırı olarak İslami başörtüsü takması nedeniyle disiplin cezası verilmiştir. Bu bağlamda, Mahkeme, demokratik bir Devletin, kamu görevlilerinden, dayandıkları anayasal ilkelere sadık kalmalarını bekleme hakkına sahip olduğunu hatırlatmıştır; oysa laiklik ilkesi, Türk Devletinin temel ilkelerinden biridir; dolayısıyla, kamu görevlisi statüsüne özgürce dahil olan ve üniversite otoritesinin sahibi ve Devletin temsilcisi durumunda olan başvurandan, dini inançlarını kamuya açıklamada ihtiyatlı davranmasını gerektiren kurallara riayet etmesi beklenebilir. Mahkeme aynı zamanda, dini inançlarını açıklamada ihtiyatlı davranılmasını sağlamak amacıyla erkekler için de benzer kurallar bulunması nedeniyle ([Kurtulmuş/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)), başvuranın, ihtilaf konusu tedbirin, din ve cinsiyete dayalı bir ayrımcılık (Sözleşme'nin 14. maddesi) olduğuna ilişkin iddiasını reddetmiştir; "İmam-Hatip" lisesinde görev yapan bir kadın öğretmenin görevden uzaklaştırılması ile ilgili benzer bir dava için [Karaduman/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar) kararına bakınız.

81. İlköğretim ya da üniversite öğrencileriyle ilgili olarak, Mahkeme, aşağıdaki davalarda ileri sürülen şikâyetlerin açıkça dayanaktan yoksun olduğuna veya 9. maddenin ihlal edilmediğine karar vermiştir:

- Türkiye'de bir devlet üniversitesinde öğrenim gören tıp öğrencisinin derslerde İslami başörtüsü takması yasaklanmıştır. Türk anayasal sistemi ve tarihin özel koşullarını göz önünde bulunduran Mahkeme, Türk Anayasa Mahkemesi tarafından yorumlandığı şekliyle Türk Devletinin temel ilkelerinden biri olan laiklik ilkesini korumak amacıyla ulusal makamlar tarafından gösterilen gayretin meşruluğunu kabul etmiştir. Mahkeme, Sözleşme'nin altında yatan değerlere saygı gösteren bir laiklik anlayışını, hukukun üstünlüğü ile insan hakları ve demokrasiye saygıyla uyumlu bulmuştur. Mahkeme, Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edilmediği sonucuna varırken bilhassa şu hususları göz önünde bulundurmuştur: Türk anayasal sisteminin, Sözleşme'nin altında yatan temel ilkelerden biri olan ve Avrupa Konseyine üye devletlerin bir amacı olan cinsiyet eşitliğine vurgu yapması; İslami başörtüsü konusunun, Türkiye'de bu sembolü takmanın, zorunlu dini bir yükümlülük olarak sunulması ya da algılanmasının, bunu takmayanlar üzerinde neden olabileceği etki dikkate alınmadan değerlendirilememesi; Türk mahkemelerine göre, başörtüsü takmanın bu ülkede politik bir anlam kazanması; Türkiye'de, topluma büsbütün dini sembollerini ve dini kuralları üzerine kurulmuş bir toplum düşüncesini zorla kabul ettirmeye çabalayan ekstremist hareketlerin var olması. Böyle bir bağlamda, ihtilaf konusu düzenleme, yukarıda belirtilen meşru amaçlara ulaşmaya ve böylelikle bir üniversitede çoğulculuğu korumaya yönelik bir tedbiri oluşturmaktaydı ([Leyla Şahin/Türkiye](#) [BD]);
- "İmam Hatip" liselerinde (Türkiye'de din eğilimli ortaöğretim devlet eğitim kurumları) öğrencilerin Kuran öğretimi dersleri haricinde İslami başörtüsü takmalarının ve başörtüsüyle derslere girmelerinin yasaklanması. Mahkeme, ilgili Türk yönetmeliğinin, ortaöğretim öğrencilerinin tamamına üniforma giymeyi ve okulda başı açık olmayı şart koştuğunu tespit etmiştir; "İmam Hatip" okullarında, kızların kuran öğretimi sırasında saçlarını kapatabilmelerine ilişkin bir istisna mevcuttu. Bu nedenle, ihtilaf konusu yönetmelik, dini inançlarından bağımsız olarak tüm öğrencilere uygulanabilir genel nitelikte hükümler içermekle birlikte, bu hükümler bilhassa baskı riskiyle karşı karşıya kalabilecek olan gençler

için ortaöğretimin tarafsızlığını korumaya yönelik meşru bir amaç da izlemektedir ([Köse ve diğerleri/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

- Fransız devlet ortaokullarında, beden eğitimi ve spor derslerinde öğrencilerin başörtüsü takmalarına izin verilmemesi ve sonrasında okula devam etme zorunluluğuna riayet edilmemesi nedeniyle okuldan uzaklaştırılmaları. Mahkeme, Fransız laiklik modelinin, Sözleşme'nin altında yatan değerlerle uyumlu olduğunu kabul ederek, eğitim kurumlarında dini işaretler taşımanın laiklik ilkesine kendiliğinden aykırı olmadığını ancak bunun, söz konusu işaretlerin taşındığı koşullara ve bunları taşımanın olası sonuçlarına göre değişiklik gösterdiğinin anlaşıldığı ulusal içtihatları göz önünde bulundurmuştur. Somut olayda, Mahkeme, İslami başörtüsü gibi bir örtü takmanın güvenlik ve hijyen nedenlerinden ötürü spor yapmakla bağdaşmadığı kanaatine varmanın mantık dışı olmadığını kabul etmiştir. Mahkeme bilhassa, başvurular hakkında yürütülen disiplin yargılamalarının, söz konusu bazı çıkarları tamamıyla dengede tuttuklarını kaydetmiştir. Dolayısıyla davalı Devlet, takdir yetkisini aşmamıştır ([Doğru/Fransa](#); [Kervancı/Fransa](#));
- Fransa'da devlet ilkokullarında, ortaokullarında ve liselerinde öğrencilerin "dini bir aidiyeti açıkça gösteren işaretler ya da kıyafetler" giymelerinin yasaklanması, bunun yalnızca beden eğitimi ve spor dersleriyle sınırlı olmayacak şekilde genel olarak yasaklanması ve öğrencilerin okullarda, İslami başörtüsü veya türban veyahut Sih "keski" (mini türban) takmaları nedeniyle sonrasında okuldan uzaklaştırılmaları. Mahkeme, anayasal laiklik ilkesinin korunmasının, Sözleşme'nin altında yatan değerlere uygun olarak, ihtilaf konusu tedbiri haklı göstermek için yeterli olduğu kanaatine varmıştır. Öte yandan, Mahkeme, okul idaresinin, Müslüman öğrencilere, sınıflara girerken başörtüsü takmalarına veya başörtülerini çıkartarak dini herhangi bir çağrışımı olmayan bir bone ya da bandana ile değiştirilmesine izin vermeyi kabul etmemesine ilişkin tutumu veyahut Sih öğrencilerin türban yerine *keski* takmalarına izin verilmemesinin, tamamıyla Devletin takdir yetkisinden kaynaklandığı kanaatine varmıştır ([Gamaleddyn/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Aktas/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Ranjit Singh/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Jasvir Singh/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

E) DİN ÖZGÜRLÜĞÜ, AİLE VE ÇOCUKLARIN EĞİTİMİ

82. Sözleşme'nin 9. maddesinde, dini evliliğinin kuralları düzenlenmemektedir; bu kuralları belirlemek her bir dini cemaatin kendi yetki alanına girmektedir. Bilhassa, aynı cinsiyette olan kişiler arasında evliliğe izin verilip verilemediğini ve ne dereceye kadar izin verildiği hususunda karar verme görevi her bir dini cemaate aittir ([Parry/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Ayrıca, Komisyon, kendisiyle İslami ritüellere göre evlenmiş olmasına rağmen, on altı (cinsel ilişkiye rıza gösterme yaşı) yaşından küçük bir kızla cinsel ilişki kurduğu gerekçesiyle hapis cezasına çarptırılan bir erkeğe 9. maddenin korumasını sağlamayı reddetmiştir; öte yandan, Komisyon aynı zamanda, Sözleşme'nin 12. maddesinin (evlenme hakkı) ihlal edildiğine dair hiçbir bulgu bulunmadığı sonucuna da varmıştır ([Khan/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Komisyon bunun yanı sıra, arkadaşıyla medeni hukukla öngörülen usule uygun olarak nikâhlanmayı reddeden bir erkeğin, Devletten, -ilk cinsel ilişki öncesinde Eski Ahit'ten bir bölümün yüksek sesle okunmasıyla resmiyet kazandığını iddia ettiği- bu birlikteliklerin hukuken geçerli bir evlilik olarak tanınmasını talep ettiği başvuruyu da reddetmiştir ([X./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

83. 9. madde, **boşanma** hakkını güvence altına almamaktadır ([Johnstonve diğerleri/İrlanda](#), § 63). Ayrıca, Komisyon, medeni hukuka göre boşanma sonrasında, kendisine dinen yeniden evlenmeye imkân veren *guett* (talak mektubu) vermeyi reddettiği için sivil yargıç eski karısına tazminat ödemeye mahkûm edilen bir Yahudi'nin şikâyetinin kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Somut olayda,

başvuran, Kohen grubuna dâhil olduğunu ve Musa Kanunu'nun, boşanmış bir kadınla, hatta eski karısıyla bile evlenmesini yasaklamış olması nedeniyle, bu şekilde yeniden evlenme imkânı kazanmayı umduğunu ifade etmiştir. Komisyon, *guett* vermeyi reddetmenin, 9. madde anlamında "dinini açıklama" olmadığını, özellikle de, bunun, *guett* vermeyi reddetme nedeniyle haham mahkemesince kovuşturulan başvuranın atıfta bulunduğu dini kurallarla çelişir görüldüğünü tespit etmiştir ([D./Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

84. Dini yaşam tarzının, herkesin bildiği üzere, taraftarlara kimi zaman dini kurallara uyma ve zamanlarının önemli bir kısmını alabilecek dini faaliyetlere kendini vakfetmelerini ve kimi zaman birçok Hristiyan mezhebinin yanı sıra Budist ve Hindularda **monastik yaşam** gibi radikal biçimler almayı gerektirmektedir. Böyle bir yaşam tarzının benimsenmesi, yetişkin bir kişinin, özgür ve bağımsız bir kararının sonucu olduğu sürece, bu seçimi tasvip etmeyen aile fertleri ile çatışmaya yol açsa bile, Sözleşme'nin 9. maddesinde sunulan güvenceleri tamamen kapsamaktadır ([Moskova Yahova Şahitleri ve diğerleri/Rusya](#), § 111).

85. 1 No.lu Protokolün 2. maddesi uyarınca, Komisyon, ebeveynlerin, çocuklarına, dini ve felsefi inançlarına uygun olarak eğitim görmelerini sağlama hakkının, velayetin özelliklerinden biri olduğuna karar vermiştir; bu nedenle, bu hak, velayetin geri alındığı ebeveyn tarafından uygulanamamıştır ([X./İsveç](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

86. Bu ilkelere uygun olarak, Komisyon, aşağıdaki başvuruların kabul edilemez olduğuna karar vermiştir:

- Eski karısı, reşit olmayan oğullarıyla birlikte İsveç'te yaşayan ve Almanya'da ikamet eden bir Polonya vatandaşının başvurusu. İsveç mahkemelerinin, kendisine çocuğunun ziyaret hakkı vermeyi reddetmelerinin yanı sıra, başvuran, çocuğun vaftiz edildiği Katolik Kilisesinin öğretilerine aykırı olarak ve Lutheran dinine göre yetiştirilmesinden şikâyetçi olmuştur; nitekim, eski karısı, Katolik Kilisesi hukukunun gerektirdiği üzere, çocuğu Katolik dinine göre yetiştirmek için evlendikleri sırada yaptıkları anlaşmaya uymamıştır. Komisyon, ihtilaf konusu olayların, davalı Devlete değil, çocuğun velayetine tek başına sahip olan ve eğitim görmesini sağlama görevi ve hakkına sahip olan başvuranın eski karısına yüklenebilir olmaları sebebiyle, söz konusu şikâyeti Sözleşme hükümleriyle *ratione personae* (kişi yönünden) bağdaşmadığı gerekçesiyle reddetmiştir ([X./İsveç](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar)³, No. 172/56); aynı zamanda benzer şikâyetlerin, birinci davadakiyle özü itibarıyla aynı olmaları nedeniyle reddedildiği, aynı başvuran tarafından yapılmış olan başvurulara ([X./İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [X./İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), No. 911/60⁴) bakınız;
- Kız ve erkek yeğenlerini, Katolik bir kurumda yetiştirmek suretiyle Müslüman inancından uzaklaştırıldığından şikâyet eden Sovyet Orta Asyalı bir siyasi mülteci tarafından yapılan başvuru. Başvuranın, yeğenleri adına hareket edip edemeyeceği veya iddia edilen ihlal nedeniyle dolaylı "mağdur" olduğunu iddia edip edemeyeceği tespit etme konusuyla ilgili sorunu bir kenara bırakarak, Komisyon, kararın verildiği tarihte kız ve erkek yeğenlerinin 20 ve 21 yaşlarında olmaları nedeniyle, din özgürlüğünün ihlal edilmediğini tespit etmiştir ([X./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));

³ Kararın yazılı hali, yalnızca Mahkeme'nin kütüphanesinde, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllığı**'nda mevcuttur.

⁴ Kararın yazılı hali, yalnızca Mahkeme'nin kütüphanesinde, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllığı**'nda mevcuttur.

- İsveç sosyal yardım makamlarının, reşit olmayan kızlarını Yahudi olmayan Protestan bir korucuyu aileye yerleştirmeyi kabul etmemelerinden -bu durumun, çocuklarını kendi dini inançlarına göre yetiştirme haklarına aykırıdır- yakınan Yahudi ebeveynlerin şikâyeti. 1 No.lu Protokolün 2. maddesiyle birlikte 9. maddeyle bağlantılı olarak, Komisyon, esasen, söz konusu makamların, yerel bir hahamın yardımıyla etkin biçimde Yahudi bir koruyucu aile arayarak ve ebeveynleri yapılan bu teşebbüslerden haberdar etmenin yanı sıra kendi fikirlerini dile getirmeye de davet ederek göz ardı edilemeyecek bir çaba sarf ettiklerini tespit etmektedir; ancak, ebeveynler, söz konusu bölgede herhangi bir Yahudi koruyucu aile bulamamışlardır ([Tennenbaum/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Annesinin Katolik Kilisesinde vaftiz ettirdiği ve dinini değiştirdiği gerekçesiyle reşit olmayan kızına nafaka ödemeyi reddetmesinden ötürü hapis cezasına mahkûm edilen boşanmış bir Müslüman adam tarafından yapılan başvuru. Başvurana göre, (annesinin etkisiyle bile olsa) İslam dininden ayrılan bir çocuk "var olmayan" olarak değerlendirilmelidir; bu nedenle, Müslüman olan babasını, nafaka ödemeye zorlamak din özgürlüğüne aykırı olacaktır. Komisyon, bakımı başka bir ebeveyne verilen bir çocuğa nafaka ödeme yükümlülüğünün genel uygulama olması ve kendiliğinden, din ya da vicdan alanına doğrudan etkileri olmaması sebebiyle başvuranın din özgürlüğüne müdahalede bulunulmadığı sonucuna varmıştır ([Karakuzey/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

87. Mahkeme'ye gelince,

- Mahkeme, yetişkin çocukları Makedon Ortodoks Kilisesi'nin manastır düzenine giren bir grup ebeveyn tarafından yapılan ve Sözleşme'nin 8. maddesi (özel ve aile hayatına saygı hakkı) ile Sözleşme'nin diğer birkaç maddesine dayanan başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Başvuranlar, manastır düzeni kurarak ve çocukları buraya kabul ederek Kilisenin, çocuklarıyla irtibat halinde olmaya devam etmek başta olmak üzere yaşlılık ya da hastalık durumlarında çocuklarından yardım alma ve torun sahibi olma haklarını ihlal ettiğinden şikâyetçi olmuşlardır; dolayısıyla Devlet, bu hakları korumak için Kiliseye karşı müdahale etmesi gerekirdi. Mahkeme, başvuranların çocuklarının yaşam tarzı seçiminin özgür olduğunu; ebeveynler ve yetişkin çocukları arasındaki karşılıklı temasın, saygının ve sevginin bütünüyle özel alanın kapsamına girdiğini ve Devlet tarafından hiçbir şekilde pozitif yükümlülük doğuramayacağını ve son olarak, Sözleşme'nin, büyük anne/büyük baba olma hakkını güvence altına almadığını tespit etmiştir ([Šijakova ve diğerleri/Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Mahkeme, Raelien hareketi üyesi olan ve eşinden ayrılmış ancak ortak velayete sahip olan bir annenin, mahkeme kararıyla, çocuklarının Ralienlerle (kendisi ve yeni eşi dışında) irtibat kurmalarının ve Raelien toplantılarına götürmelerinin yasaklanmasıyla ilgili şikâyetinin açıkça dayanaktan yoksun olması nedeniyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, kanunla öngörülen ve meşru bir amaç izleyen (çocukların ve babalarının haklarının korunması) bu müdahalenin "demokratik bir toplumda gerekli" olduğu kanaatine varmıştır. Nitekim başvuran, kısıtlama olmaksızın, dinini kişisel olarak uygulamaya devam edebilirdi; bunu, Ralien hareketinin diğer üyeleriyle irtibata girmemek kaydıyla çocuklarının yanında bile yapabilirdi. Mahkeme aynı zamanda, ebeveynlerin her birinin eğitim tercihlerinde uzlaşmaya vararak ve her türlü değer yargısının ve gerektiği takdirde, kişisel dini inanç uygulamalarıyla ilgili asgari kuralların kaldırılması yoluyla, her iki ebeveynin görüşü arasında tatmin edici bir denge kurmaya çalışarak, çocukların üstün menfaatlerini göz önünde bulundurmanın arz ettiği öncelikli amacın üzerinde durmuştur. Özü itibarıyla benzer nedenlerden ötürü, Mahkeme, 14. maddeyle yasaklanmış hiçbir ayrımcılık yapılmadığını tespit etmiştir ([F.L./Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- 9. maddenin ihlal edildiğine karar vermesi üzerine, Mahkeme, Yehova Şahitlerinin yerel şubelerini dağıtmak ve faaliyetlerini yasaklamak için Rus yargı organları tarafından

benimsenen ve bu dini topluluğun taraftarlarını ailelerinden uzaklaştırmak ve onlara zarar vermek maksadıyla "psikolojik baskı" uyguladığı yönündeki gerekçenin ikna edici olmadığını ifade etmiştir. Mahkeme ilk olarak, Yehova Şahitlerinin kendilerini dini hayata tam olarak adanmak için vermiş oldukları kararın özgürce, zorlama olmaksızın ve dünya çapındaki "geleneksel" büyük dinlere çok benzer bir şekilde alınmış olduğunu ve ikinci olarak, sağlanan istatistiksel verilerin inandırıcı olmadığını; nitekim, doğru yaklaşım, ülkedeki çoğunluk dinine inananlar ile inanmayanların yanı sıra Yehova Şahitleri arasında ailelerin bölünme sıklığını karşılaştırmaktan ibaret olmasına rağmen, bu verilerde, Yehova Şahitlerinde ailevi anlaşmazlıklarla ilgili altı vakadan bahsedilmekteydi ([Moskova Yehova Şahitleri ve diğerleri/Rusya](#), § 109-104);

- Kızının (olayların meydana geldiği sırada on ila on dört yaşında olan) vaftiz edilmesine ve Katolik Kilisesi Pazar okulunda derslere katılmasına karşı çıkan ve İspanyol mahkemelerinin, kızının din eğitimi ile ilgili her türlü kararın, kızı yetişkin oluncaya kadar ertelenmesine ve bu arada, kızının bu konudaki eğitimiyle tek başına ilgilenmesini kabul etmemelerinden yakınan bir babanın şikâyetini, Sözleşme hükümleriyle *ratione materiae* (konu yönünden) bağdaşmadığı gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Mahkemeler, velayete sahip olan annenin, ergen olmayan kızının menfaatlerini uygun şekilde güvence altına alarak ([Rupprecht/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)) isteklerine uymakla yetindiğini tespit etmişlerdir; 1 No.lu Protokolün 2. maddesi açısından incelenen ve oldukça benzerlik gösteren bir dava için [X./Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)) kararına bakınız.

88. **Okul ortamıyla** ilgili olarak, 9. madde, kişileri, Devlet tarafından dini aşılamaya karşı korumaktadır ([Angeleni/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [C.J., J.J. ve E.J./Polonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Öte yandan, bazı durumlarda, **okula devam zorunluluğu**, ailenin dini inançlarıyla çelişebilir. Bu nedenle, Sözleşme'nin organları aşağıdaki başvuruları reddetmişlerdir:

- Ateist olduğunu iddia eden bir devlet okulu öğrencisi olan başvuranın, din bilgisi derslerinden muaf tutulmasının İsveç okul idaresi tarafından reddedilmesi ile ilgili başvuru; başvurana göre, bu dersler, Hristiyan düşünce tarzını benimsemeyi mecbur tutmaktaydı. Başvuran aynı zamanda, olayların meydana geldiği dönemde yürürlükte olan İsveç Kanunu'nda, bir öğrencinin, dini bir cemaate ait olması ve bu dini cemaatten dini eğitim alması şartıyla söz konusu derslerden muaf tutulabilmelerinin öngörüldüğünü; ancak bunun ateistlere uygulanabilir olmaması nedeniyle 14. maddeye aykırı bir ayrımcılığa maruz kaldığını da iddia etmiştir. Komisyon, kızın, ibadet unsurları (ilahi söyleme, vb.) içermesi nedeniyle ihtilaf konusu derslerden büyük oranda muaf tutulduğunu tespit etmiştir. Geri kalan kısım ile ilgili olarak ise, Mahkeme, İsveç Hükümetinin, muaf olunan dersin, *dinlerle ilgili* bir ders olduğu ve -Hristiyanlık üzerine fazla yoğunlaşmış olsa bile- *belli bir dinle* ilgili olmadığı yönündeki bakış açısını paylaşmıştır. Dolayısıyla başvuran, ne bir dini aşılama maruz kalmış ne de herhangi bir ibadete katılmaya zorlanmıştır ([Angeleni/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)); bunun yanı sıra [Folgerø ve diğerleri/Norveç](#) [BD] kararına bakınız).
- Lüksemburg mevzuatı uyarınca, bir öğrencinin din ve ahlâk ya da ahlâk ve sosyal eğitimi derslerinden muaf tutulabilmesi için dini inancın tek dayanak olabilmesine rağmen ayrımcılığa maruz kaldıklarını iddia eden ebeveynlerin başvurusu; oysa ilgililer, çocuklarının felsefi inançları nedeniyle bu derslerden muaf tutulmalarını istiyorlardı. Komisyon, herhangi bir dini aşılama iddiasında bulunulmaması nedeniyle, çocukların ahlâk ve sosyal eğitim derslerine katılma zorunluluğunun, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü hakkının kullanılmasına bir müdahale teşkil etmediği kanaatine varmıştır. Somut olayda şikâyet edilen muamele farklılığı meşru bir amaç izlemektedir (bütün gençlere ahlâk eğitimi sağlamak amacıyla devamsızlık yapan öğrenci sayısını azaltmak) ve bu amaçla orantılıdır; zira mevzuata göre, ihtilaf konusu dersler bilhassa insan haklarının incelenmesine dayanmaktaydı ve görüş

çoğulcuğunu güvence altına alacak şekilde düzenlenmeliydi ([Bernard ve diğerleri/Lüksemburg](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));

- Yedinci Gün Adventisti olan bir çiftin, Lüksemburg belediye yetkililerinin, oğullarına, söz konusu dini toplulukta dinlenme günü olan cumartesi günleri derslere katılma zorunluluğundan genel bir muafiyet vermeyi reddetmelerinden şikâyet ettikleri başvuru. Mahkeme, ihtilaf konusu müdahalenin, çocuğa, ebeveynlerin dini inançlarından önce gelmesi gereken eğitim hakkını kullanmasını sağlama gerekliliği ile haklı görüldüğüne ve somut olayda makul orantılılık ilişkisi gözlemlendiğine karar vermiştir ([Martins Casimiro ve Cerveira Ferreira/Lüksemburg](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

F) DİNİ TELKİNLERDE BULUNMA VE BAŞKA BİR DİNE GEÇMEYE TEŞVİK (PROSELİTİZM)

89. Dinini açıklama özgürlüğü, örneğin bir "öğretim" vasıtasıyla, ilke olarak **ikna etmeyi deneme ve geleceğini değiştirme hakkını** kapsamaktadır, aksi takdirde Sözleşme'nin 9. maddesiyle tanınan "din ya da inanç değiştirme özgürlüğünün" uygulanmasının sözde kalması tehlikesini doğurur ([Kokkinakis/Yunanistan](#), § 31). Buna karşılık, 9. madde, dini bir topluluğun yeni üyeler kazanmak amacıyla uygunsuz bir baskı yapması veyahut maddi ya da sosyal avantajlar sunan bir faaliyet gibi olumsuz proselitizmi korumamaktadır ([Larissis ve diğerleri/Yunanistan](#), § 45).

90. Örneğin, Yehova Şahidi olan başvuranın, yerel Ortodoks Kilisesi korosunda görevli bir kadının evine gitmesi ve bu kadınla dini nitelikte bir konuşma başlatması nedeniyle yakalanarak mahkûm edildiği bir davada 9. maddenin **ihlal edildiği** sonucuna varmıştır ([Kokkinakis/Yunanistan](#)). Buna karşılık, Mahkeme, olayların meydana geldiği dönemde Hava Kuvvetlerinde subay olan başvuranların, alt rütbede olan çok sayıda askeri yine çok sayıdaki sivile karşı proselitizmi nedeniyle askeri mahkemeler tarafından mahkûm edildikleri bir başka Yunan davasından farklı bir yaklaşım benimsemiştir. *Erlerin* din değiştirme teşebbüsleriyle ilgili olarak, Mahkeme, ihtilaf konusu mahkûmiyetin 9. maddeyi **ihlal etmediği** sonucuna varmıştır. Mahkeme, askeri hayatın karakteristik bir özelliği olan hiyerarşik yapının, silahlı kuvvetler personeli arasındaki ilişkileri her yönden biraz renklendirebileceğini ve bir astın, üst rütbeli bir kişiyi reddetmesinin veya bu şahıs tarafından başlatılan bir konuşmadan çekilmesinin güç olduğunu tespit etmiştir. Nitekim, sivil ortamda, muhatabın kabul etmek veya reddetmekte özgür olduğu, zararsız bir fikir alışverişi olarak değerlendirilebilecek olan bir durum, askeri hayatın sınırları içerisinde, bir taciz şekli ya da yetkiyi kötüye kullanarak kötü bir baskı uygulanması olarak görülebilir. Eşit olmayan rütbedeki bireyler arasında geçen bütün konuşmalar veya diğer hassas meseleler bu kategori kapsamına girmese bile, şartların gerektirmesi durumunda, Devletlerin, silahlı kuvvetlerde aşağı rütbede olanların hak ve özgürlüklerinin korunması amacıyla özel tedbirler almaları gerekebilir. Öte yandan, Mahkeme, başvuranların, herhangi bir baskı ya da zorlama uygulamamış oldukları sivillere proselitizm nedeniyle mahkûm edilmelerinin demokratik bir toplumda gerekli olmadığı ve bu nedenle Sözleşme'nin 9. maddesinin **ihlal edildiği** sonucuna varmıştır ([Larissis ve diğerleri/Yunanistan](#)).

G) İBADET ÖZGÜRLÜĞÜ

91. Din özgürlüğü, dinini yalnızca tek başına ve özel olarak değil aynı zamanda **toplucu**, kamuya açık olarak ve inancını paylaştığı çevrede açıklamayı da gerektirmektedir. Başka bir ifadeyle, tek başına ya da topluca, ister kamuya açık isterse kapalı olarak herkes inançlarını açıklayabilir. Sözleşme'nin 9. maddesinde, ibadet, öğretim, uygulamalar ve ayin yapmak gibi, bir dinin ya da inancın alabileceği çeşitli şekiller sıralanmaktadır ([Güler ve Uğur/Türkiye](#), § 35). Dolayısıyla bu hüküm, inananların, kendi dinlerine özgü ibadetlerini yerine getirmeleri için barışçıl olarak toplanma hakkını korumaktadır ([The](#)

[Church of Jesus Christ of Latter-day Saints/Birleşik Krallık](#); [Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye](#), § 41). Buna karşın, 9. madde, tek başına ya da Sözleşme'nin 11. maddesiyle (toplantı özgürlüğü) birlikte ele alındığında, kişilerin istedikleri herhangi bir yerde dinini açıklama ve toplanma hakkını her zaman güvence altına almaz ([Pavlides ve Georgakis/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), § 29).

92. Bunun yanı sıra, Mahkeme, aşağıdaki davalarda din özgürlüğünün ihlal edildiğini tespit etmiştir:

- "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti"ndeki Ortodoks inancına mensup Kıbrıslı Rumların dini hayatını düzenleyen tedbirler, ilgililerin, başka yerlerde bulunan ibadet yerlerindeki dini törenlere katılmak için köylerinden çıkmalarına ve manastıra gitmelerine engel teşkil etmektedir ([Kıbrıs/Türkiye](#) [BD] (esas hakkında), §§ 243-246);
- Uluslararası Yehova Şahitleri Örgütü tarafından yasal bir kira sözleşmesine dayanarak kiralanmış bir devlet meslek lisesinin toplantı salonunda düzenlenen Yehova Şahitleri Pazar toplantısının Rus polisi tarafından dağıtılması. Bu tedbir, iç hukuk bakımından dahi açıkça yasaya aykırı ve keyfiydi ([Kouznetsov ve diğerleri/Rusya](#)). Benzer bir başka davada, Mahkeme, iç hukuka uygun olarak kiralanmış olan bir devlet yükseköğretim kurumunun toplantı salonunda yapılan Yehova Şahitlerinin yıllık ayinlerinin dağıtılması nedeniyle ihlal tespitinde bulunmuştur. Söz konusu operasyon, silahlı özel tim de dâhil olmak üzere bu amaçla konuşlanan çok sayıda polis memuru tarafından yürütülmüştür; başvuranlar yakalanmış ve birkaç saat boyunca gözaltında kalmışlardır. Mahkeme, müdahalenin yasallığı konusunu bir kenara bırakarak, söz konusu müdahalenin açıkça "demokratik bir toplumda gerekli" olmadığı kanaatine varmıştır ([Krupko ve diğerleri/Rusya](#));
- Bir grup Müslüman tarafından özel bir evde düzenlenen ibadet toplantısının Moldova polisi tarafından dağıtılması ve başvuranın "Devlet tarafından tanınmayan bir dini uygulama" nedeniyle idari para cezasına çarptırılması ([Masaev/Moldova](#));
- Din adamı Moon'un Birleşik Kilisesi mensuplarından birinin evinde düzenlenen bir toplantının Bulgar polisi tarafından dağıtılması; sonrasında savcının izniyle dairenin aranması; son olarak, -Devlet tarafından tescil edilmeyen dini bir toplulukla ilgili olduğu bahanesiyle- kitaplara, kayıtlara ve diğer bazı eşyalara el konulması. İhtilaf konusu tedbirlerin açıkça iç hukukta yasal dayanağı bulunmamaktaydı. Öte yandan, iç hukuk, söz konusu örgütün kaydının bulunmaması nedeniyle, dini bir toplantı düzenlemenin mümkün olmadığı hususunda açık değildir; somut olayda olayların meydana geldiği dönemde, bu tür toplantıların yasaya aykırı olduğu yönünde, bir kısım içtihatla da desteklenen idari bir uygulama mevcuttu ([Boychev ve diğerleri/Bulgaristan](#)).
- Başvuranın yerel polis karakoluna çağrılması ve dini inançlarıyla ilgili olarak sorguya çekilmesi; sonrasında evinde arama yapılmasının yanı sıra kitaplara ve kayıtlara el konulması; son olarak, polis tarafından başvurana, evinde, mensup olduğu Evanjelik cemaatinin toplantılarını gerçekleştirmeyi sona erdirmesi yönünde uyarıda bulunulması. Mahkeme, müdahalenin yasal dayanağı olmaması nedeniyle, söz konusu tedbirlerin her türlü ceza soruşturmasının dışında alındığını ve bu nedenle ulusal mevzuatı açıkça ihlal ettiği sonucuna varmıştır ([Dimitrova/Bulgaristan](#));
- Başvuranların, yasadışı olduğu ifade edilen bir örgüte üye olan ve güvenlik güçleri tarafından öldürülen üç kişinin anısına siyasi bir parti binasında düzenlenen Müslüman dini bir törene (mevlüt) katılmaları nedeniyle hapis cezasına çarptırılması. Mahkeme'nin nazarında, söz konusu törenin, terör örgütünün sembollerinin bulunduğu siyasi bir parti binasında düzenlenmiş olması, katılımcıları 9. maddeyle güvence altına alınan korumadan yoksun bırakmamıştır. Somut olayda, ihtilaf konusu ceza, açıklık ve öngörülebilirlik gerekliliklerini

karşılammıştır; zira sadece dini bir törene katılmanın, Terörle Mücadele Kanunu'nun kapsamına girebileceğini öngörmek mümkün değildi ([Güler ve Uğur/Türkiye](#)).

93. Buna karşın, Sözleşme'nin organları, aşağıdaki davalarda 9. maddenin ihlal edilmediği tespitinde bulunmuşlardır veya şikâyetlerin açıkça dayanaktan yoksun olduğu sonucuna varmışlardır:

- Britanya yetkililerinin, yaz gündönümü sırasında tarihi Stonehenge alanını kapatma kararı alması ve bir grup Druidizm mensubunun burada gündönümü töreni kutlamalarına izin vermemesi. Komisyon, bilhassa yetkililerin, Stonehenge ile ilgilenen kişilerin ve kuruluşların menfaatlerini karşılamaya çalışarak daha öncesinde içten bir çaba göstermiş olmalarını göz önünde bulundurarak, 9. madde bağlamında hakların kullanılmasına müdahalenin söz konusu olduğu varsayılsa bile, bu müdahalenin kamu güvenliğini korumayı amaçladığı ve aynı maddenin 2. fıkrası anlamında haklı olduğu kanaatine varmıştır ([Chappell/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); bakınız aynı zamanda [Pendragon/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Kürtaja karşı çıkan ve bir kürtaj kliniği binasına girerek koridorda dizleri üzerinde dua eden çok sayıda kişinin "huzuru bozma" nedeniyle ertelenmiş para cezasına mahkûm edilmeleri. Komisyon, ihtilaf konusu gösterinin 9. maddenin kapsamına girdiğini ancak şikâyet edilen müdahalenin açıkça aynı maddenin ikinci fıkrası bakımından haklı olduğunu kabul etmiştir ([Van Schijndel ve diğerleri/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).
- Adanın güney kesiminde yaşayan bir Kıbrıs vatandaşı olan başvuranın, adanın kuzeyinde yani "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" topraklarında bulunan kiliselere ve manastırlara gidememesi. Mahkeme, başvuranın, adanın kuzeyi ile olan tek bağının, ebeveynlerinden kendisine miras kalan ekilebilir araziden ibaret olduğunu ve hiçbir şeyin kendisini, Kıbrıs'ın güneyinde, 9. madde bağlamındaki haklarını kullanmaktan alıkoymadığı tespitinde bulunmuştur ([Josephides/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti" topraklarında bulunan ve müzeye dönüştürülen bir manastırda önceden izin alınmadan düzenlenen Ortodoks ayinine polis tarafından son verilmesi. Mahkeme, somut olayda bir yanlış anlama olduğunu kabul etmiştir; zira, kültürel mirası korumakla görevli olan makamların bakış açısına göre, söz konusu toplantı izinsiz ve yasaya aykırı olmasına rağmen, başvuranların iyi niyetle izin aldıklarını düşündüklerini kabul etmiştir. Bunun yanı sıra, tüm ilgili koşullar ışığında -orantısız güç kullanılmaması, Kuzey Kıbrıs'ın özel siyasi bağlamında çatışmalardan kaçınmanın gerekliliği, vb.-, Mahkeme, ihtilaf konusu müdahalenin orantısız olmadığı kanaatine varmıştır ([Pavlidis ve Georgakis/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

94. Mahkeme, aşağıdaki başvuruların kabul edilemez olduğuna karar vermiştir veya 9. maddenin 2. fıkrasında belirtilen meşru menfaatler, başvuranların dinlerinin bazı ritüellerini yerine getirme konusundaki menfaatlerini açıkça aşmıştır.

- Katolik kilisesinin, kilisenin çanını saat 7.30'dan önce belli bir ses yüksekliğinin üstünde çalmasının Belediye tarafından yasaklanması. Mahkeme, söz konusu müdahalenin, başkalarının haklarını -somut olayda, bölge halkının gece istirahat etmelerinin- korunması yönünde meşru bir amaç izlediğine ve orantılı olduğuna karar vermiştir. Nitekim 23.00 ve 7.30 saatleri arasında, çanın ses seviyesinin düşürülmesi kaydıyla çalınabilmekteydi; günün geri kalanında ise ses seviyesine sınır getirilmemişti ([Schilder/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- "Santo Daime"nin dini olarak bilinen ve dini törenleri sırasında tüketilen halüsinojen bir madde olan *ayahuasca*'ya el konulması ve müsadere altına alınması. Mahkeme, uyuşturucu maddelerle ilgili mevzuat uyarınca alınan ihtilaf konusu tedbirin, sağlığın korunması için,

"demokratik bir toplumda gerekli" olduğuna karar vermiştir. Başvuranların, törenlerinde alkol (komünyon şarabı) kullanan Hristiyan kiliselerine kıyasla bir ayrımcılık nedeniyle mağdur olduklarını ifade etmeleri nedeniyle, Mahkeme, bu iki durumun karşılaştırılabilir olmadığı; ilk olarak, şarabın, uyuşturucu mevzuatına tabi olmadığı, ikinci olarak ise, Hristiyan kiliselerinin ayinlerinin, zehirlenme maksadıyla psikoaktif maddeler kullanımını kapsamadığı kanaatine varmıştır ([Fränklin-Beentjes ve CEFLU-Luz da Floresta/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

95. Mahkeme aynı zamanda, manastırın yaşam alanına telekomünikasyon, radyo ve televizyon antenleri konulmasının ibadet özgürlüğünü ihlal ettiğinden yakın bir Rum Ortodoks manastırının başvurusunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, antenlerin varlığına rağmen manastırın uzun süreden beri faaliyet göstermesi ve antenlerin yerleştirildiği taşınmazların kira sözleşmesini bizzat yenilemiş olması nedeniyle 9. madde bağlamındaki haklara herhangi bir müdahalenin söz konusu olmadığı tespitinde bulunmuştur ([Iera Moni Profitou Iliou Thiras/Yunanistan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

96. İbadet özgürlüğü, dini uygulamanın başlıca bir unsuru olması nedeniyle **ölüleri gömme tarzına** da uygulanmaktadır ([Johannische Kirche ve Peters/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Bunun yanı sıra, başvuranların, yetkililerin, hastanede hayatını kaybeden kızlarının cesedini kendilerine vermekte gecikmelerinden ve aylar boyunca başında dua edebilecekleri dini bir mezar veremediklerinden yakındıkları bir davada, Mahkeme, söz konusu şikâyeti, şikâyet edilen olayın, yetkililerin 9. maddeyle güvence altına alınan haklara doğrudan müdahalede bulunmalarından kaynaklanmadığını, fakat yalnızca, 8. madde açısından incelenebilecek gecikmenin bir sonucu olduğu gerekçesiyle Sözleşme'nin yalnızca 8. maddesi (özel ve aile hayatına saygı) kapsamında incelemeye karar vermiştir ([Pannulo ve Forte/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

H) İBADET YERLERİ VE BİNALARI

97. Sözleşme'nin 9. maddesi, ilke olarak, dini ibadete ayrılan yerleri veya binaları koruma, açma ve idare etme hakkını korumaktadır. Buna göre, belirli koşullar altında, dini binaların işletilmesi, dini grup üyelerinin, dini inançlarını açıklama hakkını kullanma konusunda önemli neticeleri olabilir ([The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints/Birleşik Krallık davası](#), § 30; [Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye](#), § 41). Aynı ilke, dini uygulamada önemli bir unsur olması nedeniyle, **mezarlıkların plânlaması** konusunda da geçerlidir ([Johannische Kirche ve Peters/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

98. 9. madde, dini bir topluluğa, yetkili kamu makamlarından, bir ibadet yeri alma hakkını taahhüt etmemektedir ([Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Ulusal makamların, devlete ait bir binayı, bu yönde yasal herhangi bir vasfı bulunmayan kişilerce -yıllar boyunca- ibadet amacıyla kullanılmaya devam edilmesine müsamaha göstermesi, bu makamlar bakımından herhangi bir pozitif yükümlülük doğurmamaktadır ([Juma Cami Cemaati ve diğerleri/Azerbaycan](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar) § 60).

99. Sözleşme'nin hükümleri, Devlete, ibadet yerlerine özel bir statü verme yönünde herhangi bir yükümlülük yüklememektedir. Yine de, bir Devletin, ibadet yerlerine -Sözleşme kapsamındaki yükümlülüklerinin ötesinde- özel ve imtiyazlı bir statü sunması halinde, bazı dini grupların 14. maddeye aykırı olarak ayrımcı bir şekilde bundan yararlandığı inkâr edilemez ([Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye](#), §§ 48-49).

100. Genel kural olarak, modern toplumda, anarşik bir gelişmeyi önlemek adına bu alanda bir mevzuat kabul edilmesinin gerekliliği göz önünde bulundurulduğunda, Sözleşmeciler Devletler, şehir planlaması konusunda geniş bir takdir yetkisine sahiptirler. Ulusal makamlar, şehir planlamasına ilişkin farklı görüşleri karşılaştırdıkları sırada, din özgürlüğüne yeterli önem vermeleri halinde, dini bir örgüt, alışılmış şehir planlaması kurallarına ilişkin mevzuattan kaçınmak için 9. madde bağlamındaki haklardan yararlanamaz ([ISKCON ve diğerleri/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

101. Bunun yanı sıra, Mahkeme, kiraladıkları özel bir salonu "tanınan eklesiastik otoritenin" (yani yerel Rum Ortodoks Kilisesi piskoposu) ve Milli Eğitim ve Din Bakanlığının ön izni olmadan Yehova Şahitlerinin ibadet evi olarak kullanmaları nedeniyle başvuruların hapis ve para cezalarına çarptırıldıkları davalarda din özgürlüğünün ihlal edildiğini tespit etmiştir. Mahkeme, iç hukuktaki ilgili hükümlerin, yetkililere bu alanda -baskın Ortodoks Kilisesi haricindeki mezheplerin faaliyetlerini sınırlamak için uygulamada kullanılan- aşırı derecede takdir yetkisi verdiğini saptamıştır ([Manoussakis ve diğerleri/Yunanistan](#); aynı zamanda, davanın kayıttan düşmesiyle sonuçlanan [Pentidis ve diğerleri/Yunanistan](#) davasında Komisyonun görüşüne de bakınız.).

102. Buna karşın, aşağıdaki davalarda 9. maddenin ihlal edilmediği (veya açıkça dayanaktan yoksun olduğu) sonucuna varılmıştır:

- Yunan yetkili makamların, bir Yunan Ortodoks'a bir yolun genişletilmesi amacıyla babasının mezarının yerini değiştirmesi yönünde verdiği karar. Komisyon, aynı durumda olan Ortodoks dinine mensup diğer kişilerin, aile mezarlarının yerini gönüllü olarak değiştirdiklerini ve başvuranın başvurduğu Yunan Kilisesi yetkililerinin, ilgilinin lehinde olacak şekilde hareket etmeyi reddettiklerini tespit etmiştir. Bunun yanı sıra, başvuran, mezarın yerini değiştirmenin, inançlarının gerektirdiği görevlerini yerine getirmesini nasıl engelleyeceğini ya da bu görevlerin yerine getirilmesinin, mezarın ilk yerinde kalmasına nasıl bağlı olduğu hususlarına açıklık getirmemiştir ([Daratsakis/Yunanistan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Uluslararası Krishna Bilinci Topluluğu yerel şehircilik planlaması servisi tarafından satın alınmış olan bir malikânenin kullanımı ve bu malikânenin kullanımının satın alma sırasında belirlenen yetkilendirmeye sınırlandıran ihtarname (İlahiyat Fakültesi, öğrenci yurdu ve günlük maksimum bin kişi kapasiteli ibadet yeri); somut olayda, malikânenin dini amaçlarla gerçek kullanımı zaman içinde büyük ölçüde genişlemiş, büyük kalabalıklar çekmiş ve komşuların sayısız şikâyetine yol açmıştır. Mahkeme, başvuranın din özgürlüğünü kullanmasına müdahale edildiğini, ancak bu müdahalenin 9. maddenin 2. fıkrası bakımından haklı olduğunu kabul etmiştir; Mahkeme bilhassa, belediye yetkililerinin, sorunu dostane bir şekilde çözmek amacıyla sürekli çaba gösterdiğini ve başvuranın özel dini menfaatlerinin iç hukukta karar süresinde yeterince göz önünde bulundurulduğunu tespit etmiştir ([ISKCON ve diğerleri/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Belgrad Patrikhanesine kıyasla ayrılıkçı durumu nedeniyle, seküler hukuk alanında dava ehliyeti kanuna uygun olarak askıya alınan bir Sırp Ortodoks cemaatinin mülklerini idare etmek üzere Avusturya mahkemeleri tarafından atanan küratörün tutumu, söz konusu küratör, Sırp Patriği ve yetkili piskopos tarafından atanan iki papaz ile kira sözleşmeleri yapmıştır. 9. madde bağlamındaki haklarının başvuran tarafından kullanılması konusunda bir müdahalenin söz konusu olduğu varsayılsa bile, bu müdahale başkalarının haklarının korunması için gerekliydi ve bu amaçla orantılıydı; çünkü bilhassa şikâyet edilen tedbirin kapsamı sınırlıydı ve kira sözleşmelerinin, ayrılıkçı durum sona erene dek devam etmesi gerekmekteydi ([Serbisich-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien/Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));

- Alman yetkili makamlarının, dini bir örgüte, özel olarak korunan bir bölgeye mezarlık inşa etme izni vermemesi. Mahkeme, şikâyet edilen müdahalenin, planlama, çevre koruma ve kamu hizmetleri kurulması ile ilgili hükümlerle gerekçelendirildiği ve bilhassa söz konusu bölgede başkaca herhangi bir yapı bulunmaması nedeniyle 9. maddenin 2. fıkrasına uygun olduğu kanaatine varmıştır ([Johannische Kirche ve Peters/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Başvuranın, sahip olduğu taşınmazın üzerine "Gerçek Ortodoks Hristiyanlar" (Jülyen takvimi müritleri ya da "paleoimerologlar") için dua evi inşa etmesine imkân verecek şekilde şehircilik planının değiştirilmesine yönelik talebinin Yunan yerel yetkili makamları tarafından, reddedilmesi; bu talebin reddedilmesi, bölgede söz konusu dini cemaatin yeterli sayıda üyesi olmaması nedeniyle şehircilik planını değiştirmek için "toplumsal bir ihtiyaç" bulunmamasıyla gerekçelendirilmiştir. Mahkeme, [Manoussakis](#) davasından farklı olarak, bu davanın, bölgenin düzenlenmesi konusunda *prima facie* (ilk bakışta) nötr olan genel bir kanunun uygulanması ile ilgili olduğunu tespit etmiştir. Somut olayda, Yunan Yüksek Mahkemesi tarafından benimsenen niceliksel kriter keyfi olarak tanımlanamazdı; nitekim, bölge düzenlenmesi planını değiştirme izni ancak "kamu yararına" bir bina inşaatı için verilebilirdi. Ancak böyle bir varsayımda, civardaki bir kasabada "Gerçek Ortodoks Hristiyanların" ihtiyaçlarını karşılayan bir dua evi olduğu için, bölgenin rasyonel düzenlenmesine yönelik kamu menfaati tek bir kişinin dini ihtiyaçlarıyla değiştirilemeyeceğinden, dini cemaatin nesnel ihtiyaçlarının dikkate alınması mantıklıydı. Dolayısıyla Devlet, kendi takdir yetkisi sınırları içinde hareket etmiştir ([Vergos/Yunanistan](#));
- Türk Protestan Kilisesi üyesi olan başvuruların, ibadet yeri olarak kullanılmak üzere satın almış oldukları özel bir daireyi, Türk hukukundaki formaliteleri yerine getirmeksizin, bilhassa taşınmazın tüm ortak sahiplerinin ön onayı olmadan kullanmaları nedeniyle para cezası ödemeye mahkûm edilmesi. Mahkeme, [Manoussakis](#) davasından farklı olarak, söz konusu formalitelerin, herhangi bir ibadetin uygulanması veya tanınması ile ilgili olmadığını ve bu nedenle önceden alınmış bir izinle bir tutulamayacağını tespit etmiştir; bu formaliteler yalnızca başkalarının hak ve özgürlüklerini ve kamu düzenini korumaya yönelikti. Mahkeme aynı zamanda, ulusal makamları, öncelikle başvuruları gerekli formaliteleri yerine getirmeye davet ederek, ihtilaf konusu formalitelerin, din özgürlüğünün gereklilikleriyle uygunluğunu karşıladığını da kaydetmiştir. Bu koşullar altında, şikâyet edilen müdahale, haklı ve orantılı bir tedbir olarak görülebilir. Son olarak, Mahkeme, ilgili mevzuatın Sözleşme'nin 14. maddesine aykırı olarak, ayrımcı bir şekilde başvurulara uygulandığını düşündürecek herhangi bir emare tespit etmemiştir ([Tanyar ve diğerleri/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Müslüman bir cemaatin, tarihi eser olarak sınıflandırılan eski bir camiden çıkartılması ve bunun kesinleşmiş bir karar icra edilerek yapılması; nitekim başvuran cemaat bu yapıyı on yıldan uzun bir süredir kullanmış olmasına rağmen, ([Manoussakis ve diğerleri](#) davasından kayda değer şekilde farklı olarak) ne bu yapının maliki ne de kiracısı idi ([Juma Cami Cemaati ve diğerleri/Azərbaycan](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

103. Mahkeme aynı zamanda, yapılan referandumla İsviçre Federal Anayasası'na eklenen minare inşa etme yasağı ile ilgili olarak, bir şahıs tarafından, Sözleşme'nin 14. ve 9. maddeleri uyarınca yapılan başvuruyu incelemiştir. Mahkeme, başvuranın ihtilaf konusu tedbirden doğrudan etkilenmediği ve hiçbir zaman minareli bir cami inşa etme isteğinden de bahsetmediği gerekçesiyle, iddia edilen ihlal nedeniyle "mağdur" olduğu iddiasında bulunamayacağına karar vermiştir ([Ouardiri/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

104. Komisyon, Türkiye'de bulunan ve 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile korunan bir Fıkıh Katolik Kurumu olan *Institut de Prêtres français*'in tapusunun iptal edilmesi ve ihtilaf konusu mülkün Hazine

adına kaydedilmesinin *Institut de Prêtres français*'in hayati kaynaklarının kesilmesinin yanı sıra dini hizmet sağlama ve kilisenin varlığını sürdürmesi konularında güçsüz kalmasına neden olduğu yönünde, 9. madde bağlamında yapılan şikâyetin kabul edilebilir olduğuna karar vermiştir ([Institut des Prêtres français/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Dava, Mahkeme önünde dostane çözüm ile kapanmıştır ([Institut de Prêtres français ve diğerleri/Türkiye](#) (dostane çözüm)).

3. Din Özgürlüğü ve Göç

A) ULUSAL TOPRAKLARDA YABANCILARIN İKAMET ETMESİ VE İSTİHDAMI VE DİN ÖZGÜRLÜĞÜ

105. Sözleşme, mevcut haliyle, bir kimsenin vatandaşı olmadığı bir Devletin topraklarına girme veya orada ikamet etme hakkını taahhüt etmemektedir. Esasen, uluslararası hukukun yerleşik bir ilkesi uyarınca, Sözleşmeciler Devletler, vatandaşı olmayanların girişini, ikamet etmesini ve geri gönderilmesini kontrol etme hakkına sahiptir ([Perry/Letonya](#), § 51). Dolayısıyla, Sözleşme'nin 9. maddesi **bir yabancıнын belirli bir ülkede ikamet etme hakkını güvence altına almamaktadır**. Bu nedenle, ihtilaf konusu tedbir, bu hakların kullanımını bastırmanın yanı sıra başvuranın ve taraftarlarının dininin ya da felsefesinin yayılmasına engel olma amacı taşımadığı sürece, sınır dışı etme bu maddeyle güvence altına alınan hakların kullanılmasına bir müdahale teşkil etmemektedir ([Omkarananda ve Divine Light Zentrum/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

106. Mahkeme, aşağıdaki davalarda 9. maddenin ihlal edildiğini tespit etmiştir:

- Yetkili ulusal makâmın ilk olarak, bir Amerikalı Evanjelik papaz olan başvuranın, oturma iznini uzatmayı reddetmesi ve sonrasında artık kamusal dini faaliyetlerde bulunma hakkı bulunmadığı yönünde yarı gayri-resmi bir açıklama yaparak farklı bir izin türü vermesi; ancak, böyle bir kısıtlamanın iç hukukta herhangi bir dayanağı bulunmamaktaydı ([Perry/Letonya](#));
- Moon'un Birleşik Kilisesinin Amerikan vatandaşı bir aktivisti olan başvuranın vizesi iptal edilerek ve yasal olarak yıllardır ikamet etmesi ve küçük oğlu orada yaşamasına rağmen Rusya'ya yeniden girmesi engellenerek geri gönderilmesi; bu tedbir açıkça, başvuranın Rusya'daki dini faaliyetleriyle gerekçelendirilmiştir. Davalı Devlet konuyla ilgili iddiasını desteklemeksizin, başvuranın ulusal güvenliği tehlikeye attığını -Sözleşme'nin 9. maddesinin 2. fıkrasıyla öngörülme-yen gerekçe- ileri sürmüştür ([Nolan ve K./Rusya](#)).

107. Mahkeme aynı zamanda, 9. maddenin ihlal edildiği sonucuna varmadan, aşağıdaki şikâyetlerin kabul edilebilir olduğuna karar vermiştir:

- Filistin kökenli İslam dini öğretmeni ve vaiz olan başvuranın, Bulgaristan Baş Müftülüğü tarafından onaylanan daimi oturma izninin iptal edilmesi ve dini faaliyetlerinin, İslam'ın kökten dinci şeklini empoze etme amacı taşıdığı ve aşırı "Müslüman Kardeşler" örgütü ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle sınır dışı edilmesi ([Al-Nashif/Bulgaristan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). 8. maddenin (aile hayatına saygı hakkı) ihlal edildiği sonucuna varan Mahkeme, başvuranın din özgürlüğünün ihlal edildiğine ilişkin iddiasının ayrıca incelenmesine gerek görülmediği kanaatine varmıştır ([Al-Nashif/Bulgaristan](#), §§ 139-142);
- Avusturya uyruklu ve Yehova Şahidi bir çift olan başvuranların, Bulgaristan'da sözde dini faaliyetleri nedeniyle oturma izninin iptal edilmesi ([Lotter/Bulgaristan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Söz konusu dava, dostane çözümlerle sonuçlanmıştır ([Lotter ve Lotter/Bulgaristan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

108. Diğer yandan, Komisyon, yaşadığı çevrede kamu düzenine sürekli olarak zarar verdiği hükmedilen Hintli bir keşiş ve filozof hakkında verilen sınır dışı kararıyla ilgili bir başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir; söz konusu karar, başvuranın bu arada bir dizi suçtan, on dört yıl hapis cezasına mahkûm edilmiş olması ve on beş yıllığına sınır dışı edilmesi nedeniyle icra edilememiştir Omkarananda ve Divine Light Zentrum/İsviçre (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

109. Ayrıca, Sözleşme'nin 9. maddesi, işverenin dini bir dernek olması durumunda dahi, yabancı uyruklu kişilere Sözleşme'ye Taraf bir Devlette **istihdam** amacıyla oturma izni alma hakkı vermemektedir (Hüsnü Öz/Almanya (kabul edilebilirlik hakkında karar); Perry/Letonya; El Majaoui ve Stichting Touba Moskee/Hollanda (kayıttan düşme kararı) [BD], § 32). Bu ilkeye uyarak, Komisyon, yerel İslam derneğiyle iş sözleşmesinin süresi dolmuş olan ve -hâlâ bir imam ve öğretmen olarak kendisini oraya davet eden bir dernekten başka bir dernek adına çalışmak amacıyla Almanya'da kalmak isteyen Türk uyruklu Müslüman bir imam ve İslam dini öğretmene verilen geçici oturma izninin yenilenmemesinden şikâyet edilen bir başvuruyu reddetmiştir (Hüsnü Öz/Almanya (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

110. Daha yakın bir tarihte Mahkeme, Hollanda yetkili makamlarının, Fas uyruklu bir kişiye, dini bir vakıf tarafından imam olarak istihdam edilebilmesi için çalışma izni vermemesi ile ilgili başvurunun, bilhassa söz konusu dini vakfın, ulusal ve Avrupa iş pazarında başka adaylar bulmak için yeterince gayret göstermediği ve Hollanda'da eğitimli imamlar arasından birini işe almaya çalışmadığı gerekçesiyle, kabul edilebilir olduğuna karar vermiştir (El Majaoui ve Stichting Touba Moskee/Hollanda (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Bunun yanı sıra, vakfın yeni bir talepte bulunması üzerine ilgili, nihayetinde Hollanda'da geçici oturma ve çalışma izni almıştır; Mahkeme, anlaşmazlığın çözülmüş olması nedeniyle, Sözleşme'nin 37. maddesinin 1. fıkrasının b) bendi uyarınca başvurunun kayıttan düşürüldüğü değerlendirilmesinde bulunmuştur (El Majaoui ve Stichting Touba Moskee/Hollanda (kayıttan düşme kararı) [BD], § 32).

111. Mahkeme, Avusturya yetkili makamlarının, Yehova Şahitleri Cemaatini, -başvuran cemaatin Avusturya'da istihdam etmek istediği Filipin uyruklu bir vaize çifte oturma izni vermeye imkân verecek olan- Yabancıların İstidamı Hakkında Kanun'dan muaf tutmayı reddetmeleri nedeniyle 9. madde ile birlikte 14. maddenin (ayrımcılık yasağı) ihlal edildiği sonucuna varmıştır. Nitekim bu tür bir muafiyet iç hukukta, başvuran cemaat gibi "kayıtlı" dini örgütlere değil, yalnızca "tanınmış dini cemiyetlere" verilmekteydi (Jehovas Zeugen in Österreich/Avusturya).

B) DİN ÖZGÜRLÜĞÜNÜ İHLAL EDEN BAŞKA BİR ÜLKEYE SINIR DIŞI ETME

112. Sözleşme'ye Taraf bir Devlet, yabancı uyruklu bir kişiyi din özgürlüğünün kullanımını önemli ölçüde engelleyebilme ihtimali bulunan üçüncü bir ülkeye **sınır dışı** edebilir mi? Kuşkusuz, Sözleşme'ye Taraf bir Devlete, kendi yargı alanı dışındaki bir ülkede, bir kişinin haklarını ihlal etme konusunda gerçek bir risk oluşturması halinde dolaylı olarak sorumluluk yüklenebilir. Mahkeme, 2. maddenin (yaşam hakkı) ve 3. maddenin (işkence yasağı) ihlal edilmesi riski söz konusu olduğunda böyle bir sorumluluğu kabul etmiştir. Mahkemenin bu noktadaki içtihadı, güvenceleri uygulamada etkin kılınması gereken bu maddelerin temel öneminin yanı sıra işkence yasağının mutlak niteliğini ve bunun uluslararası kabul gören bir normu temsil ettiği gerçeğine dayanmaktadır; Mahkeme aynı zamanda, acı çekmenin ciddi ve onarılamaz nitelikte olduğuna da vurgu yapmıştır. Daha sonra Mahkeme, belirli koşullar altında, aynı prensibi, Sözleşme'nin 6 (adil yargılanma hakkı) ve 5. (özgürlük

hakki ve keyfi tutuklama yasağı) maddelerinin güvencelerine genişletmiştir. Bununla birlikte, bu zorlayıcı değerlendirmeler, Sözleşme'nin diğer hükümleri açısından otomatik olarak uygulanmaz. Tamamen pragmatik bir temelde, Sözleşme'ye Taraf bir Devlet, yabancı uyruklu birini, yalnızca, koşulların, Sözleşme'yle tanınan hak ve özgürlüklere bağlı güvencelerin her biriyle tam ve etkin bir şekilde uyumlu olduğu bir ülkeye sınır dışı etmesi gerekemeyebilir. Ancak, 9. maddeyle güvence altına alınan haklar "demokratik bir toplumun temel taşlarından birini" teşkil ediyorsa bile, burada her şeyden önce, demokratik ideallere, hukukun üstünlüğüne ve insan haklarına bağlı olan Sözleşme'ye Taraf Devletlerde uygulanan bir norm söz konusudur. Kuşkusuz, yukarıda belirtilen içtihat gereğince, bilhassa dini gerekçelerden ötürü gerçek bir ölüm ya da ciddi kötü muamelelere maruz kalma riskiyle karşı karşıya oldukları ve muhtemelen, dini bağları nedeniyle (ya da bambaşka bir nedenden ötürü), aleni bir hukuksuzluğa ya da keyfi bir tutukluluğa maruz kalabilecekleri yönündeki iddialara dayalı bir şikâyetle bulunan kişilere güvence sağlanmaktadır. Bir kişi, kendi ülkesine döndüğünde dini ibadetlerine -ancak bu yasaklanan seviyelerin altına düşecek şekilde- engel olunacağını ifade ettiği takdirde, 9. madde kendiliğinden pek destek sağlamaz, hatta hemen hemen büyük hiçbir destek sağlamaz. Aksi takdirde bu madde, uygulamada, Sözleşme'ye Taraf Devletleri, dünyanın geri kalanı için ibadet özgürlüğünün dolaylı garantörü olarak hareket etmekle yükümlü kılacaktır. Örneğin, Sözleşme'nin kapsamı dışında olan bir ülkenin, dini bir yasaklama ile birlikte, ilgili kişilere eziyet etme, mahkemeye verme, özgürlükten yoksun bırakma ya da kötü muamelede bulunmasını önleme konusunda herhangi bir şey yapılmasının mümkün olmaması halinde, Sözleşme'nin, Sözleşme'ye taraf bir Devlete, bu yasaklanmış dini akımın mensuplarına, bu dini kendi topraklarında özgür ve açık şekilde uygulama imkânı sağlamasını gerektirdiği şeklinde yorumlanabilmesi şüphelidir ([Z. ve T./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

113. Bununla birlikte, Mahkeme, bir kişinin gönderildiği ülke 9. maddeyi açık olarak ihlal etme riski taşıyorsa, ilgiliyi geri gönderen Devlete, istisnai olarak Sözleşme'nin 9. maddesi gereğince sorumluluk yüklenebilmesi ihtimalini reddetmemiştir; bunun yanı sıra Mahkeme'ye göre, 9. maddenin yeterince açık olarak ihlal edildiği bir davanın, Sözleşme'nin 3. maddesine aykırı bir muameleyi gerektirmeyeceği bir durumu içermediğini düşünmek zordur ([Z. and T./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

114. Yukarıda sıralanan açıklamalar ışığında, Mahkeme, Pakistan uyruklu iki Hristiyan tarafından yapılan ve Pakistan'a geri gönderilmeleri durumunda, din özgürlüğü haklarını tam anlamıyla kullanamayacaklarını ileri sürdükleri bir başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, başvuruların, dini gerekçeler nedeniyle işkence iddiasında bulunmadıklarını ve Sözleşme'nin 2 veya 3. maddelerini ihlal etme riski taşıdıkları yönündeki açıklamayı kanıtlamadıklarını tespit etmiştir. Bu iki başvurudan hiçbiri herhangi bir fiziksel saldırıya maruz kalmamış veya mezhebine uygun hareket etmekten alıkonmamıştır. Pakistan'daki genel durumu değerlendiren Mahkeme, kiliseler ve Hristiyanlara karşı yakın zaman önce yapılan saldırılara rağmen, Pakistandaki Hristiyan topluluğuna herhangi bir resmi yasaklama getirilmediğini tespit etmiştir; öyle ki bu topluluğun parlamentoda kendi temsilcileri bulunmaktaydı; son olarak, Pakistan kolluk kuvvetleri ve yargı organlarının, kiliseleri ve okulları korumanın yanı sıra saldırının faillerini yakalamak, kovuşturmak ve cezalandırmak amacıyla tedbirler almışlardır. Bu koşullarda, Mahkeme, başvuruların, şahsen gerçek bir tehlike arz ettiklerini veya Hristiyan olarak savunmasız ve tehdit altında bulunan bir gruba üye olduklarını veyahut Sözleşme'nin 9. maddesinin açıkça ihlal edildiğinin tespit edilebildiği noktasında hassas bir durumda olduklarını kanıtlamadıklarını tespit etmiştir ([Z. and](#)

[T./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); bk. aynı zamanda [Razaghi/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

III. DİN ÖZGÜRLÜĞÜNÜN TEMİNATI OLARAK DEVLETİN YÜKÜMLÜLÜKLERİ

1. Negatif Yükümlülükler: Dini Organizasyonların Olağan İşleyişini Aksatmama Yükümlülüğü

A) SÖZLEŞME'YE TARAF DEVLETLERDE DİNİ ORGANİZASYONLARIN YASAL STATÜSÜ

115. Avrupa'da, Devlet ile dini topluluklar arasındaki ilişkiler için tek bir model bulunmamaktadır; aksine, bu tür ilişkileri düzenleyen çok çeşitli anayasal modelleri mevcuttur ([Sindicatul "Păstorul cel Bun"/Romanya](#) [BD], § 138). Bütün bu rejimler üç kategoriye ayrılabilir: a) Bir Devlet Kilisesi'nin varlığı; B) Devlet ile bütün dini örgütlerin birbirinden tamamen ayrılması, ve c) konkordato tipi ilişkiler (bu tip ilişkiler, Avrupa ülkelerinin çoğunluğunda baskın modeldir). Mahkeme, bu üç tür rejimin, Sözleşme'nin 9. maddesiyle uyumlu olduğunu kabul etmiştir.

116. Bazı Avrupa devletlerinde özel bir anayasal statüye sahip bir **Devlet Kilisesi** (veya bir Resmi Kilise) bulunmaktadır. Böyle bir sistem, kendiliğinden, Sözleşme'nin 9. maddesine aykırı olmamakla birlikte; esasen, Sözleşme hazırlandığı sırada ve bu devletler kendisine taraf olduklarında belirtilen Devletlerde zaten yürürlükte mevcuttu. Bunun yanı sıra Mahkeme, Devletin dini konularda tarafsız olma görevinin, belirli bir ülkenin nüfusunun tarihsel ve kültürel olarak ilişkili olduğu bir inanç ya da bir Kilisenin rolünü azaltmaya elverişli olarak yorumlanamayacağına karar vermiştir ([Gldani Yehova Şahitleri Cemaati Üyeleri ve diğerleri/Gürcistan](#), § 152). Böyle bir kilisenin tüzel kişiliği, kanunlarla tanınabilir ([Saint Synode Bulgar Ortodoks Kilisesi \(Métropolit Innocent\) ve diğerleri/Bulgaristan](#), § 157). Her türlü varsayımda, bir geleneği sürdürme veya sürdürmeme kararı, ilke olarak, davalı Devletin takdir yetkisindedir. Öte yandan, Mahkeme, Avrupa'yı meydana getiren Devletler arasında, bilhassa kültürel ve tarihsel gelişim alanında büyük bir çeşitliliğin söz konusu olduğunu dikkate almalıdır. Bunun yanı sıra, bir geleneğe atıfta bulunmak, Sözleşme'ye Taraf bir Devleti, Sözleşme ve Protokolleriyle tanınan hak ve özgürlüklere saygı gösterme yükümlülüğünden muaf tutamaz ([Lautsi ve diğerleri/İtalya](#) [BD], § 68). 9. maddenin gereklilikleri karşılamak için, bir Devlet Kilisesi sistemi, bireyin din özgürlüğü için özel güvenceler barındırmalıdır; özellikle, hiç kimse, bir Devlet Kilisesi'ne üye olmaya ya da üyelikten ayrılmaya zorlanamaz ([Ásatrúarfélagið/İzlanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), § 27; aynı zamanda [Darby/İsveç](#), davasında Komisyon'un görüşüne de bakınız, § 45.)

117. Öte yandan, bir Devlet Kilisesi bulunan devletlerde bile, sorumlu olduğu alanlarda bu Kilise tarafından verilen bir karar, Sözleşme bağlamında Devletin sorumluluğu kapsamında değildir. Bunun yanı sıra, Komisyon, İsveç Kilisesi'nin -olayların meydana geldiği dönemde Devlet Kilisesi-, Finceye çevrilen İsveç ayinlerinin litürjilerinin kullanımını dayatarak, Finlandiya Evanjelik Lutheran Kilisesinin ayinlerine katılmayı yasaklayan Kilise Meclisi kararından yakınılan ve Fince konuşan bir din bölgesi tarafından sunulan şikâyeti incelemiştir. Komisyon, Kilisenin ve bu kiliseye ait din bölgesinin "sivil toplum örgütleri" olduğu ve Devletin, Kilise Meclisinin kararından kaynaklandığı iddia edilen ihlalden sorumlu tutulamayacağı kanaatine varmıştır. Başvuran din bölgesinin, İsveç Kilisesinden ayrılmasının savunulmadığı göz önüne alındığında, Devlet, söz konusu din bölgesinin din özgürlüğünü koruma yükümlülüğünü hiçbir şekilde aksatmamıştır ([Finska Församlingen i Stockholm ve Hautaniemi/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

118. Diğer Devletlerde, anayasal model, devletler ve dini cemaatlerin birbirinden tamamen ayrılmasını gerektiren **laiklik** ilkesine dayanmaktadır. Mahkeme, böyle bir modelin, Sözleşme'nin altında yatan değerlerle de uyumlu olduğuna karar vermiştir ([Leyla Şahin/Türkiye](#) [BD], § 108; [Dogru/Fransa](#), § 72).

119. Son olarak, anayasal modeli Devlete, belirli bir kilise (ya da belirli birçok kilise) ile -bu Kilise ve ya Kiliseler lehine (vergiyle ilgili ya da başkaca) özel bir statü öngören -bu imtiyazlı muamele, tarafsız ve makul bir gerekçeye dayanması ve dileyen diğer Kiliselerle benzer anlaşmalar yapılması mümkün olduğu sürece- **işbirliği anlaşmasına** varabilmesine imkân vermektedir ([Alujer Fernández ve Caballero Garcia/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Savez crkava "Riječ života" ve diğerleri/Hırvatistan](#), § 85). Devlet ayrıca, tescil veya bildirimde bulunma zorunluluğundan muaf tutarak ve *ex lege* (kanundan dolayı) tüzel kişiliğini tanıyarak, bir dini örgütü, diğerlerinden farklı olarak, özel bir rejime tabi tutabilir ([Saint Synode Bulgar Ortodoks Kilisesi \(Métropolit Innoncent\) ve diğerleri/Bulgaristan](#)). Bunun yanı sıra, eğer bir Devlet, dini cemaatlere, iç hukukta özel imtiyazlar ve özel bir statü gerektiren tüzel kişilik vermek amacıyla bir çerçeve oluşturursa -bunu dileyen tüm dini gruplar, bu statüyü talep etme imkânına sahip olmalıdır-; yetkili makamlar tarafından verilen karar ayrımcı olmayan bir şekilde uygulanan adil kriterlere dayanmalıdır ([Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas ve diğerleri/Avusturya](#)). Nitekim din özgürlüğü hiçbir şekilde, bir dinin inananlarının ya da dini toplulukların, mevcut diğer organlarından farklı belirli bir hukuki statüye sahip olması gerektiği anlamına gelmemektedir; ancak, böyle bir statü oluşturulmuş ise, ayrımcı olmayan bir şekilde verilmelidir ([Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye](#), § 45).

120. Devlet aynı zamanda, **bir veya daha fazla dini kuruluşu kamu görev ve işlevlerini devredebilir**, bu tür görev ve işlevlerin delegasyonu ile bunların finansman biçimi, Devletin takdir yetkisinden kaynaklanmaktadır ([Bruno/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Lundberg/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

121. Son olarak, hatırlamak gerekir ki, dini topluluklar ile Devlet arasındaki ilişkilerin kurulduğu bu hassas alanda, Devlet, ilke olarak geniş bir takdir yetkisinden yararlanmaktadır ([Cha'are Shalom Ve Tsedek/Fransa](#) [BD], § 84).

B) DİNİ ORGANİZASYONLARIN TANINMASI, TESCİLİ VE DAĞILMASI

122. Din özgürlüğünün kolektif kullanımına yapılan müdahalelerin en radikal şekillerinden biri, mevcut bir dini örgütün **dağıtılmasıdır**. Böylesine katı bir tedbirin "demokratik bir toplumda gerekli" olarak kabul edilmesi için, olağan dışı olması ve çok ciddi ve önemli gerekçelerle haklı gösterilmesi gerekmektedir ([Çuvaşistan Cumhuriyeti İncil Merkezi/Rusya](#), § 54).

123. Örnek olarak, Mahkeme, aşağıdaki davalarda Sözleşme'nin 11. maddesi ışığında değerlendirildiğinde 9. maddenin ihlal edildiği sonucuna varmıştır:

- Savcılığın talebi üzerine, Rus yargı organları tarafından, Yehova Şahitlerinin yerel bir şubesinin dağıtılması ve faaliyetlerinin yasaklanması. Ulusal mahkemeler tarafından benimsenen tüm gerekçeleri (zarar vermek amacıyla mensuplarının aileleri üzerinde yapılan sözde baskılar; mensuplarının özel hayatlarına ve meslek seçme haklarına yapılan sözde müdahaleler; Yehova Şahitlerine mensup olmayan ebeveynlerin ebeveynlik haklarının sözde ihlalleri; "beyin yıkama" ve "zihin kontrolü" iddiaları; sözde tıbbi tedavilerin reddetmeye veya intihara teşvik ve bilhassa kan naklinin yasaklanması; çocukların hile ile örgüt içine

çekilmesi iddiası; orduda hizmet etmemeye, devletin sembollerine saygı göstermemeye ve ulusal bayramlara katılmamaya teşvik) inceledikten sonra Mahkeme, tüm bu iddiaların ya somut delillerle desteklenmediği ya da din özgürlüğünün tamamen olağan bir açığa vurulmasıyla ilgili olduğu, 9. madde ile korunan kişisel özerklikleri çerçevesinde mensupları tarafından özgürce seçildiği ve bunun yanı sıra, dünyanın "geleneksel" büyük dinleri tarafından uygulananlarla (oruç, sofuluk, özel hayatta zorlayıcı davranış kuralları, vb.) oldukça benzer olduğu sonucuna varmıştır. Dolayısıyla örgütün dağıtılması izlenen meşru amaçlarla açıkça orantısızdı; özellikle somut olayda uygulanan mevzuat son derece katı olmakla birlikte dini bir topluluk tarafından işlenen olası suistimalleri, cemaatin tasfiyesinden daha az sert olan herhangi bir yaptırımla cezalandırmaya imkân vermemekteydi ([Moskova Yehova Şahitleri ve diğerleri/Rusya](#));

- Tüzel kişilik statüsüne sahip olmayan, çocuklar için Pazar okulu ve yetişkinler için İncil Koleji (eğitim sonunda sertifika ya da "diploma" düzenleniyordu) yönettiği gerekçesiyle Protestan bir İncil merkezinin (Pentekostalist) Rus yargı organları tarafından tasfiyesi. Tasfiyenin nedenleri, ilk olarak, İncil Kolejinin izin alınmaksızın açılmış ve yönetilmiş olması; ikinci olarak ise, ihtilaf konusu bu iki kurumun, yürürlükteki yönetmelikle düzenlenen sağlık ve hijyen alanındaki gereklilikleri karşılamamasıydı. Mahkeme, yetkili makamların, başvuran örgüte, önceden olası mevzuat ve yönetmeliklere uymasını sağlayacak herhangi bir uyarıda bulunmadığını tespit etmiştir. Öte yandan, başvuran örgüt, Rus mahkemelerinin çelişkili içtihadı, söz konusu Pazar okulu gibi bir eğitim merkezinin özel izin gerektirmediği yönünde verilmiş olan bazı kararlar gibi, nedeniyle eylemlerinin sonuçlarını makul şekilde öngörememiştir ([Çuvaşistan Cumhuriyeti İncil Merkezi/Rusya](#)).

124. Tasfiye ile aynı kategoriye konulabilecek diğer müdahale biçimleri de mevcuttur. Nitekim dini cemaatler, geleneksel ve evrensel olarak örgütlü yapılar şeklinde mevcuttur. Bu nedenle, Mahkeme, Sözleşme'nin 11. maddesi ışığında 9. maddeyi yorumlayarak, dini alanda toplu eylem kapasitesini sağlamak amacıyla Devlet tarafından tanınan tüzel kişi kurabilme imkânının, din özgürlüğünün en önemli yönlerinden biri olduğu ve bu olmaksızın bu özgürlüğün anlamsız olacağı kanaatine varmıştır. Bunun yanı sıra, dini bir cemaatin **tüzel kişiliğini** tanımayı veya söz konusu cemaate tüzel kişilik vermeyi reddetmenin 9. madde bağlamındaki haklarını, yalnızca cemaatin kendisi değil aynı zamanda üyeleri açısından da harici ve kolektif boyutlarında kullanma konusunda bir müdahale teşkil etmektedir ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), § 105; [Reliionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas ve diğerleri/Avusturya](#), § 62). Nitekim, 11. madde kapsamında, Mahkeme, vatandaşlar için, ortak menfaat alanında kolektif olarak hareket etmek amacıyla bir tüzel kişi oluşturma imkânının, toplanma özgürlüğü hakkının en önemli yönlerinden birini teşkil ettiği ve bu olmadan bu hakkın her türlü anlamdan yoksun olacağı kanaatine varmıştır. Yerel makamlar tarafından -dini dernekler de dâhil olmak üzere- şahıslar tarafından kurulmuş bir derneğe tüzel kişilik statüsünü verilmesinin reddedilmesi, ilgililerin dernek kurma haklarını kullanmalarına bir müdahale olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, yetkililerin bir grubu tescil etmeyi reddetmeleri, hem grubun kendisine hem de grubun başkanları, kurucuları veya bireysel üyeleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir ([Kimlya ve diğerleri/Rusya](#), § 84).

125. Tanınmayan bir dini kuruluşun faaliyetlerine ulusal makamlar tarafından müsamaha gösterilmesi, resmi tanınmanın -bu resmi tanıma, sadece ilgililere hak vermeye elverişlidir- yerine geçmemektedir ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), § 129). Mevzuatta, tescil dışı dini grupların işleyişine açıkça izin verilse dahi bu durum, iç hukuk tarafından yalnızca tüzel kişiliğe sahip tescilli örgütlere dini bir görevi yerine getirmek için bir dizi temel haklar tanıdığına yeterli değildir ([Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna](#), § 122). Bu haklar arasında, bilhassa mülk sahibi

olmak veya mülk kiralamak, banka hesaplarını düzenlemek, personel istihdam etmek ve topluluğun, üyelerinin ve mülklerinin yargısal korumasını sağlamak, ibadet yerleri kurmak, kamuya açık yerlerde dini hizmetlerde bulunmak, dini eserler üretmek, satın almak ve dağıtmak, eğitim kurumları oluşturmak ve uluslararası ticaret ve konferanslar yoluyla temasları sürdürmek yer almaktadır ([Kimlya ve diğçerleri/Rusya](#), §§ 85-86). Öte yandan, söz konusu hakları kendi harici ve kolektif boyutlarında kullanmanın yollarından biri de, cemaatin, üyelerinin ve mülklerinin korunmasını sağlamak amacıyla dava açma ehliyetine sahip olmaktır; öyle ki 9. madde yalnızca 11. madde ışığında değil aynı zamanda Sözleşme'nin adil yargılanma ve mahkemeye erişim ile ilgili 6. maddesinin 1. fıkrası ışığında okunmalıdır ([Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna](#), § 152; [Reliionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas ve diğçerleri/Avusturya](#), § 63).

126. Aynı gerekçeyle, söz konusu cemaatin tüzel kişiliğinin bulunmaması, yardımcı dernekler kurularak kısmen karşılanabilirse de belirleyici değildir ve sorunu gidermemektedir ([Reliionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas ve diğçerleri/Avusturya](#), § 67).

127. Dini cemaatlerin tanınması veya tescili çerçevesinde, Devletler, bir hareketin veya derneğin, sözde dini amaçlarla, topluma zararlı veya kamu güvenliğini tehlikeye düşüren faaliyetlerde bulunup bulunmadığını denetleme yetkisine sahiplerdir. Dini bir örgütün programının, açıkça ilan ettiği programlardan farklı hedefleri ve niyetleri gizlediği, bunu sağlamak için, bu programın içeriğinin, üyelerinin pozisyonları ve eylemleriyle karşılaştırılabılineceği göz ardı edilemez ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğçerleri/Moldova](#), §§ 105 ve 125). Bilhassa, dini bir kuruluşun tescil edilmesinin, yetkililere söz konusu dinin temel kurallarının bir açıklamasını vermediği gerekçesi ile reddedilmesi, bu örgütün demokratik bir toplum ve 9. maddenin 2. fıkrasıyla tanınan temel menfaatler için herhangi bir tehlike oluşturup oluşturmadığının tespit edilmesi gerekliliğiyle haklı görülebilir. ([Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova/Moldova](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Moskova Scientology Kilisesi/Rusya](#), § 93; [Lajda ve diğçerleri/Çek Cumhuriyeti](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Bunun yanı sıra, Devletler, dini bir derneğin amaç ve faaliyetlerinin mevzuat tarafından belirlenen kurallara uygunluğuyla ilgili olarak kuşkusuz bir inceleme hakkına sahip olmakla birlikte, bu hakkı, Sözleşme bağlamındaki yükümlülükleri ile uyumlu olacak şekilde ve Sözleşme'nin organlarının denetimine tabi olmak kaydıyla kullanmalıdırlar ([Moskova Yehova Şahitleri ve diğçerleri/Rusya](#), § 100).

128. Yetkililerin, tanıma veya kayıt için bir başvuruyu değerlendirdikleri ve bu denetimi gerçekleştirdikleri **bekleme süresi**, makul olarak kısa olmalıdır ([Reliionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas ve diğçerleri/Avusturya](#), § 79). Benzer şekilde, belli bir devletin hukuk sisteminde diğçerlerine kıyasla daha ayrıcalıklı olan dini kuruluşlar bulunduğunda (örneğin, kamu hukuku tüzel kişi statüsü gibi), Devlet, bilhassa yeni ve bilinmeyen dini gruplar söz konusu olduğunda, istisnai olarak, aşağı yukarı uzun bir bekleme ve doğrulama süresi talep edebilir. Buna karşın, böyle bir süre, uluslararası planda uzun süredir varlığını sürdüren ve ulusal düzeyde zaten bilinen cemaatler söz konusu olduğunda haklı görülemez ([Reliionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas ve diğçerleri/Avusturya](#), § 97-98).

129. Örnek olarak, Mahkeme, aşağıdaki davalarda Sözleşme'nin 9. maddesinin (tek başına ve/veya 14. madde ile birlikte) ihlal edildiğini tespit etmiştir:

- Moldovalı yetkililerin, Bükreş Patrikhanesi (Rumen Ortodoks Kilisesi) yetkisi altında faaliyet gösteren ve özerk bir Ortodoks Kilisesi olan Bessarabia Büyükşehir Kilisesi'ne yasal

tanınırlığın verilmesini -bu tanımın, Hükümet tarafından zaten tanınan Moskova Patrikhanesi (Rus Ortodoks Kilisesi) yetkisi altında faaliyet gösteren Moldova Büyükşehir Kilisesi'nin menfaatlerine zarar vereceği gerekçesiyle- reddetmesi. Başvuran kilise, yasal olarak tanınmaması nedeniyle faaliyetlerine devam edememiş; rahipleri görev yapamamış; üyeleri, dinlerini icra etmek üzere toplanamamış ve dahası tüzel kişiliği bulunmadığından, mülkleri yargısal korumadan yararlanamamış ve yıldırma eylemlerine karşı kendisini savunamamıştır. Başvuran kilisenin, Ortodoks Kilisesine nazaran "bölücü bir grup" olduğu gerekçesiyle tanımayı reddeden Moldova Hükümeti, tarafsızlık ve yansızlık ödevini yerine getirmemiştir. Geri kalan kısım için, Hükümetin, başvuranı ülkenin toprak bütünlüğünü ve toplum huzurunu tehlikeye atmakla suçlayan iddiaları dayanaktan yoksundur ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#));

- Yukarıdaki davayla aynı bağlamda: Moldova Metropolitan Kilisesi'nin zaten kayıtlı olduğu ve söz konusu bölgede faaliyetini sürdürdüğü gerekçesiyle, bir yerel makamın, başvuranlara Bessarabia Metropolitan Kilisesi'nin tescili için gereken onayı vermeyi reddetmesi; Mahkeme, ihtilaf konusu müdahalenin "kanunla öngörülmediği" kanaatine varmıştır ([Fusu Arcadie ve diğerleri/Moldova Cumhuriyeti](#));
- Yetkili idari makamın, başvuran Kiliseyi -bir tescil etme kararı var olmasına rağmen- tescil etmeyi reddetmesi; Mahkeme, somut olayda ihtilaf konusu müdahalenin "kanunla öngörülmediği" kanaatine varmıştır ([Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova ve diğerleri/Moldova](#));
- Yehova Şahitleri cemaati tarafından yasal olarak tanınması için Avusturya makamlarına başvurulması ile söz konusu makamların nihayetinde "tescilli" dini örgüt statüsü verdiği karar arasında yirmi yıl süre geçmesi. Mahkeme aynı zamanda, başvuran cemaate, iç hukukta bir dizi imtiyaz tanınmasının ve kamu hukuku tüzel kişiliği gerektiren "tanınan dinsel topluluk" statüsü verilmesinin, söz konusu cemaatin Avusturya'da en az on yıl boyunca "tescilli" bir örgüt olarak faaliyet göstermediği gerekçesiyle reddedilmesi nedeniyle 14. maddeye aykırı olarak ayrımcılık yapıldığı sonucuna varmıştır. Davalı Hükümet, "on yıllık" süre, Yehova Şahitleri'nin durumuna benzer bir durumda bulunan başka bir dini cemaate uygulanmadığından, bu muamele farklılığı için objektif ve makul bir gerekçenin var olduğunu kanıtlamamıştır ([Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas ve diğerleri/Avusturya](#));
- Rus makamlarının, söz konusu topraklarda en az on beş yıldır "dini grup" (tüzel kişilik olmadan) olarak faaliyet göstermediği gerekçesiyle, Scientology Kilisesi'nin iki yerel şubesini, kendiliğinden tüzel kişilik statüsü vererek, "dini örgüt" olarak tescil etmeyi reddetmesi. 11. madde ışığında yorumlanan 9. maddenin ihlal edildiğini tespit eden Mahkeme, davalı Hükümetin, ne ihtilaf konusu kısıtlamayı destekleyen herhangi bir zorunlu sosyal ihtiyaçtan ne de böyle uzun bir bekleme süresini haklı gösteren nitelikte uygun ve yeterli herhangi bir gerekçeden bahsetmediğini tespit etmiştir; özellikle hiçbir zaman, başvuranların -bir grup olarak ya da birey olarak- herhangi bir yasa dışı faaliyet yürüttükleri ya da bu türden bir faaliyette bulunma niyetinde oldukları ve yahut ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapma dışında başka amaçlar izledikleri iddiasında bulunulmamıştır. Tescil etmeyi reddetmenin gerekçeleri tamamen resmi olup, söz konusu grupların faaliyeti ile bağlantılı değildi ve başvuranların suçlu bulunduğu tek "suç", "dini nitelik" taşıyan ve bölgede en az on beş yıl boyunca var olan bir derneği tescil ettirmeyi talep etme arzusunda bulunmaktı ([Kimlya ve diğerleri/Rusya](#)). Oldukça benzerlik gösteren başka bir davada, tescil talebinin reddedilme gerekçelerinden biri de, yerel belediye meclisinin böyle bir sertifika verme yetkisine sahip olmaması idi. Mahkeme, *Kimlya* davasından farklı olarak, müdahalenin "kanun tarafından öngörülmediği" ve dolayısıyla orantılılığına ilişkin sorunu incelemenin gerekli olmadığını tespit etmiştir ([Church of Scientology of St Petersburg ve diğerleri/Rusya](#));

- Hırvat Hükümetinin başvurular ve, bazı Reformist Kiliselerle, Bu kiliselere devlet okullarında din eğitimi vermeyi ve din görevlileri tarafından kutsanan evliliklerin sivil etkilerinin tanınmasını sağlayacak kamu menfaati alanlarında bir işbirliği anlaşması yapmayı keyfi ve ayrımcı olarak reddetmesi. Somut olayda, Hükümet, bunu reddetmesine gerekçe olarak başvuruların bu tür anlaşmalar yapmak amacıyla bir hükümet talimatıyla belirlenen "tarihsel ve sayısal kümülatif kriterleri" yerine getirmemelerini göstermiştir. Bunun yanı sıra, diğer birçok cemaat, sayısal kriterin uygulanmasından muaf tutulabilirdi; tarihsel kriterle ilgili olarak ise ("Avrupa kültür çevresinin tarihi dini cemaatleri"), Hükümet, Protestan geleneğinden olan başvuruların bu kriterleri neden yerine getirmediğini açıklamamıştır. Bu nedenle Mahkeme, Sözleşme'nin 14. maddesinin ihlal edildiği sonucuna varmıştır ([Savez crkava "Riječ života" ve diğerleri/Hırvatistan](#)).

130. Buna karşın Mahkeme, sırasıyla Çek Cumhuriyetinde ve Bulgaristan'da Sun Myung Moon Birleşik Kilisesine mensup iki grubun şikâyetlerinin, açıkça dayanaktan yoksun olduğuna karar vermiştir.

- Mahkeme, ilk davada, şikâyeti Sözleşme'nin 9. maddesi ışığında 11. madde açısından incelemiştir, başvurular, Çek makamlarının, örgütlerini tüzel kişiliğe sahip bir kilise olarak kaydetmeyi reddetmelerinden şikâyet etmişlerdir. Bu durum için makamlar iki sebep öne sürmüştür: ilki başvuruların makamlara doktrinlerini açıklayan temel bir belge sunmayı reddetmesi ve başvurular tarafından "kilisenin doktrinini benimseyen kişilerin" imzalarının toplanmasına ilişkin genel rejimin ihlal edilmesi. Makamlar, ek denetimlerde bulunduktan sonra, toplanan imzaların basit sempatizanlara ait olduğu ve kiliseyle dogmatik bir bağı olan inançlı kişilerin imzaları olmadığı gerekçesiyle, bu imzaların büyük bir kısmını reddetmiştir; Mahkeme kanuna ilişkin bu yorumun, makul olduğunu ve keyfi olmadığını kabul etmiştir. Hâlbuki kalan imzaların sayısı, kanun tarafından öngörüldüğü üzere bir kilisenin kaydedilmesi için gerekli olan 10.000 rakamına ulaşmamıştır. Mahkeme, bu rakamın ilk bakışta tamamen orantısız görüldüğünü kabul ederek, yeni kanunda bu rakamın 300'e indirildiğini ve başvuruların kiliselerinin kaydedilmesini yeniden talep etmeleri için herhangi bir engel bulunmadığını tespit etmiştir ([Lajda ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)),
- Mahkeme, ikinci davada, şikâyeti Sözleşme'nin 9. maddesi açısından incelenmiştir. Başvurular, sözde örgütlerinin kaydedilmesine ilişkin taleplerinin Bulgar Hükümeti tarafından zimnen reddedilmiş olmasından şikâyet etmişlerdir. Mahkeme, başvuruların talebine karşı herhangi bir resmi red cevabının verilmemesini tespit etmiştir; başvurulara, Hükümet tarafından talepleri bağlamında sunulan belgeleri tamamlamaya ve belirtmeye davet eden bir mektup gönderilmiş, ancak başvurular bu talimatları takip etmemeye karar vermişlerdir. Mahkeme, somut olayın koşulları bakımından, Hükümetin tutumunun, geciktirici veya zimni red teşkil eden nitelikte görünmediği kanaatine varmıştır ([Boychev ve diğerleri/Bulgaristan](#)).

131. Mahkeme, Devlet tarafından daha önceden tanınan - ancak ya tüzel kişiliğini kaybetmesi ya da daha alt bir hukuki statü verilmesi sebebiyle artık tanınmayan- dini bir örgütün **yeniden kaydedilmesinin reddedilmesi** durumuyla ilgili olarak, bu tip davaları Sözleşme'nin 9. maddesi ile bağlantılı olarak Sözleşme'nin 11. maddesi alanında incelemeyi tercih etmektedir. Örnek olarak Mahkeme, aşağıdaki durumlarda 11. maddenin ihlal edildiğini tespit etmiştir:

- Mahkeme, Rus makamlarının hukuki statüsünü kaldırdığı Kurtuluş Ordusu'nun yerel kolunun kaydını yenilemeyi reddetmesinin, yasal dayanaktan yoksun olduğuna, keyfi ve makul olmayan gerekçeler teşkil ettiğine hükmetmiştir (başvuranın " yabancı kökenli" olması, dini eğilimine ilişkin bilgilerin yetersiz olduğu iddiası, sözde "paramiliter" niteliği, Rus kanunlarını ihlal etme isteği, vb. gerekçeler) ([Kurtuluş Ordusu Moskova Kolu/Rusya](#), §§ 74-75),

- Mahkeme, Rus makamlarının bu yönde gelen en az dokuz talebe rağmen kendi aralarında tutarsız ve keyfi gerekçelerle Scientology Kilisesi'nin yerel kolunun kaydını yenilemeyi reddetmesinin, başvuruların haklarını ihlal ettiği sonucuna varmıştır (hangi belgelerin eksik olduğunu belirtmeksizin dosyanın tamamlanmadığı iddiası, hukuken gerekmediği halde belgelerin kopyaları yerine asıllarının talep edilmesi, vb. gerekçeler) ([Moskova Scientology Kilisesi/Rusya](#)). Mahkeme, çok benzer başka bir davada, Yehova Şahitleri'nin yerel kolunun yeniden kaydedilmesinin reddedilmiş olması sebebiyle, 11. maddenin ihlal edildiğini tespit etmiştir ([Moskova Yehova Şahitleri ve diğerleri/Rusya](#)).
- Yasal bir değişiklik, daha önceden Macaristan'da "kilise" olarak tanınan dini örgütlerin bir kısmının istemedikleri halde, haklara ve imtiyazlara ilişkin olarak açıkça daha alt ve daha avantajsız olan "dernek" statüsüne geçirilmeleri ([Macar Keresztény Mennonita Egyház ve diğerleri/Macaristan](#)).

132. Sözleşme'nin 9. maddesinin 1. fıkrası, Sözleşmeci Devletlere **dini evliliklere** resmi evliliklerinkine eşit statü ve eşit hukuki neticeler tanınması yükümlülüğünü dayatmaz (*X./Almanya* (kabul edilebilirlik hakkında karar), [Khan/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), [Spetz ve diğerleri/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), [Serif/Yunanistan](#), § 50, [Şerife Yiğit/Türkiye](#) [BD], § 102). Diğer taraftan 9. madde, dini evlilik koşullarını düzenlememektedir, bu anlamda söz konusu koşullar tamamen, her dini topluluğun kendi yetki alanında kalmaktadır. Özellikle aynı cinsiyetten kişiler arasında birlikteliğe izin verip vermediği ve hangi ölçüde izin verdiği her dini topluluğun kendi kararına bağlıdır ([Parry/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Ayrıca Devlet'in, medeni kanun uyarınca **evlilik ilanı** yayımlanmasını zorunlu kılması ve işle ilgili bir ihtilaf konusu kapsamında ilanların dini yayımlarının geçerliliğini tanımayı reddetmesi de 9. maddeye aykırı değildir ([Von Pelsler/İtalya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

133. Komisyon, vergi kanununun uygulanmasında çiftlerin gelirlerinin toplamını esas alan Belçika rejiminin, evli çiftlerin aleyhinde olduğunu iddia eden bir Belçika vatandaşının şikâyetini reddetmiştir. Başvurana göre, evliliği kutsal sayan bir dine mensup olan çiftler, birlikte yaşama yoluyla, evliliğin getirdiği istenmeyen vergi sonuçlarından kaçmamıştır. Komisyon, başvuranın din özgürlüğüne ihlal teşkil eden hiçbir durum tespit etmemiştir; sonuç olarak, başvuranın yaptığı gibi; evliliğin, profesyonel veya ahlaki düzeyde çiftler lehine doğurduğu diğer hak ve yükümlülükleri dikkate almaksızın durumu sadece gelir vergisi alanında değerlendirerek, resmi olarak birlikte yaşayan bir çiftin durumuyla evli bir çiftin durumunu kıyaslamanın uygun olmadığı kanaatine varmıştır ([Hubaux/Belçika](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

134. Devlet, hukuk sisteminde dini mahkemelerin kararlarını tanımak zorunda değildir ([Serif/Yunanistan](#), § 50).

135. Ayrıca, "öğretmek" amacıyla dini dışı vurma hakkı, Devleti, **devlet okullarında din dersleri** verilmesini sağlamaya veya verilmesine izin vermeye zorlamayı içermemektedir (*Savez crkava "Riječ života" ve diğerleri/Hırvatistan*, § 57). Bununla birlikte, şayet Devlet bazı dini topluluklara bu türden imtiyazlar verilmesine karar verirse, bu imtiyazlar, Sözleşme'nin 14. maddesinde öngörülen ayrımcılık yasağının uygulanması şeklinde 9. maddenin kapsamına girer ([Savez crkava « Riječ života » ve diğerleri/Hırvatistan](#), § 58).

136. Diğer taraftan, bazı mezheplerin din görevlilerinin, iç hukuk gereğince, medeni hukukta hukuki sonuçları olan evlilikler gerçekleştirme veya medeni hukuka ilişkin bazı ihtilaf konularında (örneğin aile veya mirasla ilgili konularda) karar verme yetkilerinin olması durumunda, Devlet, din

görevlilerinin işlemlerinden yasal ilişkileri etkilenen tüm bu kişileri aldatma ve sahtekârlıktan korumak amacıyla özel tedbirler alma meşru menfaatine sahiptir ([Serif/Yunanistan](#), § 50).

C) DEVLET TARAFINDAN DİNİ TOPLULUKLAR HAKKINDA AŞAĞILAYICI İDAFELER KULLANILMASI

137. Resmi belgelerde dini topluluklar hakkında aşağılayıcı ifadelerin kullanımı, din özgürlüğünün kullanımı açısından olumsuz sonuçlar doğurmasının muhtemel olması sebebiyle, 9. madde bağlamındaki haklara müdahale teşkil edebilir ([Leela Förderkreis e.V. ve diğerleri/Almanya](#), § 84).

138. Komisyon, aşağıda belirtilen durumlarla ilgili başvuruların kabul edilemez olduğuna karar vermiştir:

- Başvuran derneğin, Almanya Federal Yönetiminin "Almanya Federal Cumhuriyeti'ndeki sözde gençlik tarikatları ve psiko-gruplar" başlıklı devlet yayınında kendisinden bahsedilmesini engelleme talebinin yetkili ulusal mahkeme tarafından reddi. Komisyon, başvuranın dinini açığa vurma hakkının hiçbir şekilde ihlal edilmediğini, ihtilaf konusu yayının bu hakkın kullanımına herhangi bir doğrudan etkisi olmadığını kaydetmiştir. Bu yayın, sadece kamuoyunu bilgilendirmek amacıyla yapılmıştır, üstelik ulusal yargıçlara göre, başvuranın bazı faaliyetleri -mesela dini inanca dayalı tıbbi tedavinin kaldırılmasını savunması- kamuoyunun uyarılmasını haklı çıkarmıştır ([Universelles Leben e.V./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)),
- Bavyera Eğitim Bakanlığı tarafından Scientology Tarikatının iddia edilen tehlikelerine karşı ilköğretim öğrencilerini uyarmak amacıyla yayımlanan bir makalenin dağıtımına karşı ihtiyati tedbir kararı verilmesinin reddi. Komisyona göre, ihtilaf konusu makalede başvuranlar gibi bu harekete mensup olan bireyler değil, küresel düzeyde faaliyet gösteren bir hareket olması dolayısıyla, genel olarak Scientology Tarikatı hedeflenmiştir. Başvuranlar, komşularının ve yerel basının kendilerine karşı olumsuz davranışlarda bulunduğunu ileri sürmüşlerdir ancak, ihtilaf konusu makale ile bu davranışlar arasında herhangi bir illiyet bağı bulunduğunu gösteren hiçbir unsur tespit edilmemiştir. Her halükarda söz konusu makale, pek de doğrudan etkiler doğurmamış ve 9. madde bağlamında başvuranların haklarına etki etmekten uzaktır; dolayısıyla bu şikâyet Sözleşme ile *kişi yönünden (ratione personae)* bağdaşmamaktadır ([Keller/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

139. Mahkeme, bu konuyla ilgili olarak, kendisini Bhagwan Shree Rajneesh'in (Osho) öğretilerine adanmış dernekler olan başvuranların, Almanya Federal Hükümetinin ve hükümet mensuplarının yayımladığı bazı resmi belgelerde, başvuranları tanımlamak için kullanılan " tarikat" , "gençlik tarikatı" , "psiko-tarikat" , "sözde din" , "yıkıcı din hareketi" , "üyelerini kandıran hareket" vb. ifadelerin tekrarlı kullanımından şikâyet ettikleri bir davada Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır. Federal Almanya Anayasa Mahkemesi, Hükümetin ihtilaf konusu ifadelerin çoğunu kullanma hakkı olduğuna; buna karşın, " sözde din" ve " yıkıcı din hareketi" ifadelerinin kullanımı ile kandırma iddiasının, Anayasa'ya aykırı olduğuna karar vermiştir. Bununla birlikte Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 9. madde bağlamındaki hakların kullanımına müdahalede bulunulduğu tahmininden yola çıkarak, bu tahminin meşru amaçlar izlediğine (kamu güvenliği, başkasının hak ve özgürlüklerinin korunması) ve bu amaçlarla orantılı olduğuna hükmetmiştir. Aslında Federal makamlar, genel öneme sahip konular hakkında kamuoyunu bilgilendirme yükümlülüklerinin icrasında, vatandaşların dikkatini kaygı verici olduğu kanaatine vardıkları bir olaya, yani yeni dini hareketlerin çeşitliliği ve gençler için çekiciliği üzerine çekmek istememiştir. Yetkililerin tek amacı, insanlara gerektiği takdirde tamamen bilinçli olarak davranma ve sadece bir ihmal sebebiyle kendilerini zor durumda bulmaktan kaçınma imkânı vermektir. Sonuçta Hükümetin tutumu,

başvuranların Sözleşme'nin 9. maddesi tarafından güvence altına alınan haklarını kullanmasını hiçbir şekilde engellememiştir, üstelik Alman makamları, sonuç olarak bir bilirkişi raporunda yer alan tavsiyelere uyarak, ihtilaf konusu ifadeleri kullanmayı bırakmıştır ([Leela Förderkreis e.V. ve diğerleri/Almanya](#)).

140. Ayrıca Mahkeme, Fransız Hükümeti'nin, "yıkıcı tarikatlar" tarafından "insan hakları ve temel özgürlüklere yapılan ihlallerle mücadeleyi" amaçlayan "Ailelerin Savunması ve Bireysel Savunma Dernekleri Ulusal Birliği" (UNADFI) olarak bilinen bir topluluğun kamu yararı niteliğini kabul ederek, din özgürlüklerini ihlal etmesinden şikâyet eden ve bu derneği dini topluluklarına açıkça düşman olmakla suçlayan Yehova Şahitleri'ne mensup bir grup tarafından yapılan başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, Devletin, statülerini dikkate alarak kamu yararı niteliğini tanıdığı dernekler tarafından atılan tüm adımlardan sorumlu tutulamayacağı kanaatine varmıştır. Bu statünün verilmesi, Sözleşme ile uygunluk açısından Devletin sorumluluğunu söz konusu edebilecek tek güç olan kamu gücünün devredilmesine hiçbir şekilde neden olmamıştır. Başvuranların, UNADFI'nin somut eylemlerinin haklarını ihlal ettiği kanaatine varması durumunda, bu türden iddialar yetkili yerel mahkemeler önünde ilgili hukuk yolları kapsamında ele alınmalıydı. Mahkeme son olarak, başvuranların iddia edilen ihlal sebebiyle "mağdur" olduklarını ileri süremeyeceklerine ve şikâyetlerinin, *kişi yönünden (ratione personae)* yetki alanına girmediğine karar vermiştir ([Gluchowski ve diğerleri/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

D) MALİ DÜZENE VE VERGİYE İLİŞKİN TEDBİRLER

141. Kilise ve dini cemaatlerin finanse edilmesi ve vergilendirilmesi alanında Avrupa düzeyinde ortak bir standart yoktur, çünkü bu konular her ülkenin tarihiyle ve gelenekleriyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla bu alanda Devletler, özellikle geniş bir takdir alanına sahiptir ([Alujer Fernández ve Caballero Garcia/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

142. Dini bir organizasyon, din özgürlüğü çatısı altında özel bir vergilendirme statüsüne sahip olmak için Sözleşme'nin 9. maddesini ileri süremez ([Association Sivananda de Yoga Vedanta/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Bu sebeple, din özgürlüğü hiçbir şekilde, kiliselerin veya cemaatlerinin diğer vergi mükelleflerinden farklı bir vergi statüsüne sahip olmasını gerektirmez ([Alujer Fernández ve Caballero Garcia/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Ayrıca Sözleşme'nin 9. maddesi, ihtilaf konusu inançlara ayrılmış yerlerin tüm vergilerden muaf tutulmasına hak verdiği şeklinde yorumlanamaz. ([Iglesia Bautista " El Salvador" ve Ortega Moratilla/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Bununla birlikte dini bir örgüt hakkında alınan ekonomik, finansal düzene veya vergilendirmeye ilişkin bir tedbir, bu hakların kullanımına gerçek ve ciddi bir engel teşkil etmesi sebebiyle, bazen Sözleşme'nin 9. maddesi bağlamındaki hakların kullanımına bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Özellikle bu binaların vergi statüleri sebebiyle yapılan harcamalar da dâhil olmak üzere, dini binaların bakımı ve kullanımı ile ilgili meseleler, bazı koşullarda dini grupların üyelerinin dini inançlarını açıklama hakkı üzerinde önemli derecede etkileri olabilmektedir ([The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints/Birleşik Krallık](#), § 30, [Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye](#), § 41).

143. Örnek olarak Mahkeme aşağıdaki durumlarda da Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiği sonucuna ulaşmıştır:

- Başvuran Fransa Yehova Şahitleri Derneği'nin elden aldığı bağışların gecikme faizleri ve zamlarla birlikte dernekler için öngörülen standart vergi rejimine tabi kılınarak ve diğer bazı dini dernekler için uygulanan vergi avantajlarından bertaraf edilerek, vergilendirilmesi. Başvuran tarafından elden toplanan ve kaynaklarının % 90'ını teşkil eden bağışların tamamına ilişkin olarak alınan ihtilaf konusu tedbir, artık mensuplarının dini inançlarını yerine getirme özgürlüğünü somut olarak güvence altına alamayacak derecede derneğin hayati kaynaklarının kesilmesi sonucunu doğurmuştur. Mahkeme, söz konusu müdahalenin, somut olayda uygulanan Genel Vergi Kanunu'nun ilgili maddesinin çok belirsiz ifadeler içermesi sebebiyle, yasallık gereğini yerine getirmediği kanaatine varmıştır ([Fransa Yehova Şahitleri Derneği/Fransa](#) (esas), aynı şekilde sonuçlanmış olan çok benzer bir durum için bk. [Église Évangélique Missionnaire ve Salaûn/Fransa](#)),
- Aumizme bağlı olan ve Mandarom Manastırı bünyesindeki tapınakların inşa edilmesi amacıyla faaliyet gösteren iki dernek tarafından elden toplanan bağışların vergilendirilmesi. Bu dernekler, vergi düzenlemesinden önce, kendi kendilerini fesh etmeye ve aktiflerinin tamamını, söz konusu inancın kamusal olarak sürdürülebilmesi için aynı amaçlarla faaliyet gösteren bir derneğe devretmeye karar vermişlerdir. İlgili vergi makamı daha sonra yetkili mahkeme önünde dava açmış ve mali transferin iptal edilmesini sağlamıştır. Mahkeme, söz konusu dini ve ibadet yerlerini hedef alan ihtilaf konusu tedbirin Sözleşme'nin 9. maddesi tarafından korunan hakların icrasına müdahale teşkil ettiğini kabul etmiştir; Mahkeme, aynı sebeplerle, *Yehova Şahitleri Derneği* davasında da ihlal bulunduğu sonucuna varmıştır ([Association Cultuelle du Temple Pyramide/Fransa](#); [Association des Chevaliers du Lotus d'Or/Fransa](#)).

144. Buna karşın Mahkeme, başvuran derneğin kısmen elden yapılan bağışlar yardımıyla faaliyet göstermesine rağmen, bu bağışların vergilendirilmesinin, derneğin hayati kaynaklarını kesme veya dini faaliyetlerini engelleme sonucu doğurmamış olması halinde yukarıda belirtilen davalarla benzer bir başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir ([Sukyo Mahikari Fransa/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), § 20).

145. Mahkeme, aşağıdaki durumlarda Sözleşme'nin 9. maddesiyle birlikte 14. maddesinin (ayrımcılık yasağı) ihlal edildiğini tespit etmiştir:

- Veraset ve intikal vergisi ödemekten muaf tutulma hakkının iç hukukta sadece " dini statüsü kabul edilmiş şirketlere" verildiği, başvuran gibi " kayıtlı" olan dini örgütlere verilmediği gerekçesiyle, Yehova Şahitleri cemaatinin veraset ve intikal vergisi ödemekten muaf tutulma talebinin reddedilmesi ([Jehovas Zeugen in Österreich/Avusturya](#)),
- Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, camilerin, kiliselerin ve sinagogların elektrik giderlerini üstlenmesine rağmen, bünyesinde *cemevi* (Alevilere özgü ibadet yeri) bulunan bir Alevi Kültür Merkezi'nin elektrik giderlerini ödemeyi reddetmesi. Bu red kararı, Türk makamlarının Aleviliği sadece İslam'ın bir kolu olarak değil de ayrı bir din olarak değerlendirmeyi reddetmesi gerekçe gösterilerek, *cemevlerinin* bir "ibadet yeri" olarak tanınmamasına dayandırılmıştır. Mahkeme, bu muamele farklılığının, hiçbir objektif ve makul haklılığının bulunmadığı kanaatine varmıştır ([Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye](#)).

146. Buna karşın Mahkeme, İngiliz makamlarının bir Mormon tapınağının (kamuya kapalı ve sadece özel bir tavsiye mektubuyla kabul edilmiş Mormonların giriş hakkı bulunan bir ibadethane) bazı vergilerden tamamen muaf tutulmasına ilişkin talebi reddetmesi ve diğer taraftan Mormonların kamuya açık şapellerine veya ibadethanelerine bu muafiyet hakkını tanımış olması sebebiyle, Sözleşme'nin 14. maddesiyle birlikte 9. maddesinin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır. Mahkeme, ihtilaf konusunun Sözleşme'nin 9. maddesinin alanına girip girmediği hakkında şüpheleri

bulduğunu açıklamıştır. Bununla birlikte, bu hükmün uygulanabilir olduğu varsayılsa bile, iddia edilen muamele farklılığının, tarafsız ve makul bir gerekçesi vardır: bu gerekçe, dini törenlerin kamuya açık olarak düzenlenmesinin her anlamda toplumun yararına olduğu, zira bu durumun şüpheleri ortadan kaldırarak, çok çeşitli inançları olan bir toplumda önyargının kırılmasına yardımcı olabileceği fikrine dayandırılmıştır. Ayrıca Mormon Kilisesi'ne, özel şapelleri Mormon tapınaklarıyla aynı vergi rejimine tabi tutulan resmi Anglikan Kilisesi de dâhil olmak üzere, diğer dini topluluklardan farklı bir muamelede bulunulmamıştır. Sonuçta söz konusu tapınak, ibadet yeri olarak, vergilendirmede uygulanan % 80 indirimden halen faydalanmaktadır ([The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints/Birleşik Krallık](#)).

147. Aynı şekilde Sözleşme organları, aşağıdaki durumlara ilişkin şikâyetleri reddetmiştir:

- İspanyol vergi makâmı, Katolik Kilisesi'ne emlak vergisinden muaf tutulma hakkını tanıırken, Protestan Evanjelik Kilisesi'nin ibadet yerleriyle ilgili olarak emlak vergisinden muaf tutulmasını reddetmiştir. Komisyon, somut olayda hiçbir ayrımcılık görünümü tespit etmemiştir: aslında, Katolik Kilisesi'nin faydalandığı vergi muafiyetleri, davalı Devlet ile Vatikan arasında yapılan ve iki tarafa da karşılıklı yükümlülükler getiren anlaşmalarla öngörülmüştür. Buna karşın, Devletle bu türden bir anlaşmaya varılmasını hiçbir zaman istememiş olan başvuran cemaat, Katolik Kilisesi ile karşılaştırıldığında aynı yükümlülükler sahip değildir ([Iglesia Bautista "El Salvador" ve Ortega Moratilla/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)),
- Yoga eğitimi veren başvuran şirkete, yoga derslerinin kazanç getirdiği gerekçesiyle kurumlar vergisi ödemesinin dayatılması. Diğer taraftan, Komisyon, başvuranın diğer cemaatlerin ve özellikle Katolik Kilisesinin dini faaliyetleriyle kıyaslandığında, Devlet tarafından faaliyetlerinin kar amaçlı olmadığı kabul edilen bu topluluklara göre kendisinin bir ayrımcılığa maruz kaldığına ilişkin iddiasını reddetmiştir. Aslında başvuranın dini bir dernek olmaması sebebiyle, bu türden derneklerle aynı veya hatta kıyaslanabilir bir durumda olmadığı tespit edilmiştir ([Sivananda Yoga Vedanta Derneği/Fransa](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar)),
- Alman makamları ve mahkemelerinin kararı ile, İslami bir dernek olan başvurana verilen bağışların eski Almanya Demokratik Cumhuriyeti (ADC) rejimi altında Demokratik Sosyalizm Partisi tarafından Güven Ajansı idaresine geçirilmesi ve söz konusu bağışlara el konulması. Mahkeme, şikâyet edilen tedbirin Almanya'nın birleşmesine bağlı özel koşullar kapsamında alınmış olduğunu tespit etmiştir; daha açık olarak, birleşme öncesindeki süreçte ADC tarafından uygulanan, siyasi partilere ve onlara bağlı örgütlere ait olan kazançların geri alınmasını sağlamayı amaçlayan genel bir düzenleme söz konusudur. Mahkeme, ihtilaf konusu müdahalenin 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesine (mülkiyet hakkı) uygun olduğuna karar vermiş, ardından Sözleşme'nin 9. maddesi bakımından da aynı sonuca ulaşmıştır. Mahkeme, din özgürlüğünün kullanımına müdahale bulunup bulunmadığına ilişkin olarak şüpheler bulunduğunu belirtmiştir, zira ihtilaf konusu tedbir ne başvuran derneğin iç örgütlenmesine ne de Devlet tarafından resmi olarak tanınmasına ilişkin değildir. Her halükarda, söz konusu tedbir kanunla öngörülmüş, kamu ahlakına ve başkasının hak ve özgürlüklerine ilişkin meşru amaçlara sahiptir ve bu amaçlara göre orantısız bir tedbir değildir ([Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e.V./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

148. Bazı Avrupa Devletlerinde, Devlet tarafından alınan ve bazı dini kuruluşlara devredilen ya da doğrudan Devlet mahkemeleri önünde açılan bir davayla dini bir kuruluş tarafından ödenmesi talep edilebilecek **inanç vergisi** (kilise vergisi, inanç vergisi vb.) bulunmaktadır. Başka bazı Devletlerde, kanun, vergi mükellefinin gelir vergisinin belirli bir kısmını somut bir dini kuruluşa vermesine izin vermektedir. Böyle bir dini verginin varlığı, Devletin böyle bir vergiyi alma hakkının, Sözleşme'nin 9.

maddesinin 2. fıkrası anlamında "meşru amaçlardan" birini teşkil etmesi sebebiyle, Sözleşme'nin 9. maddesi açısından kendi içerisinde bir sorun doğurmaz ([Wasmuth/Almanya](#), § 55). Bununla birlikte, mülkiyet hakkıyla ilgili olarak 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesi, Devlete vergi alma yetkisini açıkça tanıır ([C./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Yine de kilise vergisi konusunda Devletlere tanınan geniş takdir payı, bu alanda din özgürlüğüne ilişkin bir sorunun asla doğmayacağını göstermez, Mahkeme, kilise vergisinin alındığı sisteme bağlı olarak yapılan bir müdahalenin belirleyici olduğu ve söz konusu çıkarlar arasında denge kurulsa bile Mahkeme'nin ihlal tespitinde bulunduğu durumlar yaşanabileceğini beyan etmiştir ([Wasmuth/Almanya](#), § 61).

149. Kilise tarafından, Devlet yardımı ile, üyelerinden alınan katkılar, Sözleşme'nin 9. maddesinin 1. fıkrasında sayılan faaliyetlere bir müdahale teşkil etmez ("din, öğretim, ibadetler ve dinini veya inancını açıklama"). Nitekim bu noktada dini bir kuruluşun üyelerinin durumu, üyesi olunan özel bir derneğe aidat ödeme yükümlülüğüyle kıyaslanabilir ve bu durumda 9. madde, kişilere, bir kilisenin mensubu olarak kalma veya söz konusu kilisenin kendine özgü düzenlemeleri anlamında bu aidiyetten kaynaklanan -özellikle finansal- hukuki yükümlülüklerden muaf tutulma hakkını verecek şekilde yorumlanamaz ([E. and G.R./Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

150. Açık ki Devletin bir kilise yararına din vergisi veya benzer bir katkı toplayabildiği durumunda bile, bu kilisenin dini nitelikleri olmayan bazı kamusal işlevleri yerine getirdiği ve ihtilaf konusu verginin sadece dini olmayan bu işlevleri finanse etmek için kullanıldığı istisnai durumlar dışında, bu uygulama **sadece söz konusu kilisenin mensuplarını kapsayabilir**. Ayrıca:

- Komisyon, İsveç'te çalışan ancak bu ülkede "ikamet eden" statüsü bulunmayan başvuranın, mensubu olmadığı (Lutherci, söz konusu dönemde Devlet Kilisesi statüsü bulunan) İsveç Kilisesi yararına muaf tutulmaksızın din vergisi ödemek zorunda bırakıldığı bir davada Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiği kanaatine varmıştır ([Darby/İsveç](#) kararında Komisyon kararı, §§ 57-60). Bununla birlikte dava Mahkeme'ye intikal ettiğinde, Mahkeme başvurunun Sözleşme'nin 9. maddesi açısından değil, Sözleşme'nin 14. maddesiyle birlikte 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesi açısından incelenmesine ve sonuç olarak bu hükümlerin ihlal edildiğine karar vermiştir ([Darby/İsveç](#), §§ 34-35);
- Mahkeme, İsveç Kilisesi'ne mensup olmayan bir İsveç vatandaşının, olağan inanç vergisinin % 25'ine tekabül eden bir " muhalefet vergisi" ödemesi gerekliliğine ilişkin şikâyetinin açıkça dayanaktan yoksun olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, somut olayda başvuranın zorunlu katılımının, cenaze törenlerinin düzenlenmesi, yaşlı kişilerin bakımının üstlenilmesi ve ulusal mimari mirasının yönetimi gibi toplumun tüm kesimlerinin menfaati doğrultusunda İsveç Kilisesi tarafından yapılan dini olmayan faaliyetlerin karşılanmasında kullanılmayı amaçladığını, üstelik %25 oranının keyfi olmadığını ve bu oranın, Kilise ekonomisinde bu türden faaliyetlerin maliyetine tekabül edecek şekilde hesaplandığını tespit etmiştir ([Bruno/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), [Lundberg/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

151. Yukarıda belirtilen davaların tümü, gerçek kişilere ilişkin davalardır. Buna karşın, felsefi bir dernek tarafından kurulsun ve yönetilsin de *tamamen kar amaçlı faaliyet gösteren ticari bir şirket*, tüm ticari şirketlere uygulanabilir bir kanuna dayanarak alınan kilise vergisini ödememek için Sözleşme'nin 9. maddesini ileri süremez ([X Şirketi/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), [Kustannus OY Vapaa Ajattelija AB ve diğerleri/Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

152. Bu sebeple inançlara ilişkin olarak alınan bir vergi, özünde, ulusal mevzuatın ilgili kişinin istediği takdirde **söz konusu Kilise'den ayrılmasını** mümkün görmesi durumunda, din özgürlüğü açısından bir

ihlal teşkil etmez. Bununla birlikte, ulusal makamların, kabul edilebilir bir şekilde bir şahsın dini bir topluluktan ayrılmayı tercih ettiği kanaatine varılabileceği koşulları belirlemek için geniş bir takdir yetkisi bulunmaktadır, dolayısıyla ulusal makamlar bu bağlamdaki talebin açıkça ve muğlâk olmayan şekilde ifade esdilmesini gerekli görebilirler ([Gottesmann/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

153. Sözleşme organları, aşağıdaki durumlarda Sözleşme'nin 9. maddesinin (tek başına veya ayrımcılığı yasaklayan 14. madde ile birlikte) ihlal edildiğine dair herhangi bir emare bulmamıştır:

- Roma Katolik Kilisesine mensup bir çift olan başvuruların başvurusu kapsamında Avusturya kilise katkı sistemine göre Katolik Kilisesi'ne düzenli aidat ödemeye zorunlu kılınması uygulamasına ilişkin söz konusu Kilise aidatların ödenmemesi durumunda ihtilaf konusu miktarların ödenmesini talep etmek için hukuk mahkemeleri önünde ilgililer hakkında dava açma hakkına sahiptir. Komisyon, başvuruların Kilise'den ayrılmaları durumunda ihtilaf konusu yükümlülükten kaçınılabileceğini tespit etmiştir. Devlet, mevzuatında bu imkanı açıkça öngörerek, başvurulara din özgürlüğü hakkını kullanmayı sağlamak amacıyla, yeterli güvencelere yer vermiştir, diğer taraftan, başvurular, Katolik Kilisesinin onları mecbur tuttuğu yükümlülüklerden tamamen muaf tutularak Kilisenin mensubu olarak kalmak için Sözleşme'nin 9. maddesine ilişkin herhangi bir "hak" ileri süremezlerdi. Ayrıca, Devlet'in bir yükümlülüğün yerine getirilmesini sağlamak amacıyla kendi hukuk mahkemelerini diğer herhangi bir kişi gibi Kiliselerin kullanımına sunması, 1 No.lu Protokol'ün 1. maddesi tarafından güvence altına alınan mülkiyet hakkı alanında herhangi bir sorun doğurmamaktadır ([E. and G.R./Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- İsviçre makamları tarafından başvuruların, kendilerine göre artık Katolik Kilisesine mensup olmadıkları bir dönem için bu Kiliseye mensup olmaları bağlamında geriye dönük olarak din vergisi ödemeye mecbur tutulmaları. Ulusal makamlar somut olayda, vergi beyanlarında "din" başlıklı kutucuğu bu amaçla boş bırakmanın, yetersiz olacağını ileri sürerek, ancak her birinin artık Kilise'ye mensup olmama isteklerini açık ve net bir şekilde belirtmiş oldukları andan itibaren Kilise cemaatinden çıkmış olduklarını kabul etmiştir ([Gottesmann/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- İspanyol Evanjelik Kilisesi Protestanlarından olan başvuranlardan gelir vergilerinin belirli bir kısmının, kendi Kiliselerine değil ama ya Katolik Kilisesi'ne ekonomik yardım olarak ya da sosyal menfaatler amacıyla başka hizmetlere aktarılması seçeneğinin sunulması. Mahkeme, başvuruların mensubu olduğu dini topluluğun, iç hukukta kendisine böyle bir imkân tanınmasına rağmen, İspanyol Devleti ile vergi kesintisine imkân veren bir anlaşma imzalamadığını tespit etmiştir. Katolik Kilisesinin faydalandığı özel vergi uygulaması, davalı Devlet ile Vatikan arasında yapılan, Kilise'nin tarihi, sanatsal ve belgesel mirasını toplumun hizmetine sunma yükümlülüğü gibi iki tarafın da, karşılıklı yükümlülükler üstlendiği anlaşmalara dayandırılmıştır ([Alujer Fernández ve Caballero Garcia/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- İtalyan vergi mükelleflerinin gelir vergilerinin sekiz binde birini ya Devlete, ya Roma Katolik Kilisesine ya da Devletle özel bir sözleşme yaptıktan sonra bu türden bir sübvansiyon almayı kabul eden diğer beş dini temsil eden kurumlardan birine tahsis etme imkânı. Mahkeme, başvuranın iddia ettiğinin aksine, kanunun aynı zamanda vergi mükelleflerine, böyle bir seçim yapmama seçeneğini sunduğunu, dolayısıyla itiraz edilen hükmün dini inançlarını açığa vurma yükümlülüğü getirmediğini tespit etmiştir ([Spampinato/İtalya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Yasal olarak tanınan tüm dini toplulukların mensupları için vergilerinin bir kısmını kendi cemaatlerine tahsis etme hakkını güvence altına alan ulusal mevzuat, Devletin yıllık bütçesinden belirli miktarların sadece din görevlilerine devlet memuru statüsü verilmiş olan

ulusal Kilise'ye -somut olayda İzlanda Lutherci Kilisesine- verilmesini öngörmüştür ([Ásatrúarfélagið/İzlanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

154. Yukarıda belirtilen davalarda özel bir kilise vergisinin veya bir vergi mükellefi tarafından vergi makamlarına aktarılan genel verginin belirli bir oranının gönüllü olarak tahsis edilmesinin söz konusu olduğu kaydedilmelidir. Buna karşın, Sözleşme'nin 9. maddesi, belirli bir miktarın ödenmesi ile daha sonra bu miktarın kullanılması arasında doğrudan ve izlenebilir herhangi bir bağlantı bulunmadığında, **Devletin vergi politikası ve genel bütçe politikası** bakımından vergi mükellefine herhangi bir hak tanımamaktadır. Sonuç olarak Komisyon, Askeri sektörün finansmanına tahsis edilmeyeceğinden emin olmadığı sürece vergisinin belirli bir yüzdesini ödemeyi reddeden pasifist bir Quakerin şikâyetini reddetmiştir. Komisyonun nazarında, vergi ödeme yükümlülüğü, mesela vicdani red açısından özel bir etkisi olmayan, toplumun genel düzenine dâhil bir yükümlülüktür, bu yükümlülüğün tarafsızlığı, hiçbir vergi mükellefinin, vergilerinin tahsisini etkileyememesi veya vergi tahsil edildikten sonra bu konuda karar değiştirememesi durumu ile gösterilmiştir ([C./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), [H. ve B./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar) Kararında çözüm yolu teyit edilmiştir). Komisyon, kürtaj operasyonlarının finanse edilmesinde kullanılan verginin belirli bir kısmını ödememe hakkı talep eden kürtaja karşı çıkan Fransız bir avukatın davasında varılanla aynı sonuca ulaşmıştır ([Bouessel du Bourq/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

155. Komisyon, daha sonra, Devlet, bazı dini toplulukları ve bunların faaliyetlerinin desteklenmesi için genel vergileri kullanarak elde edilen bütçeyi kullanmış olsa da, yukarıda belirtilen davalarda herhangi bir din özgürlüğü ihlali görünümü olmadığını belirtmiştir ([Darby/İsveç](#) davası, Komisyon görüşü, § 56).

156. Komisyon, **zorunlu sigortalar** ve **sosyal sigorta** alanında, 1960'lı yıllarda, Sözleşme'nin 9. maddesini ileri süren ve kanun tarafından zorunlu kılınan farklı türde sigortaları ödememe ve Devlet tarafından oluşturulan bazı kurum ve kuruluşlara üye olmama hakkı talep eden sonradan Protestan olan Hollanda vatandaşları tarafından yapılan birçok başvuruyu incelemiştir. Bu talepler için ileri sürdükleri gerekçeler şunlardır: bir taraftan, insanlara zorluğu da refahı da veren Tanrıdır ve dolayısıyla olası talihsizliklerin etkilerini önceden önlemek ya da sınırlamak için girişimde bulunmak yasaklanmıştır. Diğer taraftan, İncil'de Tanrı, bütün Hristiyanlara yaşlı ve sakat kişilere rızık vermelerini emreder; Bu durumda, makamlar ve Devlet bu meseleyi ele alarak ve yaşlılık aylığı rejimi oluşturarak, Tanrı'nın açık emrini çiğnemiştir ve başvuranlar bu günahla ilgilerinin olmasını reddetmişlerdir. Komisyon, bu dava kategorisinde aşağıdaki şikâyetleri reddetmiştir:

- Hayvan yetiştirebilmek için kanun tarafından öngörülen bir ön koşul olan sağlık sigortasına katılmayı reddetmesi nedeniyle maruz kaldığı yaptırımlardan şikâyet eden bir süt satıcısının şikâyeti, Sözleşme'nin 9. maddesi tarafından korunan hakların kullanımına müdahalede bulunulduğu varsayılsa bile, söz konusu müdahale "kamu sağlığının" korunması için "demokratik bir toplumda gereklidir", bu amaç makul olarak hayvancılıkta hastalıkların önlenmesi amacını da kapsayabilir ([X./Hollanda](#)⁵),
- Sigorta kesintilerinin hiçbirine karşı çıkmayan ancak yine de yaşlılık aylığı rejimine ilişkin kesintiden muaf tutulmak isteyen bir reform kilisesinin ve iki temsilcisinin şikâyetinde Komisyon, Hollanda kanunlarının vicdani retçileri, rejime doğrudan katkıda bulunmaktan muaf tuttuğuna dikkat çekerek, bu katkılar yerine vergi adı altında eşdeğer ödemeler öngördüğünü tespit etmiştir. Ulusal kanun koyucu, Reform Kilisesinin özel çıkarlarını yeterli

⁵ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

derecede dikkate almıştır ve bu durumda 9. maddenin ihlal edildiğine dair herhangi bir görünümün bulunmadığı tespit edilmiştir (*X Reform Kilisesi ve diğerleri/Hollanda*⁶),

- Hollanda kanunlarının, yalnızca dini gerekçelerle tüm sigorta kesintilerine resmi olarak karşı çıkan kişilerin, yaşlılık aylığı rejimine katkıda bulunma yükümlülüğünden muaf tutulmasına izin vermesinin ayrımcılık olduğunu iddia eden bir kişinin şikâyeti; başvuranın durumunun söz konusu kişilerle aynı olmadığı tespit edilmiştir (*X./Hollanda* (kabul edilebilirlik hakkında karar)),
- Tüm sigorta kesintilerine karşı olan, para cezası ödemeye mahkûm edilmiş ve medeni sorumluluk zorunlu sigortası yaptırmadığı gerekçesiyle mesleki aracına el konulmuş bir tüccarın şikâyeti. Somut olayda başvuran, kanun tarafından öngörülen muafiyetten yararlanabileceğini kabul etmiştir, bununla birlikte, vergi adı altında eşdeğer ödemeler yapmak durumunda olması sebebiyle, öngörülen bu imkânın ahlaki olarak kabul edilemez olduğu kanaatindedir. Komisyon, ileri sürülen müdahalenin, "başkasının haklarının", yani olası kazalardan mağdur olması muhtemel üçüncü kişilerin haklarının korunması için "demokratik bir toplumda gerekli olduğu" kanısına varmıştır (*X./Hollanda* (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

157. Ayrıca, Komisyon, biraz daha yakın bir dönemde, Antropozofi öğretilerine göre mesleğini icra eden ve kanunun gerektirdiği şekilde yaşlılık sigortası mesleki rejimine katılmama hakkını talep eden Hollandalı bir doktor tarafından yapılan benzer bir başvuruyu da reddetmiştir. Komisyon, bir emeklilik rejimine katılma yükümlülüğünün tarafsız olarak tüm pratisyen hekimlere uygulandığını tespit etmiştir ve bu uygulamanın ilgilinin dini veya inançlarıyla yakından ilişkili olduğunun söylenemeyeceğini belirtmiştir (*V./Hollanda* (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

158. Mahkeme, Hıristiyan olan ve "insanın sanat ve güzellikle tam gelişimi üzerinde çalışma amacı güden" bir derneğin animatörlerinin, dernek tarafından tüm masrafların üstlenilmesiyle gerçekleştirilen etkinliklerin yasal anlamda "gönüllü" değil "ücretli" olduğu gerekçesiyle, sağlık sigortası fonu için sosyal sigortalar genel rejimine katılmaya mecbur tutulduğu bir davada, Sözleşme'nin 9. maddesiyle birlikte 14. maddesinin (ayrımcılık yasağı) ihlal edildiği görünümünün bulunmadığı sonucuna varmıştır. Başvuran, dini etkinlikleri genel sosyal sigortalar rejimine tabi olmayan din görevlileriyle ve kendisinin de mensubu olduğu aynı federasyondan diğer bazı gönüllülerle kıyaslandığında, maruz kaldığı ayrımcı muamele sebebiyle, kendisinin mağdur olduğu görüşündedir. Mahkeme, Fransız Hukukunda din görevlilerinin genel sosyal sigortalar rejimine tabi olduklarını, aynı zamanda özel bir rejimden yararlanma haklarının da bulunduğunu, bununla birlikte din görevlilerinin dini eğitimlerinin dışında etkinliklerde yer alırken genel sosyal sigortalar sistemine tabi tutulduklarını tespit etmiştir (*Cluny Kültür Ofisi/Fransa* (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

E) DİNİ SİYASİ PARTİLER HAKKINDA ALINAN TEDBİRLER

159. Sözleşme'nin 9. maddesi, siyasi partilerin maddi olarak desteklenmesini yasaklamaz, aynı zamanda siyasi partilere seçimlere katılma hakkını da vermez (*X., Y. ve Z./Almanya* (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

160. Mahkeme, **siyasi bir partinin bir dine dayalı inançlardan esinlenerek** kurulmasının, Sözleşme'nin 9. maddesiyle korunan "dinin tezahürü" anlamına geldiğini asla belirtmemiştir. Buna karşın, Mahkeme'nin bu türden siyasi partilerle ilgili olan ve Devlet tarafından söz konusu siyasi

⁶ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

partilere karşı alınan tedbirleri sorgulayan davaları incelemesi gerekmiştir. Bu noktada Mahkeme, siyasi bir partinin iki koşulda devletin mevzuatında veya hukuki ve anayasal yapılarında bir değişikliği teşvik edebileceğine hükmetmiştir: 1) bu amaçla kullanılan yöntemlerin yasal ve demokratik olması gerekmektedir, 2) önerilen değişikliğin kendisinin, temel demokratik ilkelere uygun olması gerekmektedir. Demokrasiye saygı göstermeyen ya da demokrasinin ortadan kaldırılmasını, bir demokraside tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesine yönelik bir politikayı ve şiddet uygulamayı teşvik eden ya da bu amaçlarını öne çıkaran bir siyasi partinin, bu gerekçelerle verilen cezalara karşı Sözleşmenin korumasını talep edemeyeceği açıkça görülmektedir. Bir din tarafından dayatılan ahlaki değerlerden ilham alan siyasi bir parti, yukarıda belirtilen koşulları yerine getirmesi durumunda, her şeyden önce Sözleşme'de yer verildiği şekilde demokrasinin temel ilkelerini ihlal eden bir oluşum olarak değerlendirilemez ([Refah Partisi ve diğerleri/Türkiye](#) [BD], [Staatkundig Gereformeerde Partij/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), § 71). Buna karşın, Sözleşmeci her Devlet, dini inançlara ilişkin özel hukuk kurallarının kamu düzenini ve Sözleşme anlamında demokratik değerleri ihlal etmesini meşru olarak engelleyebilir ([Refah Partisi ve diğerleri/Türkiye](#) [BD], § 128).

161. Bu konuya ilişkin olarak Mahkeme, aşağıdaki sonuçlara ulaşmıştır:

- Türk bir siyasi partinin kapatılması ve söz konusu siyasi partinin yöneticilerinin başka bir siyasi parti bünyesinde kıyaslanabilir görevler icra etmesinin yasaklanması durumunda Sözleşme'nin 11. maddesinin (dernek kurma özgürlüğü) ihlal edilmediğine karar vermiştir. Mahkeme, diğerleri arasında, bu partinin şeriata dayalı bir siyasi rejim ve çok eşlilik, boşanma ve mirasta erkek cinsiyetini üstün kılma gibi kişilerin cinsiyetine dayalı ayrımcılığa izin veren özel hukuka tabi çoklu bir hukuk sistemi kurmaya çalıştığını tespit etmiştir (bu durum, Sözleşme tarafından korunan temel değerlerden biri olan cinsiyetlerin eşitliği ilkesine aykırıdır) ([Refah Partisi ve diğerleri/Türkiye](#) [BD], § 128),
- Alman yetkili makamları tarafından Almanya sınırları içerisinde faaliyetlerinin yasaklanmasından şikâyet eden "küresel İslami bir siyasi parti" tarafından yapılan başvurunun Sözleşme'ye konu yönünden (ratione materiae) uygun olmadığı gerekçesiyle kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Mahkeme, İsrail Devletinin şiddetle yıkılmasını ve bu ülkede yaşayanların sürülmesini ve öldürülmesini savunan bu partinin, Sözleşme'nin 9., 10. ve 11. maddelerini, dolayısıyla 17. maddesini ileri süremeyeceği kanaatine varmıştır ([Hizb Ut-Tahrir ve diğerleri/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)),
- Hollanda Yüksek Mahkemesi'nin, Hollanda Devletinin, Protestan Reformundan ilham alan Hollandalı bir siyasi partinin yönetici konumlarına ve seçimlerde aday listelerine kadınları kabul etmemesine dair uygulamasını engellemek amacıyla tedbir (belirli değil) alması gerektiğine ilişkin kararından şikâyet eden parti tarafından yapılan başvurunun, açıkça dayanaktan yoksun olduğu gerekçesiyle, kabul edilemez olduğuna karar vermiştir; bu uygulamaya İncil'in belirli bölümlerine dayanan samimi bir inanış gerekçe gösterilmiştir. Mahkeme, başvuruyu, birbirinden ayırmaksızın Sözleşme'nin 9, 10 ve 11. maddeleri açısından incelemiştir. Mahkeme, başvuran partinin " mağdur" olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceği hususunu bir kenara bırakarak, hakkında belirli bir tedbir alınmasından önce, bu partinin kadının siyasetteki rolü hakkında tutumunun Sözleşme'nin temel değerleriyle açıkça çeliştiğine karar vermiştir. Mahkeme, şu ana kadar hiçbir kadının başvuran parti adına aday olmayı istememesiyle ilgili olarak, bu hususun somut olayda belirleyici olmadığı kanaatine varmıştır ([Staatkundig Gereformeerde Partij/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

2. Negatif Yükümlülükler: Dini Organizasyonların Özerkliğine Saygı Gösterme

A) DİNİ ORGANİZASYONLARIN ÖZERKLİĞİ İLKESİ

162. Dini topluluklar, örgütlü yapılar şeklinde geleneksel ve evrensel olarak var olurlar. Dini topluluğun örgütlenmesi söz konusu olduğunda, 9. madde, cemiyet yaşamını Devletin her türlü haksız müdahalesine karşı koruyan Sözleşme'nin 11. maddesi ışığında yorumlanmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, inananların din özgürlüğü hakkı, bir cemaatin, Devletin keyfi müdahalesi olmadan, barışçıl bir şekilde faaliyet gösterebileceği beklentisini kapsamaktadır. **Dini toplulukların özerk varlığı**, demokratik bir toplumda çoğulculuk için vazgeçilmezdir ve Sözleşme'nin 9. maddesiyle sunulan korumanın tam kalbinde yer almaktadır. Dini toplulukların özerk varlığı, sadece bu toplulukların oldukları şekilde örgütlenmesi için değil, aynı zamanda aktif üyelerinin tamamı tarafından din özgürlüğü hakkının etkin bir şekil kullanılması için doğrudan bir menfaat teşkil etmektedir. Şayet topluluk hayatının örgütlenmesi, Sözleşme'nin 9. maddesinin koruması altında değilse, kişinin din özgürlüğünün tüm diğer yönleri savunmasız hale gelecektir ([Hassan ve Tchaouch/Bulgaristan](#) [BD], §§ 62 ve 91; [Fernández Martínez/İspanya](#) [BD], § 127). Dini bir kuruluşun **iç yapısı** ve bu kuruluşa üye olmak için öne sürülen şartlar, bu kuruluşların inançlarını gösterdiği ve dini geleneklerini sürdürdüğü yöntemler teşkil etmektedir ([Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna](#), § 150).

163. Yukarıda belirtilen özerklik ilkesi, devletin dini bir topluluğu, bünyesine yeni üyeler kabul etmeye veya mevcut üyeleri bertaraf etmeye zorlamasını yasaklamaktadır. Dini kuruluşlar, bünyelerine yeni üyeler kabul edilmesine ve var olan üyelerin bünyesinden çıkarılmasına ilişkin şartları ve yöntemleri belirlemede tamamen özgürdür ([Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna](#), §§ 146 ve 150).

164. Dini topluluklar, faaliyetlerinde çoğunlukla müritleri tarafından kutsal bir köken olarak görülen kurallara uyarlar. Din görevlileri (piskopos, papaz, Protestan papazı, haham, imam, müftü vb.) tarafından düzenlendiklerinde dini törenlerin müritler için bir anlamı ve kutsal bir değeri vardır. Bu görevlilerin kişiliği, topluluğun her aktif üyesi için mutlaka önem taşımaktadır ve dolayısıyla bu topluluğun hayatına katılımları da Sözleşme'nin 9. maddesiyle korunan din özgürlüğünün, özel bir tezahürüdür ([Hassan ve Tchaouch/Bulgaristan](#) [BD], § 62; [Mirolovovs ve diğerleri/Letonya](#), § 80).

165. Ayrıca Mahkeme, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde" bulunan Ortodoks mezhebine mensup Rumların dini hayatına ilişkin olarak alınan tedbirler sebebiyle, 9. maddenin ihlal edildiğini tespit etmiştir. Tüm bölgede tek bir rahip kalmasına rağmen, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti yetkilileri, bölgeye rahiplerin atanmasını tasdik etmemiştir ([Kıbrıs/Türkiye](#) [BD] (esas), §§ 243-246).

166. Bir kişinin yalnızca kendisini gönüllü olarak takip eden bir topluluğun - Devlet tarafından tanınmasa bile - dini lideri olarak davrandığı gerekçesiyle cezalandırılması, demokratik bir toplumda dini çoğulculuk gerekleri ile pek uyumlu olarak kabul edilemez ([Serif/Yunanistan](#), § 51). Mahkeme ayrıca, Yunan Müslüman ve ilahiyatçı olan bir başvuranın "tanınan bir dinin din görevlisi olarak görevleri gasp ettiği" ve " hakkı olmadığı halde kamuda bu türden bir din adamlığı görevini üstlendiği" için cezaya mahkûm edilmesi sebebiyle, 9. maddenin **ihlal edildiği** sonucuna varmıştır. Bu durumda, ilgili, müftülük görevine başka bir kişiyi atayan Devlet'in haberi olmaksızın, Müslüman müritler tarafından Rodop müftüsü seçilmiştir. Başvuran, müftü olarak, bir dizi dini törene etkin olarak katılmış ancak "tanınan dinlerin" müftüleri ve din görevlileri hakkında düzenlenmiş olan devlet mevzuatınca öngörülen hukuki ve idari görevleri asla icra etmemiştir ([Serif/Yunanistan](#)). Xanthi müftüsü olarak seçilmiş bir kişi hakkındaki benzer bir davada da, Mahkeme, iki müftünün birlikte

bulunmasının yerel sakinler arasında gerginliğe neden olabileceğine ilişkin teorik ihtimalin, itiraz edilen müdahalenin meşrulaştırılması için yetersiz olduğunu, zira muhalefet grupları arasında karşılıklı hoşgörü sağlamanın Devlet yetkilileri tarafından üstlenilmesi gerektiğini belirterek yine aynı sonuca varmıştır ([Aqqa/Yunanistan](#) (no. 2), ayrıca bk. [Aqqa/Yunanistan](#) (no. 3), [Aqqa/Yunanistan](#) (no. 4)).

167. Mahkeme, özellikle iç yapısı rütbelerinin ve üniformalarının kullanımı ordudakine benzer olan Kurtuluş Ordusuyla ilgili olarak, söz konusu durumun bu cemaatin dini inançlarının meşru tezahürü olarak değerlendirilmesi gerektiğine hükmetmiştir. Bu sebeple, Kurtuluş Ordusunun Devletin bütünlüğüne ve güvenliğine ihlal teşkil ettiği resmi olarak ileri sürülemez ([Kurtuluş Ordusu Moskova Kolu/Rusya](#), § 92).

B) MEZHEPLER İÇİ VEYA MEZHEPLER ARASI ÇATIŞMALARDA DEVLETİN MÜDAHALESİ

168. Çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirlilik "demokratik bir toplumun" özellikleridir. Bireysel menfaatler bazen belirli bir grubun menfaatlerine bağlı olmasına rağmen, demokrasi, yalnızca çoğunluğun görüşlerinin her zaman geçerli olması anlamına gelmez, azınlıklara adil ve düzgün bir muamelede bulunulmasını ve hâkim durumun kötüye kullanımını önleyen bir denge sağlanmasını gerektirir ([Leyla Şahin/Türkiye](#) [BD], § 108). Yine aynı şekilde çoğulculuk ve demokrasi, demokratik bir toplumun ideallerini ve değerlerini korumak ve teşvik etmek amacıyla bireylerin veya grupların üzerinde çeşitli imtiyazları zorunlu olarak gerektiren diyaloga ve uzlaşmacı bir yaklaşıma dayandırılmalıdır ([S.A.S./Fransa](#) [BD], § 128). Aynı nüfusun bünyesinde, birçok dinin veya aynı dinin birçok kolunun var olduğu demokratik bir toplumda, çeşitli grupların çıkarlarının uzlaştırılması ve herkesin inancına saygı duyulmasını sağlamak için bu özgürlüğe kısıtlamalar getirilmesi gerekli olabilir. Bununla birlikte, Devlet düzenleyici gücünü bu alanda ve çeşitli dinler, mezhepler ve inançlarla olan ilişkilerinde kullanırken, yansız ve tarafsız kalma yükümlülüğündedir; burada üzerinde durulması gereken şey, çoğulculuğun korunması ve demokrasinin düzgün işlemesidir ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), §§ 115-116).

169. Bu açıdan, Mahkeme, çeşitli dinlerin, mezheplerin ve inançların yansız ve tarafsız organizatörü olarak devletin rolünü sık sık vurgulamış ve bu rolün, demokratik bir toplumda kamu düzenini, dini barışı ve hoşgörüyü korumak olduğunu belirtmiştir ([Bayatyan/Ermenistan](#) [BD], § 120, [S.A.S./Fransa](#) [BD], § 127). Bu, inananlar ile inanmayan kişiler arasındaki ve çeşitli dinlerin, mezheplerin ve inançların mensupları arasındaki ilişkiler için geçerlidir ([Lautsi ve diğerleri/İtalya](#) [BD], § 60).

170. Bu tarafsızlık görevinin, belirli bir ülkenin nüfusunun tarihsel ve kültürel olarak ilişkili olduğu bir inanç ya da bir Kilisenin rolünü azaltabileceği düşünülemez ([Gldani Yehova Şahitleri Cemaati Üyeleri ve diğerleri/Gürcistan](#), § 132). Gerçekten de, ilke olarak, bir geleneğin sürdürülüp sürdürülmeyeceğine ilişkin karar davalı Devletin takdir yetkisindedir. Diğer taraftan Mahkeme'nin, Avrupa'nın, özellikle de kültürel ve tarihsel gelişim alanında, kendisini oluşturan devletler arasında büyük bir çeşitliliğin bulunduğunu dikkate alması gerekmektedir. Bununla birlikte, bir geleneğe atıf yapılması, Sözleşmeciler bir Devletin, Sözleşme ve Protokollerinde yer alan hak ve özgürlüklere saygı gösterme yükümlülüğünü ortadan kaldıramaz ([Lautsi ve diğerleri/İtalya](#) [BD], § 68).

171. Devletin yansızlık ve tarafsızlık yükümlülüğü, dini inançların veya bu tür inançları ifade etmek için kullanılan araçların meşru olup olmadığına ilişkin olarak Devlet'in herhangi bir takdir yetkisine tabi değildir ([Manoussakis ve diğerleri/Yunanistan](#), § 47 ve [Bayatyan/Ermenistan](#) [BD], § 120). Benzer şekilde, din özgürlüğü hakkı ya da bu hakkın yönlerinden birinin kullanımı, iç hukuk uyarınca, ön bir

izin sistemine tabi olduğunda, –bilhassa başka bir inanca, hiyerarşiye ya da mezhebe ait- kabul edilmiş bir kilise makamının izin verme prosedürüne müdahalesi, Sözleşme'nin 9. maddesinin 2. fıkrasının gerekleri ile uyumsuz ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), § 117, [Verqos/Yunanistan](#), § 34).

172. Yansızlık yükümlülüğü, Devletin, bir kişinin veya bir grubun **dini aidiyetini** incelemesini yasaklar, bu görev, yalnızca söz konusu dini topluluğun üst düzey ruhani makamlarına aittir ([Mirojubovs ve diğerleri/Letonya](#), §§ 89-90). Başka bir deyişle, Devlet, kendi isteklerine karşı bireylerin veya grupların dini aidiyetlerini keyfi olarak "empose edemez" veya "yeniden sınıflandıramaz". Örnek olarak Mahkeme, aşağıdaki durumlarda 9. maddenin ihlal edildiğini tespit etmiştir:

- İslam dini alanında sorumlu Devlet makamının, Alevi inancının sadece İslam'ın bir kolu olduğu kanaatine varması sebebiyle, başvuranın kimlik kartında yer alan "İslam" ibaresinin "Alevi" sözcüğüyle değiştirilememesi ([Sinan Işık/Türkiye](#), §§ 45-46),
- Eski Ortodoks (Eski Rus Ortodoksları) yerel cemaatini bölen bir anlaşmazlık kapsamında, Letonya Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından alınan bir karar; eski Ortodoks inancına mensup olmayan uzmanlar tarafından sunulan iki görüşe dayanılarak verilen bu karardan, başvuranların, Rus Ortodoks Kilisesinden bir rahibe durumu bildirerek, *bu sebeple (ipso facto)* mezhep değiştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu kararın uygulanması, başvuranların ibadet yerinden atılmalarına yol açmıştır ([Mirojubovs ve diğerleri/Letonya](#), §§ 33-36 ve 88-89).

173. Parçalanmış bir dini topluluğun bir liderinden yana olan veya topluluğu kendi isteklerine karşı **tek bir liderlik altında bir araya getirmeye** zorlayan Devlet tedbirleri, aynı şekilde, din özgürlüğüne müdahale teşkil edebilir. Demokratik toplumlarda Devlet, çoğulculuğu güvence altına alacak tek güçtür, bu çoğulculuk dini çoğulculuğu da kapsar, dinin diğerlerinin zararına olacak bir şekilde yorumlanmasını destekleyebilecek veya bölünmüş bir cemaati ya da bir kısmını, kendi iradesine karşı tek bir yönetim altında birleştirmeyi amaçlayan tedbirler almak, devlet makamlarının görevi değildir ([Hassan ve Tchaouch/Bulgaristan](#) [BD], § 78; [Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), § 117). Aslında bir müritler ve/veya din görevlileri grubu, kişilerin önceden mensubu olduğu dini topluluktan ayrıldığında veyahut inancını değiştirmeye karar verdiğinde, bu türden bir eylem, Sözleşme'nin 9. maddesinin 1. fıkrası tarafından açıkça korunan "din veya mezhep değiştirme özgürlüğü" hakkının toplu kullanımını teşkil eder ([Mirojubovs ve diğerleri/Letonya](#), § 93). Devlet makamlarının görevi, çoğulculuğu ortadan kaldırarak gerilimlerin sebebini yok etmek değil, -aynı grupta olsalar bile- birbirine karşı görüşte olan grupların birbirlerine hoşgörü göstermelerini sağlamaktır ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), § 123).

174. Devletin dini çoğulculuğun nihai garantörlüğü rolü bazen karşı taraflar arasında arabuluculuk yapmasını gerektirebilir; bu **arabuluculuk**, Devlet yetkililerinin bu hassas alanda ihtiyatlı davranmalarını ve arabuluculuğun tarafsız bir şekilde yürütülmesini gerektirir, dolayısıyla ilke olarak 9. maddeye uygundur ([Müslüman Cemaati Yüksek Ruhani Konseyi/Bulgaristan](#), § 80). Her koşulda, bu alanda devlet makamları tarafından alınan her karar, ilgili olaylar hakkında yapılan bir değerlendirmeye dayandırılmalıdır ([Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna](#), § 138).

175. Mahkeme, aşağıdaki durumlarda da Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiğini tespit etmiştir:

- Moldova makamlarının, Bükreş Patrikhanesinin özerk bir Ortodoks Kilisesi (Romanya Ortodoks Kilisesi) olan Bessarabie Metropolitan Kilisesi'ni hukuki olarak tanımayı reddetmesi, bu türden bir hak tanımının, Hükümet tarafından daha önce tanınmış olan

Moskova Patrikhanesine (Rus Ortodoks Kilisesi) ait olan Moldova Metropolitan Kilisesinin menfaatlerine ihlal teşkil ettiğini kararına gerekçe göstermiştir. Moldova Hükümeti, özellikle başvuran kilisenin Rus Kilisesine göre sadece "dinin aslından ayrılan bir grup" olduğu gerekçesiyle tanımayı reddederek ve başvuran kilisenin müritlerinin ibadetlerini Devlet tarafından tanınan diğer Ortodoks Kilisesinin bünyesinde icra edebileceklerini beyan ederek, yansızlık ve tarafsızlık yükümlülüğünü yerine getirmemiştir ([Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#));

- Ukrayna makamlarının Ortodoks bir cemaatin genel kurulunda üyeleri tarafından, Rus Ortodoks Kilisesi (Moskova Patrikhanesi) yetkisinden çıkarak Ukrayna Ortodoks Kilisesine (Kiev Patrikhanesi) katılması olarak kabul edilen statü değişikliklerini tanımayı ve kaydetmeyi keyfi olarak reddetmesi. Somut olayda tespit edilen keyfiliğin başlıca unsurlarından biri, Ukrayna makamlarının ve mahkemelerinin, cemaatin tüzüğünde tanımlanan iç örgütlenmeyi tamamen göz ardı ettikleri gerçeğidir; tüzüğe göre cemaatin mensubu olmayan kişiler "cemaat mensubu" olarak görülerek, bu kişilerin genel kurula katılmamış olması sebebiyle, söz konusu genel kurulun gayri meşru olduğuna karar verilmiştir. Ulusal mahkemelerin idari makamların keyfiliğini telafi edememiş olması sebebiyle, Mahkeme, Sözleşme'nin 6. maddesinin 1. fıkrası ve 11. maddesi ile birlikte 9. maddesinin ihlal edildiğine karar vermiştir ([Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna](#)).

176. [Mirolobovs ve diğerleri](#) davasında, söz konusu dini topluluğu parçalayan bir anlaşmazlığa Devlet müdahalesi söz konusu edilmiştir. Bununla birlikte, Devlet kendisini, ortaya çıkmasına doğrudan katkısının bulunduğu mezhepler arası bir anlaşmazlığın içinde bulabilir. Bu bağlamda, Mahkeme'nin Bulgaristan'a karşı açılmış üç benzer davada vermiş olduğu kararların belirtilmesi gerekmektedir. Tüm bu davalarda, 1989'da komünist totaliter rejimden demokrasiye hızlı bir geçiş yapmış olan bu ülkenin, kendisine has tarihsel ve siyasi durumu görülmelidir. Bu tarihten sonra Bulgar Devleti, ülkedeki en büyük iki dini cemaat olan Ortodoks Kilisesi'nin ve Müslümanların iç işleyişine müdahale etme politikası izledi. Hükümet, her şeyden önce, eski komünist rejimle olan sözde işbirliği nedeniyle, her iki dini örgüt liderinin de yerini almaya çalıştı, söz konusu politika hemen her dini toplulukta da bölünmeye neden oldu. Ardından, ard arda gelen genel seçimlerden sonra, her yeni hükümet, muhalefet grup liderlerini bertaraf ederek, iki topluluğun da iktidar partisine siyasal olarak sadık sayılan dindar üst düzey liderlerini tek bir yönetim altında bir araya getirmeye yönelik tedbirler aldı. Diğer taraftan, Bulgar makamlarının idari uygulamaları çerçevesinde, dini mezhepler kanunu, sıklıkla, tek ve aynı mezhebe ait olan paralel iki örgütün işleyişini yasaklar ve her mezhebin Devlet tarafından tanınan tek bir yönetim altında var olmasını gerektirir şekilde yorumlanmıştır (durumun genel bir özeti için bk. [Bulgar Ortodoks Kilisesi Saint-Synode \(métropolitte Innocent\) ve diğerleri/Bulgaristan](#), §§ 68 ve 127).

177. Mahkeme, bu bağlamda, üç dava kapsamında Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiğini tespit etmiştir, bu davalar şunlardır:

- Bulgar Hükümeti, hiçbir gerekçe göstermeden ve açıklamada bulunmadan Müslüman cemaati liderlerinin seçiminde, başvuranlarla karşıt görüşteki partinin liderlerini tüm cemaatin tek meşru temsilcisi olarak tanıyarak müdahale etti. Şüphesiz Bulgaristan Yüksek Mahkemesi, Bakanlar Kurulunun ilk başvuran tarafından sunulan kayıt talebini incelemek zorunda olduğuna hükmetmiştir, ancak Hükümet bu karara uymayı reddetmiştir. Mahkeme, ihtilaf konusu müdahalenin "kanunla öngörülmediği", keyfi olduğu ve yürütme sorumlusunun sınırsız takdir yetkisine izin veren yasal hükümlere dayandığı sonucuna varmıştır ([Hassan ve Tchaouch/Bulgaristan](#) [BD]),

- Ulusal makamların yukarıda belirtilen mezhep ayrılıklarına son vermek amacıyla Bulgar Müslümanların birleşmesi için bir konferans düzenlemesi ve bu konferansın hazırlanmasına ve işleyişine özellikle katılımcıların seçimi konusunda oldukça aktif olarak karışması. Bu davada başvuran, Bay Hasan ve Bay Chaush'un tarafına karşı olan tarafı temsil eden ve söz konusu konferansın meşruiyetini tanımayı reddeden Müslüman Cemaati Yüksek Ruhani Konseyiydi. Somut olayda Bulgar makamları, birleştirme girişimlerinin başarısızlığını dikkate almak ve gerektiği takdirde, diyalog içerisinde iki taraf arasından aracı görevini sürdürmek yerine, tek bir yönetim altında birleştirilmek amacıyla parçalanmış Müslüman cemaati üzerinde baskı kurmuştur. Mahkeme, ihtilaf konusu müdahalenin "kanunla öngörüldüğü" ve meşru bir amacı bulunduğu, ancak belirtilen amaçla orantısız olduğu sonucuna varmıştır ([Müslüman Cemaati Yüksek Ruhani Konseyi/Bulgaristan](#)).
- Bulgar Ortodoks Kilisesini parçalayan ve 1992'de Patrik Maxim'in seçilmesini geçersiz ilan ederek ve yerine geçici bir yönetim atayarak ("alternatif Sinod" adıyla tanınan), Hükümetin ortaya çıkmasına doğrudan katkıda bulunduğu bir anlaşmazlığa Devletin müdahalesi. Mahkeme, davanın kendine özgü koşullarını dikkate aldığı, Hükümetin "alternatif sinod" üyelerinin ve müritlerinin, Patrik Maxim tarafından yönetilen Kilise yanında kendi kiliselerini kurabilecekleri ve resmi olarak kayıt ettirebileceklerine dair argümanını reddetmiştir. Anlaşmazlık aslında dini bir örgütü tanımayı reddetmekle değil, Devletin, her biri, diğerini, ilk bakışta tartışmalı ve mantıksız olmayan argümanlara dayanarak kanonik olmadığı yönünde değerlendirmede bulunduğu iki hiyerarşi arasında parçalanmış bir topluluğun iç işlerine müdahalesi ile ilgilidir. Bulgar Devleti, anlaşmazlıkta taraflardan birine, tüm Ortodoks cemaatinin işleri hakkında münhasır temsil ve kontrol yetkisi edinmesine yardımcı olmak suretiyle, muhalefet grubunu bertaraf ederek ve kolluk kuvvetlerini, başvuranın müritlerinin ibadet ettikleri binalardan çıkarılması için göndererek, kendisine düşen tarafsızlık yükümlülüğünü yerine getirmemiştir ([Saint-Synode Bulgar Ortodoks Kilisesi \(métropolit Innocent\) ve diğerleri/Bulgaristan](#), ayrıca bk. [Sotirov ve diğerleri/Bulgaristan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

178. Buna karşın Mahkeme, eski Ortodoks papazının ve cemaatlerin bir kısmının Yunan Katolik Kilisesi'ne katılarak mezhep değiştirmeleri durumunda, Yunan Katolik Kilisesi'nin Ortodoks cemaatiyle paylaştığı ortak mezarlığa erişimimizi veren kesinleşmiş yargı kararının icra edilmediğinin iddia edildiği başvuruda, Sözleşme'nin 9. maddesinin (tek başına veya Sözleşme'nin 14. maddesi ile birlikte) ihlal edildiğine dair bir görünüm bulunmadığı sonucuna varmıştır. Mahkeme, makamların anlaşmazlığı yatıştırmak için uygun ve makul tedbirler almış olduğunu (yeni bir Yunan-Katolik Kilisesinin inşa edilmesi ve yeni bir mezarlık oluşturulması için fon tahsis edilmesi de dahil olmak üzere), ihtilaf konusu karara ilişkin olarak da, başvuran cemaatin, kararın doğru şekilde icra edilmesini sağlamak için yeterince özen göstermediğini tespit etmiştir ([Paroisse Gréco-Catholique de Pesceana/Romanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), § 43).

179. Devletin mezhepler arası veya mezhepler içi bir uyuşmazlığa yönelik müdahalesi, ulusal makamlar açısından, ortaya çıkmasında kendilerinin katkıda bulunmadıkları halihazırda var olan dini bir anlaşmazlığın **dinsel olmayan kaçınılmaz sonuçlar doğurduğu** gerçeğinden ayırt edilmelidir ([Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), ayrıca bk. [Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien/Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Örneğin, Mahkeme, 150 yıldan fazla bir süredir kullanıma sunulmuş bir kilisenin Rum bir Ortodoks cemaatinden, Devlete geri dönüşüyle ilgili bir şikayetin **kabul edilemez** olduğunu belirtmiştir. Somut olayda 1828'de Bavyera Kralı I. Ludwig, bu binayı "Devlet mülkiyetine tabi olmak üzere, Yunan dini cemaatinin ibadeti" için kullanılabilir hale getirmişti. Bununla birlikte, 1970'lerde, topluluk daha önce ait olduğu ve "Gerçek Ortodoks Hıristiyanlar

Kilisesinin" yetkisine devredilen Konstantinopolis Patrikhanesi'ndeki Metropolis'le ilişkilerini kesmişti. Bavyera Eyaleti tarafından açılan bir takım davaların ardından Alman mahkemeleri, 1828'den kalma binanın kredisinin iptal edildiği ve kilise binasının Metropolis'e devredilmesi için Devlet'e geri dönmesi gerektiğine karar verdi. Mahkemeler, başvuran topluluğun söz konusu binanın kullanılmasının, kiliseyi gerçekten yerel Yunan Ortodoks topluluğunun temsilcisi olan bir gruba ve Rum Ortodoks Kilisesi ve Konstantinopolis Patrikhanesi ortaklığına devretmek isteyen orijinal bağışçının (Kral Ludwig I) niyetleriyle bağdaşmadığına karar vermiştir. Bununla birlikte, başvuran topluluk bu koşulları yerine getirmeyi bırakmıştır. Mahkeme, ulusal mahkemelerin öne sürdükleri iddiaları göz önüne alarak, ulusal makamlar tarafından dini anlaşmazlıklara bir müdahalede bulunulmadığını ve Devletin tarafsızlığı ilkesinin ihlal edilmediğini tespit etmiştir ([Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

180. **İbadet yeri kullanma hakkı**, Letonya Eski-Ortodoks Kilisesi mensupları olan başvuranların, kiliselerinin kullanım hakkının karşıt gruba verilmesiyle kaybettiği [Mirojubovs ve diğerleri](#) davasının ana konusudur. Diyanet İşleri Başkanlığı, başvuranların *fiili olarak (de facto)* mezhep değiştirdiklerine ve söz konusu dini cemaati artık meşru olarak temsil edemeyeceklerine karar vermiştir. Mahkeme, Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiğini tespit ederek, bu davanın [Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V](#) davasından ayrı tutulmasına karar vermiştir, Mahkeme, özellikle Leton makamların, laik düzeyde hukuki sonuçlara varmakla yetinmek yerine söz konusu dini anlaşmazlığa ciddi bir müdahalede bulduklarının altını çizmiştir ([Mirojubovs ve diğerleri/Letonya](#), § 94).

c) DİNİ ORGANİZASYONLAR VE MENSUPLARI (MÜRİTLER VE DİN GÖREVLİLERİ) ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIKLAR

181. Devletler, kendi yetki alanlarındaki dini topluluklarını, din görevlilerine ve mensuplarına din ve ifade özgürlüğü sağlamaya zorunlu kılmaya mecbur değildir ([X./Danimarka](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Müritlerinin kendi özel yaşamlarında uymaları gereken doktrinsel davranış standartlarını belirlemeleri birçok dinin ortak olan bir özelliğidir ([Moskova Yehova Şahitleri ve diğerleri/Rusya](#), § 118). Dolayısıyla, Sözleşmenin 9. maddesi, dini bir örgüt içinde muhalefet yapmaya ilişkin herhangi bir hakkı güvence altına almamaktadır. Devlet tarafından tanınan dini cemaatlerin özerkliğine saygı, özellikle, Devletin, bu tür toplulukların, kendi kuralları ve çıkarlarına uygun olarak, kendi bünyelerinde ortaya çıkan ve bağlılıklarına, imajlarına veya birliklerine tehdit oluşturabilecek herhangi bir muhalif harekete tepki verme hakkını kabul etmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Bu nedenle, dini örgütler içinde var olan veya ortaya çıkabilecek çeşitli muhalif gruplar arasında hakemlik yapmak ulusal makamların görevi değildir ([Sindicatul "Păstorul cel Bun"/Romanya](#) [BD], § 165 ve [Fernández Martínez/İspanya](#) [BD], § 128). Yine aynı şekilde, 9. madde, müritlerin kendi topluluklarının ruhani liderlerini seçme, seçime itiraz etme ya da din görevlilerini tayin etme haklarını güvence altına almaz ([Kohn/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Sotirov ve diğerleri/Bulgaristan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Nitekim dini bir toplulukla bu topluluğun bir mensubu arasında doktrinsel veya örgütsel bir anlaşmazlığın ortaya çıkması durumunda, din özgürlüğü hakkı, söz konusu topluluğun özgürce terk edilmesi yoluyla kullanılır ([X./Danimarka](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Mirojubovs ve diğerleri/Letonya](#), § 80).

182. Bununla birlikte, Sözleşme'nin 9. maddesinin 1. fıkrasının, Kilise'ye bir kişiye çocukluğunda yapılan bir vaftizi veya teyidi, "iptal etme" yükümlülüğüne ilişkin herhangi bir "hak" verdiği sonucuna varılamaz ([X./İzlanda](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

183. Sözleşme organları, aşağıda belirtilen durumlara ilişkin başvuruların kabul edilemez olduğuna karar vermiştir:

- Danimarka Kilisesi Bakanlığının, çocukların vaftiz edilmesini Kilise tarafından zorunlu kılınmayan ek bir koşula tabi tutması sebebiyle, Danimarka Ulusal (Lutherci) Kilisesi mensubu bir papaz hakkında disiplin soruşturması başlatma kararı ([X./Danimarka](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Hükümet tarafından teyit edildiği üzere, İsveç Ulusal (Lutherci) Kilisenin Piskoposluk bölümünün, başvuranın kadınlara papazlık görevinin verilmesine karşı olması ve kadın bir din görevlisiyle işbirliği yapmaya hazır olduğunu beyan etmemesi sebebiyle, papazlık görevi için yeterli olmadığına karar vermesi ([Karlsson/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)),
- İngiltere Kilisesi'nde rahip olan başvuranın, Kilise Sinodunda kadınları görevlendirme kararına itirazı ([Williamson/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)),
- Pentecostal Hareket Evlilik Kurulu'nun, başvuruların, söz konusu Harekete artık dahil olmadıkları gerekçesiyle, Devlet tarafından tanınan evlilik töreni yapma hakkını iptal etmesi kararı ([Spetz ve diğerleri/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)),
- Hanover Yahudi Cemaati İdari Konseyinin eski bir üyesi olan ve Almanya Yahudileri Merkez Konseyi Hakem Kurulu tarafından verilen bir kararın icrasından Alman mahkemeleri önünde itiraz eden müşteki, görevini kaybettiğini ve söz konusu topluluğun tesislerinden sürüldüğünü beyan etmiştir. Somut olayda, ihtilaf konusu, kararın esasının incelenmeksizin uygulamasıyla sınırlı kalınması ve Musevi cemaatinin iç özerkliğine saygı gösterilmesi sebebiyle, Devlet müdahalesi söz konusu değildir ([Kohn/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

D) DİNİ ORGANİZASYONLAR VE ÇALIŞANLARI ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIKLAR

184. Özerkliğinin bir sonucu olarak, dini örgütler, kendileri için çalışan veya kendilerini temsil eden kişilerden belirli bir derecede sadakat talep edebilir. Nitekim dinlerin çoğunun ortak özelliği, müritlerinin özel yaşamlarında uyması gereken doktrinsel davranış kurallarını belirlemeleridir ([Moskova Yehova Şahitleri ve diğerleri/Rusya](#), § 118). Bu kişilerin işgal ettiği görevin niteliği, Devlet veya ilgili dini kuruluş tarafından alınan kısıtlayıcı bir önlemin orantılılığını değerlendirirken dikkate alınması gereken önemli bir unsurdur. Özellikle, dini bir cemaatte ilgili kişiye verilen **belirli bir görev**, o kişinin daha **yüksek bir bağlılık** görevine tabi tutulup tutulmayacağına belirlenmesinde dikkate alınması gereken bir husustur ([Fernández Martínez/İspanya](#) [BD], § 131). Bunu yaparken, başvuranın faaliyeti ile söz konusu dini cemaatin açıklayıcı misyonu arasındaki yakınlığa özel önem verilmelidir ([Schüth/Almanya](#), § 69).

185. **Din eğitimi öğretmenlerinin** özel durumlarda, bir kilise veya dini bir topluluğun temsilcisi olarak görülebilecekleri durumlarda, kendilerinden belirli bir sadakat beklenmesi mantıksız değildir. Öğretilmesi gereken fikirler ve öğretmenin kişisel inançları arasında bir tutarsızlığın olması, öğretmenin, söz konusu fikirlere karşı aktif ve kamusal olarak kampanya yürütmesi durumunda, güvenilirlik sorunu doğurabilir. Dinin inandırıcı olmak için, yaşam biçimi ve kamuoyu açıklamaları söz konusu din ile açıkça çelişmeyen bir kişi tarafından öğretilmesi, özellikle de müritlerinin özel yaşam ve şahsi inançlarının düzenlenmesi makul bir şekilde kabul edilebilir ([Fernández Martínez/İspanya](#) [BD], §§ 137-138).

186. Dahası dini bir topluluğun kendi özerkliği için fiilen veya potansiyel bir tehdit oluşturduğu iddiaları, çalışanlarının ayrıca Sözleşme tarafından da korunan rekabet haklarına yönelik herhangi bir

müdahaleyi haklı çıkarmak için yeterli değildir (özellikle 8, 9, 10 ve 11. maddeler). Diğer taraftan söz konusu dini cemaatin, somut olayın koşulları ışığında, iddia edilen riskin, muhtemel ve önemli olduğunu, özel hayata saygı gösterilmesi hakkına yönelik ihtilaf konusu müdahalenin, bu riski ortadan kaldırmak için gerekli olduğunu ve bu dini cemaatin özerkliğinin kullanımı ile ilgisiz başka bir amaca hizmet etmediğini kanıtlaması gerekmektedir. Ayrıca bu dini cemaat söz konusu hakkın özünü ihlal etmemelidir. Dini bir topluluğun özerklik hakkı ile bir başka kişinin Sözleşme tarafından korunan rekabet hakkı arasındaki anlaşmazlığa ilişkin olarak Mahkeme'ye başvurulduğunda, ulusal mahkemeler davanın koşullarını derinlemesine incelemek ve çatışan çıkarlar arasında kapsamlı bir dengeleme çalışması yürütmelidir. Devlet her iki hakkı da güvence altına almalı ve eğer birinin korunması diğerine müdahaleye yol açarsa, bu müdahaleyi, takip edilen amaçla orantılı kılmak için uygun araçları seçmekle yükümlüdür. Bu bağlamda Devlet, geniş kapsamlı bir takdir yetkisine sahiptir ([Fernández Martínez/İspanya](#) [BD], §§ 123 ve 132).

187. Yukarıda bahsedilen dengenin sağlanması sırasında, her iki hak da eşit derecede değerlendirilerek muamele edilmelidir: Başvurunun sonucu, ilke olarak, başvurunun özerklik hakkının ihlal edilmesi sebebiyle mağdur olduğunu iddia eden dini bir cemaat tarafından Sözleşme'nin 9. maddesi veya davada diğer tarafa söz konusu hakla çatışan bir hak tanıyan başka bir madde kapsamında Mahkemeye sunulduğuna göre değişmemelidir ([Sindicatul "Păstorul cel Bun"/Romanya](#) [BD], § 160).

188. Sözleşmeye göre, etik anlayışı din veya felsefi inanç temelinde olan bir işveren, çalışanlara belirli bağlılık yükümlülükleri getirebilir. Ancak, bu türden bir yükümlülüğün yerine getirilmemesine dayanan bir işten çıkarılma kararı, yerel mahkeme tarafından, görevin niteliği dikkate alınmaksızın ve orantılılık ilkesine uygun olarak ilgili menfaatleri dengelenmeksizin, sadece işverenin özerklik hakkına dayalı olarak sınırlı bir adli denetime tabi tutulamaz ([Schüth/Almanya](#), § 69).

189. Ayrıca, yukarıda bahsedilen çıkar çatışmalarını dengelemede, dini bir işveren tarafından görevden alınmış bir çalışanın başka bir iş bulma imkânının sınırlı olması hususu özellikle önemlidir. Bu, özellikle belirli bir faaliyet alanında işverenin baskın bir konuma sahip olduğu ve olağan kanunlarda bazı istisnalardan yararlandığı veya görevden uzaklaştırılan çalışanın, zor olan belirli niteliklere sahip olduğu ve kendisini istihdam eden Kilise'nin dışında bir iş bulmanın zor olduğu, imkânsız olmasa da, durumlarda geçerlidir, mevcut davada meydana gelen durum da budur ([Fernández Martínez/İspanya](#) [BD], § 144), [Schüth/Almanya](#), § 73).

190. Örneğin, Mahkeme, Alman Katolik Kilisesinde org çalan ve koro şefi olarak görevli başvuranın karısını terk ederek başka bir kadınla, çocuğunu doğurmayı bekleyen, evlilik dışı ilişki kurması nedeniyle böyle bir durumu zina olarak gören Katolik Kilisesi'ne sadakat yükümlülüğünü ihlal ettiği ve evliliğin bozulmazlığı ilkesi gerekçeleriyle, (önceden bildirilerek) görevden alınmasıyla ilgili olarak, **Sözleşmenin 8. maddesi** (özel hayatın korunması hakkı) uyarınca, davalı Devlet tarafından pozitif yükümlülüklerin ihlal edildiğini tespit etmiştir. Alman iş mahkemeleri başvuran aleyhine karar vermiştir, Mahkeme esas hakkındaki kararlarına itiraz etmemiş, ancak ulusal mahkemelerin sonuca ulaşma biçimini eleştirmiştir. Mahkemeler, neden istihdam eden Kilisenin çıkarlarının başvuraninkinden daha fazla olduğunu ve neden başvuranın ve işverenin haklarının Sözleşme ile uyumlu bir şekilde dengelenmediğini yeterince açıklayamamıştır. Özellikle, Kilise'nin çıkarları başvuranın özel ve aile hayatına saygı gösterme hakkı ile değil, sadece görevini yerine getirme konusunda dengelenmiştir; başvuranın görevine yakınlığı ile Kilisenin açıklayıcı misyonu usulüne

uygun ele alınmamış, başvurannın niteliklerine uygun başka bir görev bulma imkânı incelenmemiştir, ulusal mahkemeler, başvuranın Katolik Kilisesi tarafından kabul edilen tutumlarla mücadele etmediği ancak pratikte onlara riayet etmede başarısız olduğu gerçeği üzerine eğilmemiştir. Diğer taraftan, Mahkeme, başvuranın, iş sözleşmesini imzalayarak Katolik Kilisesi'ne bağlılık yükümlülüğünü kabul etmesinin, ayrılma veya boşanma olaylarından kaçınılan bir hayat yaşamak için kesin bir kişisel taahhüt olarak görülemeyeceğine karar vermiştir ([Schüth/Almanya](#)).

191. Buna karşın Mahkeme, aşağıdaki durumlarda Sözleşme'nin 8. maddesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir:

- Almanya Son Günler Azizleri İsa Mesih Kilisesi'nin (Mormon Kilisesi) Halkla İlişkiler Departmanı Avrupa müdürünün, hiyerarşik olarak üstü olan kişiyle evlilik dışı bir ilişkisinin olduğunu açıklamasından sonra, (önceden haber verilmeksizin) işten çıkarılması. [Schüth](#) davasından farklı olarak, Mahkeme, iş mahkemelerinin gerekçelerini ve başvurana dayatılan sadakat yükümlülüklerinin kabul edilebilir olduğunu yeterince kanıtladıklarını, zira bu yükümlülüklerin, başvuranın sahip olduğu önemli konum ve kamu görevi açısından ulusal mahkemeler nazarında zinanın ciddiyeti ve, Mormon Kilisesinin güvenilirliğini korumak amacıyla getirildiğini kabul etmiştir. Alman mahkemeleri ayrıca, neden işverene öncelikle bir uyarı gibi daha yumuşak bir ceza vermekle yetinmediği konusunda yeterli açıklamada bulunmuştur ([Obst/Almanya](#)),
- Bekârlıktan muaf tutulmuş ve evli, sekülerleşmiş bir Katolik rahip olan başvuranın, daha önce bir devlet lisesinde din ve Katolik ahlak dersi öğretmeni olarak çalışırken, Vatikan tarafından iş sözleşmesinin yenilenmemesi; bu karar, yerel piskoposlardan alınan, başvuranın ailesinin durumuyla ilgili basın bültenlerine ve papazların "İsteğe Bağlı Bekârlık Hareketi'ne" ait olmalarının Kilise yasaları açısından bir "skandal" teşkil ettiğini belirten bir görüşe dayandırılmıştır. Mahkeme, bir taraftan, başvuran için daha az kısıtlayıcı bir önlem alınmasının, Kilisenin inanılabilirliğini korumak açısından kesinlikle aynı etkiye sahip olmayacağını, diğer taraftan, özellikle başvuranın kendisini kilisenin kurallarına tamamen karşı çıkan bir duruma bilerek getirdiğini göz önünde bulundurarak, iş kontratının yenilenmemesinin başvuran için doğuracağı sonuçların davanın koşullarında aşırı olarak nitelendirilemeyeceğini kabul etmiştir ([Fernández Martínez/İspanya](#) [BD]).

192. Mahkeme, **Sözleşme'nin 9. maddesi** tarafından güvence altına alınan rekabet haklarıyla ilgili olarak, Almaya Protestan Kilisesi tarafından işletilen bir çocuk bakım evinde eğitimci olarak çalışan başvuranın, aynı zamanda öğretmenleri kendi öğretisiyle kesinlikle uyuşmayan bir topluluk olarak kabul edilen "Evrensel Kilise/İnsanlık Kardeşliği" olarak bilinen bir topluluğun aktif bir üyesi olması sebebiyle, Protestan Kilisesi tarafından önceden haber verilmeksizin işten çıkarıldığı davada, bu maddeden doğan pozitif yükümlülüklerin ihlal edilmediğini tespit etmiştir. Ulusal mahkemeler, davanın koşullarını ayrıntılı bir şekilde değerlendirmiş ve çıkar çatışmalarını dengelemek için detaylı bir inceleme yapmışlardır. Başvuranın görevine devam etmesine ilişkin menfaatinin, Protestan Kilisesi'nin genel kamuoyu ve anaokuluna kayıtlı çocukların ebeveynlerinin gözünde itibarını korumasına ve çocukların, öğretmenleri söz konusu kilisenin kurallarına aykırı bir dini topluluğun üyesi olan bir öğretmen tarafından, etkilenme riskini ortadan kaldırmasına ilişkin menfaatinden daha önemsiz addedilmesini mantıksız bulacak hiçbir durum bulunmamaktadır ([Siebenhaar/Almanya](#)).

193. Komisyon, **Sözleşme'nin 10. maddesiyle** korunan, dini cemaatler tarafından istihdam edilen kişilerin **ifade özgürlüğüyle** ilgili olarak, Almanya Katolik Hastanesinde çalışan ve kürtaj hakkında Katolik Kilisesi'nin tutumuna aykırı bir görüş belirten ve basında yayımlanan açık mektubu imzalaması nedeniyle işten çıkarılan bir doktorun başvurusunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.

Komisyon, başvuranın, Katolik hastanesinde istihdam edilmesi gerçeğinden ötürü, ifade özgürlüğünden vazgeçmemesini kabul etmekle birlikte, başvuranın aynı zamanda, ifade özgürlüğünü belirli bir ölçüde sınırlayan Kilise'ye karşı sadakat yükümlülüğünü de özgürce kabul etmiş olduğunu tespit etmiştir. Bu özgürlüğün korunması için başvuran, ulusal mahkemelere başvurma hakkına sahiptir ki ulusal mahkemelerin konu hakkındaki içtihadı, Kiliselerin görüşlerini çalışanlarına empoze etme hakkının sınırsız olmadığına ve aşırı nitelikli gerekliliklerin kabul edilemez olduğuna hükmetmiştir. Gerçekten de, Katolik bir hastanede çalışan doktorun görevinin Kilisenin temel görevlerinden birini uygulamayı içerdiği ve kürtaj hakkında Kilisenin tutumuna aykırı beyanları önleme yükümlülüğünün, Kilisenin bu konuya verdiği büyük önem bakımından aşırı olmadığı kanaatine varılması makuldür ([Rommelfanger/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

194. Öte yandan Mahkeme, Milano Sacré-Cœur Katolik Üniversitesi'nin bir hukuk felsefesi profesörünün iş sözleşmesini yenilememesi durumunda Sözleşme'nin 10. maddesinin ihlal edildiğini tespit etmiştir, Vatikan Katolik Eğitimi Topluluğu, bazı pozisyonları belirlemede başarısız olmasına rağmen, bu pozisyonların "Katolik doktrini ile açıkça uyumsuz olduğu" gerekçesiyle, talep edilen izni reddetmiştir. Mahkeme, bu cemaatin kararının özünü değerlendirmenin, Devlet makamlarının yetkisinde olmadığını kaydetmiştir. Bununla birlikte, başvuran, kendisi hakkında iddia edilen alışılmışın dışındaki görüşlerden haberdar edilmemiş ve ulusal mahkemeler, itiraz edilen kararın meşruluğuna ilişkin değerlendirmelerini, Hukuk Fakültesi Konseyi'nin iznin reddedilmesine ilişkin tespitiyle sınırlandırmıştır. Bununla birlikte, bu unsurların bildirilmesi, başvuranın tutumu ile Katolik doktrini arasındaki uyuma ilişkin yargı kararını hiçbir şekilde ilgilendirmez; öte yandan, bu türden bir bildirim, başvuranın, söz konusu görüşleri ve Katolik Üniversitesi'ndeki bir öğretmen olarak yaptığı faaliyetler arasındaki uyumsuzluk iddialarının farkına varmasına ve dolayısıyla itiraz etmesine imkân tanırdı. Üniversitenin Katolik Doktrini temelinde öğretim sağlama konusundaki menfaatine verilen önem, Sözleşme'nin 10. maddesi uyarınca başvuru sahibine sağlanması gereken usuli güvencelerin özünü ihlal edecek kadar ileri gidemez ([Lombardi Vallauri/İtalya](#)).

195. Rahipler ve diğer din adamlarının **örgütlenme özgürlüğüyle** ilgili olarak, Mahkeme'nin, öncelikle ilgililerin görevlerini, **Sözleşme'nin 11. maddesi** anlamında bir "iş ilişkisi" kapsamında yerine getirip getirmediğini tespit etmesi gerekmektedir. Şayet bu anlamda bir iş ilişkisi varsa, (Sözleşme'nin 11. maddesi tarafından korunan) dernek kurma özgürlüğünün ve (Sözleşme'nin 9. maddesi tarafından korunan) dini cemaatlerin özerkliğinin Sözleşme de dâhil olmak üzere yürürlükteki yasa uyarınca bu topluluklar içerisinde gözlemlenebilmesini sağlamak yerel mahkemelerin görevidir. Örgütlenme özgürlüğü hakkına yapılan müdahaleler söz konusu olduğunda, dini toplulukların, üyeleri tarafından özerkliğini zayıflatabilecek her türlü kolektif faaliyet hakkında kendi görüşlerine sahip olma hakkının bulunması ve bu görüşlere ulusal yetkililer tarafından prensipte saygı gösterilmesi gerekliliği Sözleşme'nin 9. maddesinden doğmaktadır. Bununla birlikte, dini bir cemaat tarafından, yalnızca özerkliğine fiili veya potansiyel bir tehdit olduğu yönünde bir iddianın bulunması, üyelerinin Sözleşme'nin 11. maddesinin gerekliliklerine uygun sendikal haklarına yönelik herhangi bir müdahalede bulunmak için yeterli değildir. Ayrıca somut olayın koşulları ışığında, iddia edilen riskin gerçek ve önemli olduğu, söz konusu dernek kurma özgürlüğüne yapılan müdahalenin bu riski ortadan kaldırmak için gerekli olanın ötesine geçmediği ve dini topluluğun özerkliğinin uygulanmasından başka bir amaca hizmet etmediği kanıtlanmalıdır ([Sindicatul "Păstorul cel Bun"/Romanya](#) [BD], § 159).

196. Bu ilkelere uygun olarak, Mahkeme, Romen Ortodoks Kilisesi'nden laik düşünceye sahip bir grup papaz ve çalışan tarafından kurulan bir sendikanın tanınmasını ve tescilininin, başpiskoposun rızası ve kutsaması olmadığı gerekçesiyle makamlar tarafından reddedilmesine ilişkin davada, Sözleşme'nin 11. maddesinin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır. Söz konusu red kararı, Kilise yasasına ve hükümetin kararnamesiyle onaylanmış ve iç hukukta yer alan Kilise Tüzüğüne dayanıyordu. Mahkeme, kendisine sunulan tüm unsurlar ışığında, manevi misyonlarına özgü duruma rağmen Romanya Ortodoks Kilisesi din görevlilerinin, görevlerini "istihdam ilişkisi" kapsamında yerine getirdiklerini ve ilke olarak, özellikle Romen mahkemelerinin din adamlarının sendikal haklarını açıkça kabul ettiklerini ve Ortodoks Kilisesi çalışanlarının, 11. madde anlamında örgütlenme özgürlüğünün bulunduğunu iddia edebileceklerini değerlendirmiştir. Öte yandan, Mahkeme, ihtilaf konusu müdahalenin, istenilen meşru amaçlarla orantılı olarak değerlendirilebileceğini ve bu nedenle Sözleşme'nin 11. maddesinin 2. fıkrasının gereklilikleriyle uyumlu olduğunu tespit etmiştir. Başvuran sendikanın kayıt edilmesini reddeden Devlet, tarafsızlık görevini yerine getirerek, Romen Ortodoks Kilisesinin otonom işleyişi ve örgütlenmesine karışmaktan imtina etmiştir. Nitekim, sendikanın kayıt edilmesi talebi, Kilise Yasasının gerekliliklerini karşılamamıştır; zira müritleri, böyle bir derneğin kurulması için öngörülen özel prosedüre riayet etmemişlerdir. Bununla birlikte, başvuran sendikanın üyelerinin, amaçları Kilise Yasasına uygun olan ve kilisenin geleneksel hiyerarşik yapısı ve karar alma şeklini sorgulamayan bir dernek kurarak, Sözleşme'nin 11. maddesiyle güvence altına alınan haklarını kullanmaları hiç bir şekilde engellenmemiştir ([Sindicatul "Păstorul cel Bun"/Romanya](#) [BD]).

197. Mahkeme, **Sözleşme'nin 6. maddesinin 1. fıkrasıyla** güvence altına alınan **ulusal mahkemelere erişim hakkına** ilişkin olarak, Çekoslovak Hussite Kilisesi'nden iki eski papazın, psikoposluk kurulu kararıyla görevinden alınması ve söz konusu kararın yasalara aykırı olması sebebiyle, maaşlarının ödenmesini sağlamak için mahkemeye başvurmaları kapsamında olan bir başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Başvuranlar ikinci hususta haklı görülseler de birinci hususta haklı görülmemiştir, Çek mahkemeleri, Kilisenin özerkliği bakımından, sadece Kilisenin yetkisi dahilinde olan bir kararın esasını değerlendirmek için yetkisiz oldukları sonucuna varmıştır. Mahkeme, başvuranlar tarafından açılan davaların, savunulabilir şekilde iç hukukta tanınan bir "hak" ile ilgili olmadığını ve şikâyetin bu nedenle *konu yönünden (ratione materiae)* uygun olmadığını tespit etmiştir ([Dudová ve Duda/Çek Cumhuriyeti](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

3. Pozitif Yükümlülükler

A) ÜÇÜNCÜ ŞAHISLARIN FİZİKSEL, SÖZLÜ VEYA SEMBOLİK SALDIRILARINA KARŞI KORUMA

198. Dinlerini açıklama özgürlüğünü kullanmayı seçen bireyler, bunu yaparken makul olarak her türlü eleştiriden korunmayı bekleyemezler. Tam tersine, dini bir topluluğun üyeleri başkaları tarafından dini inançlarının reddedilmesini ve hatta inançlarına düşman doktrinlerin propagandasının yapılmasını hoş görmeli ve kabul etmelidirler ([Dubowska ve Skup/Polonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Bununla birlikte, dini inançlar, onlara sahip olma veya ifade etme özgürlüklerini kullanan kişileri vazgeçirecek düzeyde bir itiraz veya inkâr konusu olduğunda, Devletin sorumluluğu söz konusu olabilir. Bu gibi durumlarda Devlet, bu inanç sahiplerinin 9. madde uyarınca güvence altına alınan haklardan barışçıl biçimde yararlanılmasını sağlayabilir ([Church of Scientology ve diğerleri/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), [Begheluri/Gürcistan](#), § 160). Nitekim Devlet, Sözleşme'nin 9. maddesince güvence altına alınan haklara etkin bir şekilde saygı gösterilmesi kapsamında, bireylerin aralarındaki ilişkilerde din özgürlüğüne saygının güvence altına alınmasına yönelik önlemlerin alınmasını da

içerebilecek bazı pozitif yükümlülüklerle sahip olabilir. Bu tedbirler, bazı koşullarda, bir kişinin, ibadetinde başkalarının eylemleri tarafından rahatsız edilmemesi için yasal bir araç teşkil edebilir ([Dubowska ve Skup/Polonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

199. Bir grup şahıs, dini bir topluluğun inançlarına ve ibadetlerine karşı olduğunu göstermek amacıyla kamuya açık bir gösteri düzenlediğinde, iki temel hak çatışır: göstericilerin ifade özgürlüğü ve barışçıl gösteri düzenleme hakkı (Sözleşme'nin 10 ve 11. maddeleri) ile dini topluluğun dışarıdan haksız herhangi bir müdahale yapılmaksızın inançlarını barışçıl olarak gösterme hakkı. Tüm bu haklar Sözleşme tarafından eşit şekilde korunur; aralarında hiçbiri mutlak değildir ve bu hakların kullanımı, yukarıda belirtilen maddelerin ikinci paragraflarında öngörülen kısıtlamalara maruz kalabilir. Sözleşme, öncelikle bu haklar arasında herhangi bir hiyerarşi belirlemez, söz konusu haklar, ilke olarak eşit muameleye tabidirler. Sonuç olarak, çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirlilik üzerine kurulu bir toplumda bu haklar, önemlerine saygı gösterecek şekilde birbirlerine karşı dengelenmelidirler. Bu sebeple Devlet, üç ilkeye riayet etmelidir:

- a) Mümkün olduğu hallerde, Devlet iki rakip hakkın da korunmasını makul derecede sağlamak zorundadır. Bu yükümlülük, her iki haktan da özgürce yararlanmayı engelleyen fiillerin, özel şahıslarla teşvik edildiği durumlarda dahi ulusal makamlara düşmektedir.
- b) Bu amaçla Devlet, - özellikle üçüncü kişilerin saldırılarına karşı yukarıda belirtilen hakları korumak için- uygun bir hukuki çerçevenin oluşturulmasını sağlamalı ve ayrıca bu hakların pratikte uygulanmasını sağlamak için etkin adımlar atmalıdır;
- c) Avrupa denetim yetkisini kullanırken, Mahkeme'nin görevi, davanın tamamı ışığında, ulusal makamların Sözleşme'de yer alan çeşitli çatışan haklar arasında adil bir denge gözetip gözetmediğini tespit etmektir. Mahkeme bu denetimi yaparken, davanın geçmişte ulusal makamlar tarafından incelenmiş olması avantajından faydalanmamalıdır. Mahkeme, herhangi bir davada uygun dengenin, nerede olduğunu ve bu dengenin en iyi nasıl sağlanabileceğini daha iyi bilecek konumda olan ulusal mahkemelerin yerine kendisini koymamalıdır. Bu, özellikle uygulamada bu dengeyi bozan polis bulduğu davalarda geçerlidir, nitekim çağdaş toplumlarda polisin görevinin zorluğu bakımından, Polise veya diğer makamlara düşen pozitif yükümlülüklerin, onlara imkânsız ya da orantısız bir yük getirecek şekilde yorumlanmamalıdır.

200. Mahkeme, bu mantık içerisinde hareket ederek, aşağıdaki durumlarda ihlal kararı vermiştir:

- Papazlık görevinden çıkarılan Ortodoks bir papaz tarafından yönetilen bir grubun, Yehova Şahitlerinin barışçıl bir toplantısında topluluğa karşı fiziki şiddet uyguladığı, başvuruların ciddi olarak darp edildiği ve aşağılandığı, dini kitaplarının gözleri önünde yakıldığı bir durumda, Sözleşme'nin 9. maddesinin, tek başına ve Sözleşme'nin 14. maddesiyle birlikte ihlal edildiğine karar verilmiştir. Polis, başvurularını korumak için olay yerine ivedilikle müdahale etmeyi reddetmiş ve başvurular, Yehova Şahitlerine karşı duyulan nefret sebebiyle, başvurular hakkında ilgili kanunun uygulanmasını ve şikâyetlerinin gereğini yapmayı reddetmeleri üzerine, yetkili makamların ayrımcılığına maruz kalmışlardır; ([Gldani Yehova Şahitleri Kongregasyonu üyeleri ve diğerleri/Gürcistan](#), ayrıca bk. [Beqheluri/Gürcistan](#));
- 9. maddenin tek başına (14. madde hariç olmak üzere) ele alındığı bir davada, -daha önce kanuna uygun olarak ilan edildiği için yasal olan- bir siyasi partinin üyeleri tarafından Bulgaristan'ın başkentinde Sofya Camii içinde ve dışında gerçekleştirilen Cuma namazlarına karşı düzenlenen bir protesto gösterisinin şiddet içeren bir gösteriye dönüşmesi (tehdit içeren bağırma ve jestler, yumurta fırlatılması, namazın sesini bastırmak için binanın çatısına

hoparlör yerleştirilmesi, seccadelerin yakılması, camiye giren göstericiler tarafından kongregasyon üyelerinin darp edilmesi gibi). Somut olayda Bulgar makamları, iki tarafın da haklarının sırasıyla ve özgürce kullanımını güvence altına almak için kendilerinden makul olarak beklenebilecek hiçbir şeyi yapmamışlardır. Ayrıca yetkililer, söz konusu siyasi partinin İslam Dini ve Türkler karşısında oldukça olumsuz tutumunu bilmeleri sebebiyle, göstericilere camiden makul uzaklıkta bir yer tayin ederek taşkınlık tehlikesini en aza indirebilirlerdi, ancak bunu yapmadılar. Dahası, olay yerinde bulunan polis memurlarının sayısı, durumu kontrol altına almak için açıkça yetersizdi ve cemaat üyelerini korumak için yeterince etkin bir müdahale edememişlerdi. Son olarak, olaylardan sonra yetkililerin başlattığı soruşturma, gerekli etkinlik kriterlerini karşılamamıştır.

201. Diğer taraftan Sözleşme'nin 9. maddesi (10. ve 11. maddeler gibi), dini bir örgütle anlaşmazlık içerisinde olan bir kişiye dini bir törende sorun çıkarması veya bu dini tören sırasında kamu düzenini bozmasına izin verdiği şeklinde yorumlanamaz. Ayrıca Mahkeme, Rumen Ortodoks Kilisesi'nin inananlarından biri olan ve Kilisesinde hiyerarşinin sözde kötüye kullanımına karşı mücadele eden ve Rumen Ortodoks Patriği tarafından düzenlenen bir tören sırasında "dua edilmeyi hak etmiyor" diye bağırması (veya yüksek sesle söylemesi) sebebiyle verdiği rahatsızlıktan ötürü para cezasına çarptırılmış olan başvuranın şikâyetini açıkça dayanaktan yoksun bulmuştur. Verilen para cezası, bir görüş bildirmekten ziyade kamuyu rahatsız ettiği gerekçesiyle cezalandırmak üzere düzenlendiğinden, Mahkeme, yetkililerin bu konularda kendilerine verilen takdir yetkisi çerçevesinde tepki gösterdiklerini belirtmiştir ([Bulgaru/Romanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

202. Dahası, Mahkeme, **dinen kutsal nesnelere yönelik provokatif tasvirlerin**, bazı durumlarda 9. madde bağlamında inananların haklarını ihlal teşkil edebileceğine karar vermiştir ([Otto-Preminger-Institut/Avusturya](#), § 47). Bununla birlikte, Mahkeme, bu tür davaları şimdiye kadar neredeyse her zaman Sözleşme'nin 10. maddesi (ifade özgürlüğü) altında incelemiş ve inananların duygularıyla ilgili gerekli saygıyı ihlal ettiği gerekçesiyle yaptırım uygulanan kişilerden gelen şikâyetler üzerinde hüküm vermiştir ([Otto-Preminger-Institut/Avusturya](#); [Wingrove/Birleşik Krallık](#); [İ.A./Türkiye](#); [Giniewski/Fransa](#); [Klein/Slovakya](#); ayrıca bk. [X. Ltd. ve Y./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

203. Öte yandan, Sözleşme organları şimdiye kadar, dini hassasiyetlerinin ihlal edildiğini düşünen kişiler tarafından 9. madde uyarınca sunulan şikâyetleri reddetmiştir. Özellikle, 9. maddeyle güvence altına alınan haklara müdahale etme özgürlüğü, yazarlık veya yayın yoluyla bir şahsın veya bir grubun dini hassasiyetlerini yaralayan kimseler hakkında, mutlaka ve her koşulda soruşturma açma hakkı verildiği anlamına gelmez ([Dubowska ve Skup/Polonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Sözleşme organları, aşağıda sıralanan durumlarda bu türden şikâyetleri reddetmiştir:

- Bir konferans sırasında bir teoloji profesörü tarafından yapılan ve daha sonra yerel bir gazetede yayınlanan Scientology'ye yönelik düşmanca yorumlar nedeniyle ilgilinin işten çıkarılması ve Scientology Kilisesi tarafından açılan tazminat davasına ilişkin başvurunun reddedilmesi, çünkü söz konusu ifadelerin başvuranların Sözleşmenin 9. maddesi bağlamında haklarını kullanmalarına engel olduğu tespit edilmemiştir ([Church of Scientology ve diğerleri/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Birleşik Krallık makamları tarafından İslami bakış açısı ile dine küfredildiği düşünülen roman "Şeytan Ayetleri'ni" yazan ve yayınlayan Salman Rüşdi'ye karşı ceza davası açılmasına ilişkin başvurunun reddedilmesi ([Choudhury/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));

- Polonya Cumhuriyet Savcılığı kararıyla, haftalık bir derginin kapağında –Polonya’da toplumun saygı gösterdiği bir simge olan- Częstochowa’nın Bakire ve Çocuk isimli eserini, yüzlerine gaz maskesi takılı şekilde tasvir ederek yayınlamasının üzerine, derginin yazı işleri müdürü hakkında, soruşturması açılması. Savcılık, simgenin Polonya'daki hava kirliliği hakkındaki bilgileri göstermek için kullanıldığını ve dini anlayışları kasten yaralamayı amaçlamadığını tespit etmiştir. Komisyon, başvuranların din duygularına yapılan hakarete karşı iç hukuk yollarının bulunduğunu ve başvuranların bu hukuk yoluna başvurduklarını belirtmiştir. Ancak söz konusu dava davanın koşullarının tümüyle ve tarafların çıkarlarının titizlikle incelenmesinin ardından savcı tarafından reddedilmiştir. Bu koşullarda, başvuranlar, 9. madde bağlamında sahip oldukları hakların kullanımından mahrum bırakılmamışlardır ve yetkililerin nihai olarak hiçbir suç işlemediğini tespit ettikleri gerçeği, bu hükümlerle güvence altına alınan hakların korunması için bir başarısızlık olarak nitelendirilemez. Komisyon, aynı sebeple, 14. madde tarafından yasaklanan ayrımcılığın somut olayda bulunmadığı sonucuna varmıştır ([Dubowska ve Skup/Polonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Kubalska ve Kubalska-Holuj/Polonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Fas'ta yaşayan bir Fas vatandaşı ile bu ülkede kurulmuş ve faaliyetlerini sürdüren iki Faslı derneğin, Danimarka’ya karşı yaptığı ve Danimarka makamlarının İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v) ilgili bir dizi karikatür yayını yasaklamayı ve cezalandırmayı reddetmelerinden şikâyet edilen bir başvuru. Mahkeme, Sözleşme’nin 1. maddesi anlamında, başvuranlar ile Danimarka arasında yargı yetkisine ilişkin herhangi bir "sınır dışı işlem" gerektiren, bir bağ olmadığını tespit etmiştir ([Ben El Mahi ve diğerleri/Danimarka](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

B) İŞ YERİNDE, ORDUDA VE MAHKEMEDE DİN

204. Öncelikle, **silahlı kuvvetler mensuplarının** görevleri kapsamında dinlerini açıklama hakkıyla ilgili olarak, Mahkeme, Devletlerin orduları içerisinde özellikle askerlik hizmetinin gerekliliklerine ilişkin düzene ters düşen bir tutumu yasaklayan disiplin yönetmelikleri düzenleyebileceklerine hükmetmiştir. Örnek olarak Mahkeme, Türk Hava Kuvvetleri’nde albay rütbesinde olan bir askeri yargıcın, "davranış ve tutumunun, yasadışı köktendinci düşünceleri kabul ettiğini ortaya koyduğu" gerekçesiyle, din özgürlüğüne herhangi bir müdahale bulunmadığını tespit etmiştir. Mahkeme, ilgilinin, askeri bir kariyeri seçerek, askeri disiplin sistemine kendi rızasıyla girdiğine, oysaki bu sistemin, fitratı gereği, Silahlı Kuvvetlerin mensuplarının hak ve özgürlüklerinden bazılarını sivillere dayatılmayan sınırlamalar koyma ihtimalini gerektirdiğine karar vermiştir. Bu durumda, başvuran, askeri hayat şartları tarafından dayatılan sınırlar dâhilinde, dininin gerektirdiği yükümlülükleri yine de yerine getirebilirdi; Mahkeme, kararını verirken, ihtilaf konusu tedbire ilişkin olarak, dini düşünce ve inançlarına veya dini yükümlülüklerini yerine getirme şekline değil ancak ilgilinin tutum ve davranışlarının askeri disiplini ve laiklik ilkesini ihlal ettiği tespitine dayanmıştır ([Kalaç/Türkiye](#); benzer durumlar için bk. [Çinar/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Acarca/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Sert/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

205. Başka davalarda ise, Sözleşme organları, Türkiye’deki özel durum kapsamında, askerlik hizmetine özgü kısıtlamaların askeri personel için, amacı ve programı dini kuralların üstünlüğünü sağlamak olan İslami kökten dinci harekete katılmaktan kaçınma yükümlülüğü getirebileceğini açıkça belirtmiştir ([Yanaşık/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [Tepeli ve diğerleri/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Özellikle, Türkiye’de askeri bir akademinin askeri kariyeri seçmiş olan ve askeri hayat tarafından düzenlenen sınırlarla dini yükümlülüklerini yerine getirebilen öğrencilerine, İslami kökten dinci bir harekete katılmayı yasaklaması, din özgürlüğüne ihlal teşkil etmemektedir ([Yanaşık/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

206. Mahkeme yargı gücüne bağlı yükümlülükleri yerine getirmediği ve yargı otoritesine zarar verdiği gerekçesiyle görevinden alınan Rus bir **hâkimin** davasında benzer bir mantık yürütmüştür. Somut olayda, başvuran, kendi dini cemaatinin menfaatlerini desteklemek ve davalardaki tarafları yıldırım amacıyla bir hâkim olarak pozisyonunu kullanmıştır (örneğin, duruşmalar sırasında halka açık olarak dua etmiş; bazı taraflara kendi Kilisesine bağlı olmaları halinde lehlerine karar vereceğini taahhüt etmiş ve Hristiyan ahlâkı bakış açısının bazı kısımlarının doğruluğunu alenen eleştirmiştir). Netice itibarıyla, başvuran, dini bir cemaate üye olması ya da dini inançları nedeniyle değil, hâkimlik göreviyle bağdaşmayan ve hukuk devleti ilkesine aykırı olan somut davranışları nedeniyle görevden alınmıştır. Mahkeme bu nedenle, başvuranın 10 ve 9. maddeler bağlamındaki haklarının kullanılmasına müdahalede bulunulduğu; ancak bu müdahalenin izlenen meşru amaçlarla orantılı olduğuna hükmetmiştir ([Pitkevich/Rusya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

207. Komisyon, daha da eski bir tarihte, Katolik rahip olan ancak daha önce hiç rahiplik görevini icra etmemiş olan bir avukat tarafından sunulan başvuruyu reddetmiştir (Sözleşme'nin 9. maddesinin tek başına ve Sözleşme'nin 14 maddesiyle birlikte). İlgili, başvurusunda bir göreve vekil yargıç olarak adaylığının Belçika Adalet Bakanı tarafından, hâkimlik görevinin Belçika kanunlarına göre bir dini durumla bağdaşmadığı gerekçesiyle, reddedilmesinden şikâyetçi olmuştur. Komisyon, başvuranın görevlerinin, rahiplik görevi de dâhil olmak üzere, dini gerekliliklerini yerine getirmesine hiçbir şekilde engel olmadığını ve Sözleşme'nin hâkimlik görevine başvurmaya ilişkin hiçbir hakkı tek başına güvence altına almadığını tespit etmiştir ([Demeester/Belçika](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); ayrıca 1 No.lu Protokol'ün 3. maddesi alanında bk. [Seyidzade/Azerbaycan](#)).

208. Mahkeme, **kamuda istihdam ilişkileri** çerçevesinde, Bulgaristan'da devlete ait bir meslek yüksek okulunda yüzme havuzu sorumlusu olarak görev yapan başvuranın, Protestan bir Evanjelik topluluğuna mensup olması ve bu topluluğa karşı siyasi ve medyatik bir karalama kampanyasının yürütülmesi sebebiyle görevden alınmasını içeren bir davada, Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiğini tespit etmiştir. Başvuranın işten çıkarılması, her ne kadar iş mevzuatına uygun olsa da ve söz konusu görev için aranan kriterlerin resmi olarak değiştirilmesi ve başvuranın karşılamadığı yeni kriterlerin mevzuata dâhil edilmesine dayansa da, davanın genelini olay ve olguları incelendiğinde, Mahkeme, söz konusu tedbirin gerçek sebebinin, açıkça başvuranın dini inançları ve mensup olduğu dini topluluk olduğu sonucuna varmıştır. Bununla birlikte, Hükümet, başvuranın okulda dini propoganda yaptığına veya mesleki herhangi bir kusur işlediğine dair hiçbir delil unsuru sunmamıştır ([Ivanova/Bulgaristan](#)).

209. Bazı dinlerin **ritüel kuralları** (bu raporun 52-61. paragrafta ele alınan *etik* kurallarla karıştırılmaması gerekir), bazen inananların mesleki yükümlülükleri ile çatışabilir, bu nedenle, söz konusu türden inançlar, işverenin (kamu ya da özel) bu kişileri **barındıracak** belirli önlemleri almasını gerektirir. Bununla birlikte, Mahkeme, 9. maddenin, olduğu şekliyle, özel dini bayramların olduğu günlerde işe gelmeme hakkını güvence altına almadığına hükmetmiştir ([Kosteski/Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti](#), § 45).

210. Komisyon, bu açıdan incelediği davalarda, başvuranlara, haklarında alınan tedbirlerin dini inançlarıyla değil, ilgilileri, işverenlerine bağlayan sözleşmede geçen özel yükümlülüklerle haklı gösterildiği kanaatine vararak, Sözleşme'nin 9. maddesinin 1. fıkrasının korumasını sağlamayı reddetmiştir. Komisyon, aşağıdaki davalarda şu şekilde karar vermiştir:

- İngiltere eğitim makamlarının, Devlet okullarında istihdam edilen ve Müslüman bir öğretmen olan başvurana, Cuma günleri camide öğle namazına katılmak maksadıyla iş yerinde bulunmamasını kabul etmemesi, bu nedenle istifa etmeye zorlanması ve daha sonrasında düşük bir maaşla yarı zamanlı olarak yeniden işe alınması. Komisyon, İslam'ın Cuma günleri toplu ibadete katılmayı gerektirip gerektirmediği ve ne derecede gerektirip gerektirmediği konularını ayrıntılı olarak incelemeyi kabul etmemiştir; Komisyon yalnızca, başvuranın, iş sözleşmesi gereğince pedagojik yükümlülükleri ve böylelikle, devlet okulu için çalışamayacağını ve Cuma günleri öğle namazlarına katılmayacağını kendi rızasıyla kabul ettiğini tespit etmiştir. Öte yandan, ilgilinin, çalıştığı ilk altı yıl boyunca, Cuma günleri iş yerinde olduğunu ve işvereninden camiye gitmek üzere izin istemediğini saptamıştır. Bunun yanı sıra, eğitim sisteminin düzenlenmesine bağlı ihtiyaçlar göz önüne alındığında, ulusal makamların yerine, bu alanda izlenecek en iyi politikanın hangisi olduğunu değerlendirmek görevi Komisyon'a ait değildir ([X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Finlandiya Devlet Demiryolları çalışanının, mensubu olduğu Yedinci Gün Adventist Kilisesi'nin Cuma günleri güneş battıktan sonra çalışmayı yasakladığı gerekçesiyle çalışma saatlerine riayet etmemesi sebebiyle görevden alınması. Öte yandan, Komisyon, ulusal mevzuatta, genel olarak Pazar günlerinin haftalık istirahat günü olarak kabul edilmesi nedeniyle, dini ayrımcılık (Sözleşme'nin 14. maddesi) yapıldığına dair herhangi bir emareye rastlamamıştır ([Kontinen/Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Özel sektörde bir çalışanın, Pazar günleri çalışmayı kabul etmemesi sonrasında işveren tarafından işten çıkarılması ([Stedman/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));

211. Benzer şekilde, Mahkeme, Müslüman olduğunu ifade eden ve Makedonya Elektrik Kurumu çalışanı olan başvuranın, Müslümanların dini bayramları nedeniyle bir yıl içinde iki defa işe gitmemesi nedeniyle disiplin cezalarına (geçici ücret kesinti şeklinde) çarptırıldığı davada Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır. Ulusal mahkemeler, kanunun, Müslüman vatandaşlara, dini bayram günlerine ücretli izin hakkı tanıdığını kabul etmiştir; ancak, başvuranın davasında, ilgilinin Müslüman olduğunun şüpheli olduğunu; zira İslamın temel şartlarını bilmediğini ve öncesinde Hristiyan bayramlarını kutladığını kabul etmiştir. Bu nedenle ulusal mahkemeler, başvuranın yalnızca ek tatil günlerinden yararlanmak amacıyla Müslüman olduğunu açıkladığı sonucuna varmıştır. Mahkeme, belirli bir dini topluluğun mensuplarına kanunla özel imtiyazlar veya ayrıcalıklar tanındığı durumlarda, ilgili kişiden, kendisinin bu topluluğa mensup olduğunu belli bir derecede ispat etmesini beklemenin (davacının, ilke olarak, inançlarının samimiyetini kanıtlaması gerektiği vicdani ret ile ilgili davalarda aynı mantığı izleyerek) 9. maddeye aykırı olmadığını kabul etmiştir. Bu nedenle, somut olayda, başvuranın iddia edilen dinin bir "açıklaması" ile ilgili olup olmadığı konusunda şüphelerini ifade ederken, Mahkeme, şikâyet edilen müdahalenin, 9. maddenin 2. fıkrası anlamında, başkalarının haklarının korunması için "demokratik bir toplumda gerekli" olduğu kanaatine varmıştır. Mahkeme aynı zamanda, Sözleşme'nin 14. maddesi anlamında ayrımcılık yapılmadığı sonucuna varmıştır ([Kosteski/Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti](#)).

212. **Bir davada tarafların din özgürlüğü** ile ilgili olarak:

- Komisyon, bir hukuk davasında savunucu olan Yahudi dinine mensup iki Avusturya vatandaşının, mahkemenin, Yahudi Çardak Bayramında (Sukot) yapılacak olan duruşmayı ertelemeyi reddetmesinden yakındıkları başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir. Komisyon, davayı özellikle 6. maddenin 1. fıkrası (adil yargılanma hakkı) açısından inceleyerek, söz konusu uyuşmazlıktan mahkemeyi geç haberdar etmeleri nedeniyle ilgililerin bu konuda çabukluk göstermedikleri sonucuna varmıştır. Aynı gerekçeden ötürü, Komisyon aynı zamanda, başvuranların 9. maddenin tek başına ve 14. madde (ayrımcılık

yasağı) ile bağlantılı şikâyetlerini de reddetmiştir ([S.H. ve H.V./Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));

- Bir yargı merciinin Yahudi bir avukat olan başvuranın bir davada iki davacıdan birinin avukatı olarak katılacağı bir duruşmayı ertelemeyi reddettiği davada Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır; duruşma tarihi ile Yahudi dini bayramının çakışması nedeniyle, başvuran, duruşmaya katılmamış ve duruşma gıyabında yapılmıştır. Mahkeme, ilgilinin, duruşma tarihinin ertelenmesine yönelik talebinin yürürlükteki kanunun hükümlerine uygun olarak reddedilmesini beklemesi gerektiği ve ihtilaf konusu duruşmaya katılabileceği değerlendirmesinde bulunmuştur([Francesco Sessa/İtalya](#)).

C) CEZA İNFAZ KURUMLARINDA BULUNAN TUTUKLULARIN DİN ÖZGÜRLÜĞÜ

213. Ulusal makamların, hapisane ortamının özel gereklilikleri göz önünde bulundurularak, Sözleşme'nin 9. maddesi bağlamındaki hakların kullanılmasına haksız müdahalede bulunmaktan kaçınarak ve gerektiği takdirde, bu hakların özgürce kullanılmasına imkân vermek üzere pozitif tedbirler alarak, infaz kurumlarında bulunanların din özgürlüğüne riayet etme yükümlülüğü vardır. Bilhassa, ibadet etmeye, dini kitaplar okumaya ve diğer tutukluların bulunduğu ortamlarda tefekkür etmeye mecbur kılınma, dinini açıklama hakkının özüne aykırı olmayan ve cezaevinde uygulamada kaçınılmaz olan bir sıkıntıdır ([Kovalkovs/Letonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Buna karşın, genel kural olarak, 9. madde, bir tutukluya, ne yerleştirildiği kurumda proselitizm hakkını ne de bu kurumun dışında dinini açıklama hakkını taahhüt etmemektedir ([J.L./Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

214. Benzer şekilde, 9. madde, infaz kurumunda bulunan bir tutuklu/hükümlüye, diğer tutuklulardan farklı özel bir statü ile "siyasi tutuklu/hükümlü" olarak tanınma hakkının yanı sıra çalışma, hapisane üniforması giyme ve hücrelerini temizleme yükümlülüğü gibi cezaevi hayatını düzenleyen genel kurallardan muaf olma hakkı taahhüt etmemektedir ([McFeeley ve diğerleri/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); [X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Komisyon aynı zamanda, 9. maddenin, Devlete, ceza infaz kurumunda bulunanlara, dinlerini yerine getirmeleri veya yaşam felsefesini geliştirmeleri için gerekli olduğunu değerlendikleri tesisler temin etme konusunda genel bir yükümlülük yüklediğine de karar vermiştir ([X/Avusturya](#), no. 1753/63⁷).

215. Mahkeme, aşağıdaki davalarda, Sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiği tespitinde bulunmuştur:

- İdama mahkûm edilmiş ancak cezaları daha sonrasında müebbet hapis cezasına çarptırılan kişilerin, bir rahiple görüşmelerinin mümkün olmaması ([Poltoratski/Ukrayna](#), §§ 163-171, AİHM 2003-V; [Kouznetsov/Ukrayna](#), §§ 143-151);
- Tutuklu olan başvuranın, cezaevinin papazlık makamındaki dini törenlere katılmasına, ilgilinin dosyasına bakan hâkim tarafından, iç hukukta herhangi bir dayanağı olmadan, izin verilmemesi ([Iqors Dmitrijevs/Letonya](#));
- Budist olan başvurana, etsiz yemek verilmesinin cezaevi idaresi tarafından -böyle bir düzenlemenin cezaevi idaresi için aşırı bir yük oluşturmamasına rağmen- reddedilmesi ([Jakóbski/Polonya](#)).

⁷ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

216. Buna karşın, Sözleşme'nin organları, aşağıdaki durumlarda 9. maddenin ihlal edilmediği sonucuna varmıştır:

- Budist bir tutuklunun/hükümlünün geçisakalı bırakmasının yasaklanması (bunun, kimliğinin tespit edilmesine engel olmama gerekliliği ile gerekçelendirilmesi) ve cezaevinde bulunduğu sırada tespihinin verilmemesi. Komisyon, bu kısıtlamaların, kamu düzenini korumayı amaçlamaları nedeniyle 9. maddenin 2. fıkrasına uygun oldukları kanaatine varmıştır (*X/Avusturya*, no. 1753/63⁸);
- Almanya'da tutuklu bulunan bir İngiliz vatandaşının, Anglikan kilisesi törenlerine katılmaması veya Anglikan bir papazla görüşmemesi. Komisyon, gerçekte, başvuranın, Protestan ibadetlerine ve papazlarına erişebildiğini tespit etmiştir (*X./Almanya* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Budist bir tutuklunun/hükümlünün, dininin uygulamalarının, bu tür makaleler yayımlanmasını ne şekilde gerektirdiği ve zorunlu kıldığına dair açıklama yapmamış olmaması nedeniyle, Budist bir dergide yayımlanmak üzere yazı göndermesinin yasaklanması (*X./Birleşik Krallık* (kabul edilebilirlik hakkında karar) ve başka bir Budist tutuklunun/hükümlünün, Katolik bir dergiye -her ne kadar bu dergi, diniyle açıkça herhangi bir ilgisi olmasa da- abone olmasına izin verilmemesi (*X/Avusturya*, no. 1753/63⁹);
- Vejetaryen koşer beslenme rejimi sağlanmasını isteyen ve laik Yahudi bir ziyaretçi ile irtibat kurabilen Ortodoks Yahudinin tutukluluk koşulları, başvuranın, baş hamam tarafından uygun görülen dini haklarını korumak amacıyla yetkililerin çaba göstermesi (*X/Birleşik Krallık* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Tao dinine mensup bir tutuklu/hükümlü tarafından talep edilen felsefi ve dini nitelikte bir kitaba, bu kitabın savaş sanatlarıyla ilgili resimli bir bölüm içerdiği gerekçesiyle cezaevi idaresi tarafından el konulması; bu müdahale "başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması" için gerekliydi (*X/Birleşik Krallık* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Cezaevi müdürünün, başvuranı cezaevi kayıtlarına, "Wicca" dinine mensup olarak kaydetmeyi reddetmesi. Komisyon, kayıtlara böyle bir ibare düşülmesinin, ilgiliye dinini uygulamak konusunda bazı imtiyazlar ve kolaylıklar tanınması halinde, beyan edilen dinin tanınabilir olmasının şart koşulmasının makul olduğu kanaatine varmıştır; ancak, başvuran, böyle bir dinin objektif varlığının tespit edilmesine imkân veren herhangi bir olay ya da olgu sunmamıştır (*X./Birleşik Krallık* (kabul edilebilirlik hakkında karar)). Benzer bir davada, Komisyon, "ışığa tapan" ("*Lichtanbeter*") olduğunu iddia eden, ancak dininin uygulamalarını ve yetkililerin, bu uygulamalara engel olduğunu açıklamayan bir tutuklunun başvurusunu reddetmiştir (*X./Almanya* (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Hapishane üniforması giymeyi ve hücrelerini temizlemeyi reddetmesi nedeniyle başvuranın çarptırıldığı bir dizi disiplin cezası. Somut olayda başvuran, Sih olarak, kendisi ve Tanrı arasında hiçbir otoritenin bulunmadığını ifade etmiştir, (üniforma giymeyi reddettiğinde) "siyasi tutuklu/hükümlü" statüsü olduğunu belirttiğinden, öte yandan, (hücreyi temizlemeyi reddettiğinde) yüksek kastlardan olması nedeniyle yerleri süpürmesinin "kültürel olarak kabul edilemez" olduğunu açıklamıştır. Komisyon, bu şikâyetlerin ilkinin (üniforma ile ilgili) Sözleşme ile (kısmen *ratione materiae* ve kısmen *ratione personae*) bağdaşmadığı; ikincisinin ise, açıkça dayanaktan yoksun olduğu kararına varmıştır: Başvuranın din özgürlüğüne müdahalede bulunulduğu varsayıldığında bile, bu, sağlığın korunması için gerekli olup,

⁸ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

⁹ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

Sözleşme'nin 9. maddesinin 2. fıkrası anlamında haklıdır ([X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));

- Bir tutuklunun/hükümlünün, vegan olduğu gerekçesiyle bir matbaada çalışmayı reddetmesi nedeniyle çarptırıldığı disiplin cezası; ilgili için, hayvanlar üzerinde test edildiği iddia edilen ürünlerle çalışmanın ahlâki olarak kabul edilemez olması (somut olayda boyalar). 9. madde bağlamında başvuranın haklarına bir müdahale olduğu varsayılması halinde bile, bu, söz konusu maddenin ikinci fıkrasına uygundur. Bir yandan, Komisyon, davalı Hükümetin, cezaevinde tutuklulara adil ve ayrımcılık yapılmayan bir çalışma sistemi sürdürmenin gerekli olduğu yönündeki iddiasını kabul etmiş; öte yandan, cezanın ölçülü niteliğine işaret etmiştir ([W./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Tehlikeli olarak kabul edilen ve yüksek güvenlikli özel bir tutukluluk rejimine tabi tutulan başvuranın, Aşai Rabbani ayinine gitmesine -hücrelerinden bu ayini izleyebildiği ve hiçbir zaman, bir papazla görüşmesine engel olmadığı iddiasında bulunmamış olduğu halde- izin verilmemesi ([Indelicato/İtalya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar); benzer bir dava için, bk. [Natoli/İtalya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar));
- Hare Krishna dinine mensup olan başvurana, dini ritüellerini yerine getirmek, okumak, ibadet etmek, tefekküre dalmak için ayrı bir oda verilmesinin cezaevi idaresi tarafından reddedilmesi ve aynı hücrede kalan tutukluların haklarına riayet edilmesi gerekliliği gerekçe gösterilerek tütsü çubuklarına el konulması([Kovalkovs/Letonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

217. Mahkeme aynı zamanda, çok ciddi bir dizi suç işlemiş olan ve psikiyatri hastanesinde zorla gözaltına alınan bir başvuranın şikâyetlerini de reddetmiştir. Hastane yönetimi tarafından, Yehova Şahidi olduğunu belirten başvuranın, bu dini örgütle bağlantıya geçmesi sağlanmış; ancak, diğer hastalara ve hastane personeline broşürler dağıtmaması ve vaaz vermemesi hatırlatılmıştır. Mahkeme, söz konusu tedbirin, hastanede düzeni sürdürmek ve diğer hastalarının menfaatlerini korumak amacıyla gerekli olduğu kanaatine varmıştır. Başvurunun geri kalan kısmı için, Mahkeme, başvuranın, 9. madde bağlamında haklarına riayet edildiği sonucuna varmıştır ([J.L./Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar)).

KARAR VE HÜKÜMLER İNDEKSİ

Mahkeme, karar ve hükümlerini, resmi dilleri olan İngilizce veya Fransız olarak düzenlemektedir. Rehberde belirtilen davaların hiperlinkleri (köprüleri), kararın veya hükmün orijinal metnine bağlanmaktadır. Okuyucu, Mahkeme'nin internet sitesi üzerinden (www.echr.coe.int) özellikle Mahkeme tarafından verilen tüm karar ve hüküm metinlerinin tamamının yer aldığı Mahkeme içtihatları veri tabanını (HUDOC) incelemeye davet edilmektedir. HUDOC veri tabanı, Mahkeme'nin başlıca davalarının bazılarının resmi olmayan yirmi kadar dilde ve resmi dillerde tercümesine erişim imkânı da sunmaktadır. HUDOC ayrıca, üçüncü şahıslar tarafından oluşturulan yüz civarında çevrimiçi içtihat derlemesine bağlantılar içermektedir.

—A—

[Abrahamsson/İsveç](#), no.12154/86, 5 Ekim 1987
[Acarca/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.45823/99, 3 Ekim 2002
[Agga/Yunanistan](#) (no 2), no. 50776/99 ve 52912/99, 17 Ekim 2002
[Agga/Yunanistan](#) (no 3), no. 32186/02, 13 Temmuz 2006
[Agga/Yunanistan](#) (no 4), no. 33331/02, 13 Temmuz 2006
[Ahmet Arslan ve diğerleri/Türkiye](#), no. 41135/98, 23 Şubat 2010
[Aktas/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no. 43563/08, 30 Haziran 2009
[Al-Nashif/Bulgaristan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no. 50963/99, 25 Ocak 2001
[Al-Nashif/Bulgaristan](#), no. 50963/99, 20 Haziran 2002
[Alexandridis/Yunanistan](#), no.19516/06, 21 Şubat 2008
[Alujer Fernández ve Caballero Garcia/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.53072/99, 14 Haziran 2001
[Angeleni/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.10491/83, Komisyon Kararı,3 Aralık 1986, DR 51, s. 41
[Araç/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.9907/02, 19 Aralık 2006
[Arrowsmith/Birleşik Krallık](#), no.7050/75, Komisyon Raporu, 12 Ekim 1978, DR 19
[Ásatrúarfélagið/İzlanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.22897/08, 18 Eylül 2012
[Association Cultuelle du Temple Pyramide/Fransa](#), no.50471/07, 31 Ocak 2013
[Association des Chevaliers du Lotus d'Or/Fransa](#), no.50615/07, 31 Ocak 2013
[Association Les Témoins de Jéhovah/Fransa](#), no.8916/05, 30 Haziran 2011
[Association Sivananda de Yoga Vedanta/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.30260/96, Komisyon Kararı,16 Nisan 1998

—B—

[B.C./İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.19898/92, Komisyon Kararı,30 Ağustos 1993, DR 75, s. 223
[Baciu/Romanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.76146/12, 17 Eylül 2013
[Balsytė-Lideikienė/Litvanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.72596/01; 24 Kasım 2005
[Bayatyan/Ermenistan](#) [BD], no.23459/03, AİHM 2011
[Begheluri/Gürcistan](#), no.28490/02, 7 Ekim 2014
[Ben El Mahi ve diğerleri/Danimarka](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.5853/06, AİHM 2006-XV
[Bernard ve diğerleri/Lüksemburg](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.17187/90, Komisyon Kararı,8 Eylül 1993, DR 75, s. 57
[Bessarabia Metropolitan Kilisesi ve diğerleri/Moldova](#), no.45701/99, AİHM 2001-XII
[Blumberg/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.14618/03, 18 Mart 2008
[Biserica Adevărat Ortodoxă din Moldova ve diğerleri/Moldova](#), no.952/03, 27 Şubat 2007

[Boffa ve diğeri/San Marino](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.26536/95, Komisyon Kararı,15 Ocak 1998, DR 95, s. 27
[Boychev ve diğeri/Bulgaristan](#), no.77185/01, 27 Ocak 2011
[Bouessel du Bourq/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.20747/92, Komisyon Kararı,18 Şubat 1993
[Branche de Moscou de l'Armée du salut/Rusya](#), no.72881/01, AİHM 2006-XI
[Bruno/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.32196/96, 28 Ağustos 2001
[Bukharatyán/Ermenistan](#), no.37819/03, 10 Ocak 2012
[Buldu ve diğeri/Türkiye](#), no.14017/08, 3 Haziran 2014
[Bulgaru/Romanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.22707/05, 15 Mayıs 2012
[Buscarini ve diğeri/San Marino](#) [GC], no.24645/94, AİHM 1999-I
[Butan/Romanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.34644/02, 5 Ocak 2010

—C—

[C./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.10358/83, Komisyon Kararı,15 Aralık 1983, DR 37, s. 148
[C.J., J.J. ve E.J./Polonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.23380/94, Komisyon Kararı,16 Ocak 1996
[C. R./İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.40130/98, 14 Ekim 1999
[Cârmuirea Spirituală a Musulmanilor din Republica Moldova/Moldova](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no. 12282/02, 14 Haziran 2005
[Centre biblique de la république de Tchouvachie/Rusya](#), no.33203/08, 12 Haziran 2014
[Cha'are Shalom Ve Tsedek/Fransa](#) [BD], no.27417/95, AİHM 2000-VII
[Chappell/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.12587/86, Komisyon Kararı,14 Temmuz 1987
[Chassagnou ve diğeri/Fransa](#) [BD], nos 25088/94, 28331/95 ve 28443/95, AİHM 1999-III
[Choudhury/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.17439/90, Komisyon Kararı,5 Mart 1991
[Church of Scientology ve diğeri/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.8282/78, Komisyon Kararı,14 Temmuz 1980, DR 21, s. 109
[Church of Scientology of St Petersburg ve diğeri/Rusya](#), no.47191/06, 2 Ekim 2014
[Çinar/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.39334/98, 9 Temmuz 2002
[Cluny Kültür Ofisi/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.1002/02, 22 Mart 2005
[Cserjés/Macaristan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.45599/99, 5 Nisan 2001
[Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı/Türkiye](#), no.32093/10, 2 Aralık 2014

—D—

[D./Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.10180/82, Komisyon Kararı,6 Aralık 1983, DR 35, s. 199
[Dahlab/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.42393/98, AİHM 2001-V
[Daratsakis/Yunanistan](#), no.12902/87, Komisyon Kararı,7 Ekim 1987
[Darby/İsveç](#), 23 Ekim 1990, seri A no.187, s. 17-18
[Dautaj/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.32166/05, 20 Eylül 2007
[Demeester/Belçika](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.8493/79, Komisyon Kararı,8 Ekim 1981
[Deschomets/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.31956/02, 16 Mayıs 2006
[Dimitras ve diğeri/Yunanistan](#), no. 42837/06, 3237/07, 3269/07, 35793/07 ve 6099/08, 3 Haziran 2010
[Dimitras ve diğeri/Yunanistan](#) (n°2), no. 34207/08 ve 6365/09, 3 Kasım 2011
[Dimitras ve diğeri/Yunanistan](#) (n° 3), no. 44077/09, 15369/10 ve 41345/10, 8 Ocak 2013
[Dimitrova/Bulgaristan](#), no.15452/07, 10 Şubat 2015

[Dogru/Fransa](#), no.27058/05, 4 Aralık 2008

[Dubowska ve Skup/Polonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no. 33490/96 ve 34055/96, Komisyon Kararı,18 Nisan 1997, DR 89, s. 156

[Dudová ve Duda/Çek Cumhuriyeti](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.40224/98, 30 Ocak 2001

—E—

[E. ve G.R./Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.9781/82, Komisyon Kararı,14 Mayıs 1984, DR 37, s. 42

[Efstratiou/Yunanistan](#), 18 Aralık 1996, Karar ve Hükümler Derlemesi 1996-VI

[Église catholique de La Canée/Yunanistan](#), 16 Aralık 1997, Karar ve Hükümler Derlemesi 1997-VIII

[Église Évangélique Missionnaire ve Salaûn/Fransa](#), no.25502/07, 31 Ocak 2013

[Église Réformée de X. ve diğerleri/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.1497/62, Komisyon Kararı,14 Aralık 1962, Yıllık 5, s. 286)¹⁰

[El Majjaoui ve Stichting Touba Moskee/Hollanda](#) (radiation) [BD], no.25525/03, 20 Aralık 2007

[El Majjaoui ve Stichting Touba Moskee/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.25525/03, 14 Şubat 2006

[El Morsli/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.15585/06, 4 Mart 2008

[Ercep/Türkiye](#), no.43965/04, 22 Kasım 2011

[Eski Sovyetler Birliği Yahudi Konseyler Birliğinin Temsili ve Ukrayna Yahudi Dini Örgütler Birliği/Ukrayna](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.13276/05, 1 Nisan 2014

[Eweida ve diğerleri/Birleşik Krallık](#), nos 48420/10, 59842/10, 51671/10 ve 36516/10, AİHM 2013 (özetler)

—F—

[F.L./Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.61162/00, 3 Kasım 2005

[F.P./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.19459/92, Komisyon Kararı,29 Mart 1993

[Fernández Martínez/İspanya](#) [BD], no.56030/07, AİHM 2014 (özetler)

[Feti Demirtaş/Türkiye](#), no.5260/07, 17 Ocak 2012

[Finska Församlingen i Stockholm ve Hautaniemi/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.24019/94, Komisyon Kararı,11 Nisan 1996, DR 85, s. 94

[Folgerø ve diğerleri/Norveç](#) [BD], no.15472/02, AİHM 2007-III

[Francesco Sessa/İtalya](#), no.28790/08, AİHM 2012 (özetler)

[Fränklin-Beentjes ve CEFLU-Luz da Floresta/Hollanda](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.28167/07, 6 Mayıs 2014

[Fusu Arcadie ve diğerleri/Moldova Cumhuriyeti](#), no.22218/06, 17 Temmuz 2012

—G—

[Gamaledyn/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.18527/08, 30 Haziran 2009

[Giniewski/Fransa](#), no.64016/00, AİHM 2006-I

[Gldani Yehova Şahitleri Kongregasyonu üyeleri ve diğerleri/Gürcistan](#), no.71156/01, 3 Mayıs 2007

[Glas Nadejda EOOD ve Anatoli Elenkov/Bulgaristan](#), no.14134/02, 11 Ekim 2007

[Gluchowski ve diğerleri/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.44789/98, 14 Aralık 1999

[Gottesmann/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.10616/83, Komisyon Kararı,4 Aralık 1984, DR 40, s. 284

[Gough/Birleşik Krallık](#), no.49327/11, 28 Ekim 2014

¹⁰ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

[Griechische Kirchengemeinde München und Bayern e.V./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.52336/99, 18 Eylül 2007
[Grzelak/Polonya](#), no.7710/02, 15 Haziran 2010
[Güler ve Uğur/Türkiye](#), nos 31706/10 ve 33088/10, 2 Aralık 2014
[Gündüz/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.59997/00, 9 Kasım 2004
[Gütl/Avusturya](#), no.49686/99, 12 Mart 2009

—H—

[H. ve B./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.11991/86, Komisyon Kararı,18 Temmuz 1986
[Habitants de Leeuw-St.Pierre/Belçika](#)¹¹ (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.2333/64, Komisyon Kararı,15 Temmuz 1965, Yıllık 8, s. 105
[Hasan ve Eylem Zengin/Türkiye](#), no.1448/04, 9 Ekim 2007
[Hassan ve Tchaouch/Bulgaristan](#) [BD], no.30985/96, AİHM 2000-XI
[Hernandez Sanchez/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.30479/96, Komisyon Kararı,4 Eylül 1996
[Herrmann/Almanya](#) [BD], no.9300/07, 26 Haziran 2012
[Hizb Ut-Tahrir ve diğerleri/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.31098/08, 12 Haziran 2012
[Hoffmann/Avusturya](#), 23 Haziran 1993, seri A no.255-C
[Hubaux/Belçika](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.11088/84, Komisyon Kararı, 9 Mayıs 1988
[Hüsni Öz/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.32168/96, Komisyon Kararı, 3 Aralık 1996

—I—

[İ.A./Türkiye](#), no.42571/98, AİHM 2005-VIII
[Iera Moni Profitou Iliou Thiras/Yunanistan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.32259/02, 21 Kasım 2002
[Iglesia Bautista "El Salvador" ve Ortega Moratilla/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.17522/90, Komisyon Kararı,11 Ocak 1992, DR 72, s. 256
[Iqors Dmitrijevs/Letonya](#), no.61638/00, 30 Kasım 2006
[Indelicato/İtalya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.31143/96, 6 Temmuz 2000
[Institut des Prêtres français/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.26308/95, Komisyon Kararı,19 Ocak 1998, DR 92, s. 15
[Institut des prêtres français ve diğerleri/Türkiye](#) (dostane çözüm), no.26308/95, 14 Aralık 2000
[ISKCON ve diğerleri/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.20490/92, Komisyon Kararı,8 Mart 1994, DR 76, s. 90
[Islamische Religionsgemeinschaft in Berlin e.V./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.53871/00, AİHM 2002-X
[İsmailova/Rusya](#), no.37614/02, 29 Kasım 2007
[Ivanova/Bulgaristan](#), no.52435/99, 12 Nisan 2007

—J—

[J.L./Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.32526/96, 16 Kasım 2000
[Jakóbski/Polonya](#), no.18429/06, 7 Aralık 2010
[Jasvir Singh/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.25463/08, 30 Haziran 2009
[Jehovas Zeugen in Österreich/Avusturya](#), no.27540/05, 25 Eylül 2012

¹¹ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

[Jenik/Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no. 37794/07, 11568/08, 23036/08, 23044/08, 23047/08, 23053/08, 23054/08 ve 48865/08, 20 Kasım 2012
[Johannische Kirche ve Peters/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.41754/98, AİHM 2001-VIII
[Johnstone diğerleri/İrlanda](#), 18 Aralık 1986, seri A no.112
[Jones/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.42639/04, 13 Eylül 2005
[Josephides/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.21887/93, 24 Ağustos 1999
[Juma Cami Cemaati ve diğerleri/Azərbaycan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.15405/04, 8 Ocak 2013

—K—

[K./Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.15928/89, Komisyon Kararı,13 Mayıs 1992
[K. ve V./Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.11086/84, Komisyon Kararı,16 Temmuz 1987
[Karaahmed/Bulgaristan](#), no.30587/13, 24 Şubat 2015
[Kalaç/Türkiye](#), 1 Temmuz 1997, Karar ve Hükümler Derlemesi 1997-IV
[Karaduman/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.16278/90, Komisyon Kararı,3 Mayıs 1993, DR 74, s. 93
[Karaduman/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.41296/04, 3 Nisan 2007
[Karakuzey/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.26568/95, Komisyon Kararı,16 Ekim 1996
[Karlsson/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.12356/86, Komisyon Kararı, 8 Eylül 1988, DR 57, s. 172
[Keller/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.36283/97, Komisyon Kararı, 4 Mart 1998
[Kenar/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.67215/01, 1 Aralık 2005
[Kervancı/Fransa](#), no.31645/04, 4 Aralık 2008
[Khan/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.11579/85, Komisyon Kararı, 7 Temmuz 1986, DR 48, s. 253
[Kimlya ve diğerleri/Rusya](#), no. 76836/01 ve 32782/03, AİHM 2009
[Kıbrıs/Türkiye](#) [BD] (esas), no.25781/94, AİHM 2001-IV
[Kjeldsen, Busk Madsen ve Pedersen/Danimarka](#), 7 Aralık 1976, seri A no.23
[Knudsen/Norveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.11045/84, Komisyon Kararı,8 Mart 1985, Karar ve Raporlar 42, s. 258
[Kohn/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.47021/99, 23 Mart 2000
[Kokkinakis/Yunanistan](#), 25 Mayıs 1993, seri A no.260-A
[Kontakt-Information-Therapie \(KIT\) ve Hagen Avusturya davası](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.11921/86, Komisyon Kararı,12 Ekim 1988, DR 57, s. 81
[Konttinen/Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.24949/94, 3 Aralık 1996, DR 87, s. 69
[Köse ve diğerleri/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.26625/02, AİHM 2006-II
[Kosteski/Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti](#), no.55170/00, 13 Nisan 2006
[Koppi/Avusturya](#), no.33001/03, 10 Aralık 2009
[Kouznetsov/Ukrayna](#), no.39042/97, 29 Nisan 2003
[Kouznetsov ve diğerleri/Rusya](#), no.184/02, 11 Ocak 2007
[Kovaļkovs/Letonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.35021/05, 31 Ocak 2012
[Krupko ve diğerleri/Rusya](#), no.26587/07, 26 Haziran 2014
[Kubalska ve Kubalska-Holuj/Polonya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.35579/97, Komisyon Kararı,22 Ekim 1997
[Kurtulmuş/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.65500/01, AİHM 2006-II
[Kustannus OY Vapaa Ajatteliija AB ve diğerleri/Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), Komisyon Kararı,15 Nisan 1996, DR 85, s. 29

—L—

- [Lajda ve diğerleri/Çek Cumhuriyeti](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.20984/05, 3 Mart 2009
- [Lang/Avusturya](#), no.28648/03, 19 Mart 2009
- [Larissis ve diğerleri/Yunanistan](#), 24 Şubat 1998, Karar ve Hükümler Derlemesi 1998-I
- [Lautsi ve diğerleri/İtalya](#) [BD], no.30814/06, AİHM 2011 (özetler)
- [Le Cour Grandmaison ve Fritz/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no. 11567/85 ve 11568/85, Komisyon Kararı,6 Temmuz 1987, DR 53, s. 150
- [Leela Förderkreis e.V. ve diğerleri/Almanya](#), no.58911/00, 6 Kasım 2008
- [Moskova Yehova Şahitleri ve diğerleri/Rusya](#), no.302/02, 10 Haziran 2010
- [Leyla Şahin/Türkiye](#) [BD], no.44774/98, AİHM 2005-XI
- [Löffelmann/Avusturya](#), no.42967/98, 12 Mart 2009
- [Loqan/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.24875/94, Komisyon Kararı,6 Eylül 1996, DR 86, s. 74
- [Lombardi Vallauri/İtalya](#), no.39128/05, 20 Ekim 2009
- [Lotter/Bulgaristan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.39015/97, 6 Şubat 2003
- [Lotter ve Lotter/Bulgaristan](#) (dostane çözüm), no.39015/97, 19 Mayıs 2004
- [Lundberg/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.36846/97, 28 Ağustos 2001

—M—

- [Maqyar Keresztény Mennonita Egyház ve diğerleri/Macaristan](#), no. 70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 ve 56581/12, AİHM 2014 (özetler)
- [Mann Singh/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.24479/07, 13 Kasım 2008
- [Manoussakis ve diğerleri/Yunanistan](#), 26 Eylül 1996, Karar ve Hükümler Derlemesi 1996-IV
- [Martins Casimiro ve Cerveira Ferreira/Lüksemburg](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.44888/98, 27 Nisan 1999
- [Marty/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.21566/93, Komisyon Kararı, 30 Ağustos 1993
- [Masaev/Moldova](#), no.6303/05, 12 Mayıs 2009
- [McFeeley ve diğerleri/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.8317/78, Komisyon Kararı,15 Mayıs 1980, DR 20, s. 44
- [Mignot/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.37489/97, Komisyon Kararı, 21 Ekim 1998
- [Miroļubovs ve diğerleri/Letonya](#), no.798/05, 15 Eylül 2009
- [Moskova Scientology Kilisesi/Rusya](#), no.18147/02, 5 Nisan 2007
- [Murphy/İrlanda](#), no.44179/98, AİHM 2003-IX (özetler)
- [Müslüman Cemaati Yüksek Ruhani Konseyi/Bulgaristan](#), no.39023/97, 16 Aralık 2004

—N—

- [N.F./İtalya](#), no.37119/97, AİHM 2001-IX
- [Natoli/İtalya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.26161/95, Komisyon Kararı,18 Mayıs 1998
- [Nolan ve K./Rusya](#), no.2512/04, 12 Şubat 2009
- [Nyyssönen/Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.30406/96, Komisyon Kararı,15 Ocak 1998

—O—

- [Obst/Almanya](#), no.425/03, 23 Eylül 2010
- [Omkaranda ve Divine Light Zentrum/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.8118/77, Komisyon Kararı,19 Mart 1981, DR 25, s. 118
- [Otto-Preminger-Institut/Avusturya](#), 20 Eylül 1994, seri A no.295-A

[Ouardiri/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.65840/09, 28 Haziran 2011

—P—

[Palau-Martinez/Fransa](#), no.64927/01, AİHM 2003-XII

[Pannulo ve Forte/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.37794/97, 23 Kasım 1999

[Parry/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.42971/05, AİHM 2006-XV

[Pavlides ve Georgakis/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no. 9130/09 ve 9143/09, 2 Temmuz 2013

[Pendragon/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.31496/98, Komisyon Kararı, 19 Ekim 1998

[Pentidis ve diğerleri/Yunanistan](#), 9 Haziran 1997, Karar ve Hükümler Derlemesi 1997-III

[Perry/Letonya](#), no.30273/03, 8 Kasım 2007

[Pesceana Yunan Katolik Kilisesi/Romanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.35839/07, 14 Nisan 2015

[Phull/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.35753/03, AİHM 2005-I

[Pichon ve Sajous/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.49853/99, AİHM 2001-X

[Pitkevich/Rusya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.47936/99, 8 Şubat 2001

[Poltoratski/Ukrayna](#), no.38812/97, AİHM 2003-V

[Pretty/Birleşik Krallık](#), no.2346/02, AİHM 2002-III

—R—

[Ranjit Singh/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.27561/08, 30 Haziran 2009

[Razaqhi/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.64599/01, 11 Mart 2003

[Refah Partisi ve diğerleri/Türkiye](#) [BD], no. 41340/98, 41342/98, 41343/98 ve 41344/98, AİHM 2003-II

[Religiionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas ve diğerleri/Avusturya](#), no.40825/98, 31 Temmuz 2008

[Revert ve Legallais/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no. 14431/88 ve 14432/88, Komisyon Kararı, 8 Eylül 1989, DR 62, s. 309

[Rommelfanger/Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.12242/86, Komisyon Kararı, 6 Eylül 1989, DR 62, s. 151

[Rupprecht/İspanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.38471/10, 19 Şubat 2013

—S—

[S.A.S./Fransa](#) [BD], no.43835/11, AİHM 2014 (özetler)

[S.H. ve H.V./Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.19860/91, Komisyon Kararı,13 Ocak 1993

[Sadik Amet ve diğerleri/Yunanistan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.64756/01, 10 Ekim 2002

[Saint Synode Bulgar Ortodoks Kilisesi \(Métropolit Innocent\) ve diğerleri/Bulgaristan](#), nos 412/03 ve 35677/04, 22 Ocak 2009

[Salonen/Finlandiya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.27868/95, Komisyon Kararı,2 Temmuz 1997, DR 90, s. 60

[Saniewski/Polonya](#), (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.40319/98, 26 Haziran 2001

[Savda/Türkiye](#), no.42730/05, 12 Haziran 2012

[Savez crkava "Riječ životu" ve diğerleri/Croatie](#), no.7798/08, 9 Aralık 2010

[Schüth/Almanya](#), no.1620/03, AİHM 2010

[Siebenhaar/Almanya](#), no.18136/02, 3 Şubat 2011

[Scientology Kirche Deutschland e.V./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), Komisyon Kararı,7 Nisan 1997, DR 89, s. 163

[Schilder/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.2158/12, 16 Ekim 2012

[Serbisch-griechisch-orientalische Kirchengemeinde zum Heiligen Sava in Wien/Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.20966/92, Komisyon Kararı,30 Kasım 1994

[Serif/Yunanistan](#), no.38178/97, AİHM 1999-IX

[Şerife Yiğit/Türkiye](#) [BD], no.3976/05, 2 Kasım 2010

[Sert/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.47491/99, 8 Temmuz 2004

[Seyidzade/Azerbaycan](#), no.37700/05, 3 Aralık 2009

[Šijakova ve diğerleri/Eski Yuqoslav Makedonya Cumhuriyeti](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.67914/01, 6 Mart 2003

[Sinan Işık/Türkiye](#), no.21924/05, AİHM 2010

[Sindicatul "Păstorul cel Bu "/Romanya](#) [BD], no.2330/09, AİHM 2013 (özetler)

[Skuqar ve diğerleri/Rusya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.40010/04, 3 Aralık 2009

[Société X./İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.7865/77, Komisyon Kararı,27 Şubat 1979, DR 16, s. 85

[Sofianopoulos ve diğerleri/Yunanistan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), nos 1977/02, 1988/02 ve 1997/02, AİHM 2002-X

[Sotirov ve diğerleri/Bulgaristan](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.13999/05, 5 Temmuz 2011

[Spampinato/İtalya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.23123/04, 29 Mart 2007

[Spetz ve diğerleri/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.20402/92, Komisyon Kararı,12 Ekim 1994

[Staatkundig Gereformeerde Partij/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.58369/10, 10 Temmuz 2012

[Stedman/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.29107/95, Komisyon Kararı,9 Nisan 1997, DR 89, s. 104

[Sukyo Mahikari Fransa/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.41729/09, 8 Ocak 2013

[Sviato-Mykhailivska Parafiya/Ukrayna](#), no.77703/01, 14 Haziran 2007

—T—

[Tanyar ve diğerleri/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.74242/01, 7 Haziran 2005

[Tarhan/Türkiye](#), no.9078/06, 17 Temmuz 2012

[Tennenbaum/İsviçre](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.16031/90, Komisyon Kararı,3 Mayıs 1993

[Tepeli ve diğerleri/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.31876/96, 11 Eylül 2001

[The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints/Birleşik Krallık](#), no.7552/09, 4 Mart 2014

[Thlimmenos/Yunanistan](#) [BD], no.34369/97, AİHM 2000-IV

[Tiğ/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.8165/03, 24 Mayıs 2005

[Tsaturyan/Ermenistan](#), no.37821/03, 10 Ocak 2012

—U—

[Union des Athées/Fransa](#), no.14635/89, Komisyon Raporu, 6 Temmuz 1994

[Universelles Leben e.V./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.29745/96, Komisyon Kararı,27 Kasım 1996

—V—

[V./Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.10678/83, Komisyon Kararı,5 Temmuz 1984, DR 39, s. 267

[Valsamis/Yunanistan](#), 18 Aralık 1996, Karar ve Hükümler Derlemesi 1996-VI

[Van den Dunghen/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.22838/93, Komisyon Kararı,22 Şubat 1995, DR 80, s. 147

[Vartic/Romanya](#) (no 2), no.14150/08, 17 Aralık 2013

[Van Schijndel ve diğeri/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.30936/96, Komisyon Kararı,10 Eylül 1997

[Vereniging Rechtswinkels Utrecht/Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.11308/84, Komisyon Kararı,13 Mart 1986, DR 46, s. 203

[Vergos/Yunanistan](#), no.65501/01, 24 Haziran 2004

[Viel/Fransa](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.41781/98, 14 Aralık 1999

[Vingt-trois habitants d'Alsemberg et de Beersel/Belçika](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.1474/62, Komisyon Kararı,26 Temmuz 1963

[Von Pelser/İtalya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.14254/88, Komisyon Kararı, 9 Kasım 1990

—W—

[W./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.18187/91, Komisyon Kararı, 10 Şubat 1993

[Wasmuth/Almanya](#), no.12884/03, 17 Şubat 2011

[Williamson/Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no. 27008/95, Komisyon Kararı,17 Mayıs 1995

[Wingrove/Birleşik Krallık](#), 25 Kasım 1996, Karar ve Hükümler Derlemesi 1996-V

—X—

[X./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.2413/65, Komisyon Kararı,16 Aralık 1966, Komisyonun Karar ve Hükümler Derlemesi 23, s. 1

[X./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.3110/67, Komisyon Kararı,19 Temmuz 1968, Yıllık 11, s. 495

[X./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.4445/70, Komisyon Kararı, 1 Nisan 1970, Komisyonun Karar ve Hükümler Derlemesi 37, s. 119

[X./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.6167/73, Komisyon Kararı, 18 Aralık 1974, DR 1, s. 64

[X./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.8741/79, Komisyon Kararı, 10 Mart 1981, DR 24, s. 137

X./Avusturya (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.1718/62, Komisyon Kararı,22 Nisan 1965, Yıllık 8, s. 169¹²

X./Avusturya (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.1753/63, Komisyon Kararı, 15 Şubat 1965, Yıllık 8, s. 175¹³

[X./Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.4982/71, Komisyon Kararı, 22 Mart 1972, Yıllık 15, s. 469

[X./Avusturya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.8652/79, Komisyon Kararı, 15 Ekim 1981, DR 26, s. 89

[X./Danimarka](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.7374/76, Komisyon Kararı, 8 Mart 1976, DR 5, s. 157

[X./İzlanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.2525/65, Komisyon Kararı, 6 Şubat 1967, Komisyonun Karar ve Hükümler Derlemesi 22, s. 33

X./Hollanda (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.1068/61, Komisyon Kararı, 14 Aralık 1962, Yıllık 5, s. 278)¹⁴

[X./Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.2065/63, Komisyon Kararı, 14 Aralık 1965, Yıllık 8, s. 267

¹² Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

¹³ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

¹⁴ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

[X./Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.2648/65, Komisyon Kararı, 6 Şubat 1968, Yıllık 11, s. 355

[X./Hollanda](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.2988/66, Komisyon Kararı, 31 Mayıs 1967, Yıllık 10, s. 473

[X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.5442/72, Komisyon Kararı, 20 Aralık 1974, DR 1, s. 41

[X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.5947/72, Komisyon Kararı, 5 Mart 1976, DR 5, s. 8

[X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.6886/75, Komisyon Kararı, 18 Mayıs 1976, DR 5, s. 100

[X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.7291/75, Komisyon Kararı, 4 Ekim 1977, DR 11, s. 55

[X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.7992/77, Komisyon Kararı, 12 Temmuz 1978, DR 14, s. 234

[X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.8160/78, Komisyon Kararı, 12 Mart 1981, DR 22, s. 27

[X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.8231/78, Komisyon Kararı, 6 Mart 1982, DR 28, s. 5

X./İsveç (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.172/56, Komisyon Kararı, 20 Aralık 1957, Yıllık 1, s. 211¹⁵

[X./İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.434/58, Komisyon Kararı, 30 Haziran 1959, Yıllık 3, s. 355

[X./İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.911/60, Komisyon Kararı, 10 Nisan 1961, Yıllık 4¹⁶

[X./İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.7911/77, Komisyon Kararı, 12 Aralık 1977, DR 12, s. 192

[X./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no. 7291/75, Komisyon Kararı, 4 Ekim 1977

[X. ve Church of Scientology/İsveç](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.7805/77, Komisyon Kararı, 5 Mayıs 1979, DR 16, s. 68

[X. Ltd. ve Y./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.8710/79, Komisyon Kararı, 7 Mayıs 1982, DR 28, s. 77

[X., Y. ve Z./Almanya](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.6850/74, Komisyon Kararı, 18 Mayıs 1976, DR 5, s. 90

—Y—

[Yanaşık/Türkiye](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.14524/89, Komisyon Kararı, 6 Ocak 1993, DR 74, s. 14

—Z—

[Z. ve T./Birleşik Krallık](#) (kabul edilebilirlik hakkında karar), no.27034/05, AİHM 2006-III

¹⁵ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.

¹⁶ Karar yazılı metin olarak, sadece Mahkeme'nin kütüphanesinde **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Yıllıklarında** mevcuttur.